

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO
Topniška 31
1000 Ljubljana

DIPLOMSKA NALOGA

**MEDDRŽAVNE POSVOJITVE OTROK IZ VZHODNOEVROPSKIH INSTITUCIJ V
SLOVENIJI:
SOCIALNODELOVNA PERSPEKTIVA**

Mentorica: red. prof. dr. Darja Zaviršek

Eva Šinkovec

Ljubljana, 2010

PODATKI O DIPLOMSKI NALOGI

Ime in priimek: Eva Šinkovec

Naslov diplomske naloge: Meddržavne posvojitve otrok iz vzhodnoevropskih institucij v Sloveniji: socialnodelovna perspektiva

Kraj: Ljubljana

Leto: 2010

Št. strani: 143

Število tabel: 2

Št. virov: 90

Št. bibl. opomb: 19

Mentorica: red. prof. dr. Darja Zaviršek

Deskriptorji: meddržavna posvojitve, sirotišnice, institucionalna deprivacija, institucionalno vedenje, mehanizmi za preživetje, navezanost, identiteta, socialno starševstvo, odprta posvojitve, medkulturna socializacija, kulturne kompetence.

Povzetek:

Diplomska naloga se ukvarja s tematiko meddržavnih posvojitve s poudarkom na analizi procesa posvojitve in vprašanj, ki jih to področje prinaša ter psihosocialnih vidikov tega procesa. V Slovenijo prihajajo posvojeni otroci iz vzhodne Evrope, večinoma iz Ruske federacije, zato so v nalogi zbrane redke, a izjemno pomembne študije o izkušnjah otrok iz tega dela sveta. Diplomska naloga vsebuje pregled tovrstne obstoječe tuje literature s poudarkom na analizi travme otrok, ki prihajajo iz zaprtih institucij za otroke, in analizo obstoječih zgodb slovenskih staršev, ki so posvojili otroka v tujini, ki so bile zapisane v pravkar opravljenih slovenskih raziskavah v letu 2007 in 2009. Diplomska naloga analizira in na socialnodelovno prakso aplicira naslednje konceptualne sklope: koncept travme, institucionalizacije, varne navezanosti, nujnost kulturno kompetentnih staršev, vprašanje medkulturne socializacije in razvoj formalnopравnih in strokovnih postopkov na tem področju, ki so pri nas še v povojih.

Title: Intercountry adoption of children from Eastern European institutions in Slovenia: social work perspective

Descriptors: international adoption, orphanages, institutional deprivation, institutional behaviour, survival skills, attachment, adopted identity, social parenthood, open adoption, intercultural socialization, cultural competence.

Abstract:

The thesis deals with international adoptions with the emphasis on the analysis of adoption process and current issues of the psychosocial aspects of this process. In Slovenia internationally adopted children come from Eastern Europe, mainly from the Russian Federation, therefore the thesis collects rare but extremely important studies on the experiences of children in this part of the world. The thesis provides an overview of existing international literature, with emphasis on the analysis of trauma of children who come from closed institutions for children, and on discourse analysis of the existing narrative stories that were carried out in recent researches in Slovenia in 2007 and 2009. The thesis analyzes and applies following conceptual areas on social work: the concept of trauma, institutionalization, attachment theory, the need for cultural competence of parents, the issue of intercultural socialization and development of legal and formal professional practices in this area that are still in its infancy in Slovenia.

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA SOCIALNO DELO
Topniška 31
1000 Ljubljana

DIPLOMSKA NALOGA

**MEDDRŽAVNE POSVOJITVE OTROK IZ VZHODNOEVROPSKIH INSTITUCIJ V
SLOVENIJI:
SOCIALNODELOVNA PERSPEKTIVA**

Mentorica: red. prof. dr. Darja Zaviršek

Eva Šinkovec

Ljubljana, 2010

Vsak posamezno nič kaj ne pademo v oči, a kdor nas zagleda skupaj, mu je takoj jasno, da se nekaj ne ujema. Mama ima svetle lase in modre oči. Oče ima sive oči, rdečkaste, na ježka postrižene lase ter na temenu plešo. Moja sestra je Kitajka. Ima temne oči ter črne lase, ki ji ravno padajo navzdol. Potem pa sem še jaz. Imam rjave in kuštrave lase. Mama pravi, da so moje oči medene, kar zveni nekam pretirano. Oči imam rjave, a ne čisto rjave. Kakor da bi takrat, ko so me spočeli, skoraj zmanjkalo barve zanje.

Pri nas doma nihče nikomur ni podoben. Nič hudega. Vedno je bilo tako, torej sem tega navajen. Imamo pa grozna imena.

PREDGOVOR

Že od začetka študija so me zanimala posvojitve, vendar med študijem, razen pri predmetu družinsko pravo, nismo podrobneje obravnavali tega področja. V drugem letniku sem izvedela, da obstaja tudi možnost meddržavne posvojitve in začela sem spremljati forume, kjer so bili edini dostopni podatki o postopkih posvojitve in bila razočarana nad neurejenostjo področja. Decembra 2008 sem med obiskom Moskve obiskala gospoda Jožefa Ciraja, ki je bil vodja konzularnega oddelka na Veleposlaništvu RS v Moskvi ter je slovenskim parom pomagal pri postopkih meddržavnih posvojitvev iz Ruske federacije. Prvotno sem v svoji diplomski nalogi želela zbrati zakonodajno podlago ter natančno opisati postopek meddržavne posvojitve iz Ruske federacije. Konec leta 2009 je Fakulteta za socialno delo izvedla raziskavo Postopki, organizacija in standardi na področju posvojitvev, ki je v večjem delu obsegala tudi analizo ureditve in prakse na področju meddržavnih posvojitvev. Po posvetovanju z mentorico prof. dr. Darjo Zaviršek sem se nato raje osredotočila na specifične izkušnje otrok, ki pridejo v Slovenijo predvsem iz vzhodnoevropskih institucij.

Že deklaracija Združenih narodov o socialnih in pravnih načelih v zvezi z varstvom in skrbstvom za otroke pravi, da naj bi tisti, ki so odgovorni za skrb in vzgojo, upoštevali potrebo posvojenca po informacijah o njegovem izvoru. Hkrati pa naj bi v posebni obliki upoštevali tudi otrokov kulturni in verski izvor (Bear 1997: 38-40). Tudi Konvencija o otrokovih pravicah¹, katere podpisnica je Slovenija, pravi, da naj bo posebna pozornost posvečena tudi otrokovemu etničnemu, verskemu, kulturnemu in jezikovnemu poreklu.

Prav tako tudi Smernice za izvajanje rejništva in posvojitvev² vsebujejo priporočila, ki pravijo, da ima otrok pravico do svoje življenjske zgodbe, do svoje identitete. Smernice izpostavljajo kriterij za bodoče posvojitelje, ki naj bodo sposobni obvladati medrasne, medkulturne in mednarodne vidike posvojitve, hkrati pa morajo biti skrbni in otrokom, ki imajo travmatične izkušnje, ponuditi stalnost in varnost. Kljub vsem tem določilom pa priprava na posvojitvev v Sloveniji ni zakonsko določena, različni strokovni delavci pa različno vrednotijo njen pomen. Večina priprav, ki so organizirane s strani društev predvsem neformalno in prostovoljno, ne ponuja specifičnega znanja, ki je potrebno za starše, ki so se odločili posvojiti otroka v tujini.

¹ Konvencija o otrokovih pravicah. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105> (5.5.2010).

² Zapiski s konference o rejništvu in posvojitvah. *Strokovno-pravni informator 11*, 1997: 28-47.

Ta izobraževanja tudi ne ponujajo možnosti medkulturnega učenja za starše. Izobraževanje za osebe, ki so se odločile posvojiti otroka v tujini, bi se moralo nadaljevati tudi po končanem postopku posvojitve, saj se lahko izkaže, da šele takrat potrebujejo podporo. Ker država formalnopravno ureja posvojitve, mora zagotoviti tudi primerno izobraževanje za starše, da bo posvojitev res v otrokovo korist. Brez zakonsko urejene priprave na posvojitev za bodoče starše država krši otrokove pravice in spregleda, da je posvojitev institut za varstvo otrok in ne za uresničevanje želje po otroku.

V zadnjih dvajsetih letih beležimo porast meddržavnih posvojitvev iz držav vzhodne Evrope (Selman 2009; po Zaviršek in drugi 2009: 33). Tudi v Slovenijo pridejo prek meddržavnih posvojitvev predvsem otroci iz držav vzhodne Evrope. Ti imajo posebne potrebe, saj imajo praviloma travmatične izkušnje iz življenja pred posvojitvijo. Večina otrok je svoje prve mesece (celo leta) življenja preživela v institucijah, predvsem sirotišnicah. Meddržavne posvojitve so tako lahko za otroka koristne, saj se s tem zmanjšuje deprivacija, ki jo otrok doživlja znotraj institucionalnega sistema, hkrati pa je po mnenju nekaterih to najboljši sistem za otroke brez staršev in tiste, ki jih opredeljujemo kot »socialne sirote« (Zaviršek in drugi 2009: 36), torej otroke, ki so ostali brez staršev in sorodnikov. Po vodenih statistikah naj bi od leta 2005 do 2009 v Slovenijo prek meddržavnih posvojitvev prišlo 41 otrok³. Tako je pri oblikovanju izobraževanj pred posvojitvijo in po njej, potrebno razširiti potrebna znanja bodočih socialnih staršev.

V diplomski nalogi sem zbrala študije o izkušnjah otrok iz vzhodne Evrope. Naredila sem pregled tovrstne obstoječe tuje literature s poudarkom na analizi travme otrok, ki prihajajo iz zaprtih institucij za otroke, in analizo zgodb, ki so bile zapisane v pravkar opravljenih slovenskih raziskavah (2007, 2009). V teoretičnem delu sem analizirala in v socialnodelovno prakso vključila naslednje konceptualne sklope: koncept travme, institucionalizacije, varne navezanosti, nujnost kulturno kompetentnih staršev, vprašanje medkulturne socializacije in razvoj formalnopravnih in strokovnih postopkov na tem področju, ki so pri nas še v povojih.

³ Posvojitve otroka, prispevek Jasmine Jamnik. Dostopno na: <http://tvslo.si/predvajaj/#ava2.69004158;;> (10.05.2010).

Na tem mestu bi se zahvalila mentorici, prof. dr. Darji Zaviršek, za usmerjanje ter strokovno pomoč pri izdelavi diplomske naloge.

Prav tako bi se rada zahvalila g. Miranu Setnikarju, ki me je seznanil z meddržavnimi posvojitvami in spodbudil moje raziskovanje na tem področju, ter g. Jožefu Ciraju za informacije o postopku posvojitve iz Ruske federacije.

Zahvalila bi se vsem, ki so mi dovolili vpogled v njihove izkušnje z meddržavnimi posvojitvami in vsem, ki so na kakršenkoli način pripomogli k nastajanju te diplomske naloge.

Najbolj pa bi se rada zahvalila moji družini, ki me je podpirala med študijem ter mi potrpežljivo nudila oporo pri pisanju diplomske naloge, ter Nejcju, ker mi je vedno stal ob strani in me spodbujal.

PREDGOVOR

KAZALO

1 PRAVNA IN STROKOVNA PODLAGA MEDDRŽAVNIH POSVOJITEV	8
1.1 PRAVNI OKVIR	8
1.2 STROKOVNO DELO PRI POSVOJITVAH	16
1.3 PRIPRAVE NA POSVOJITEV	24
1.4 MEDDRŽAVNE POSVOJITVE V SLOVENIJI	28
2 TRAVME OTROK, KI PRIDEJO IZ VZHODNOEVROPSKIH INSTITUCIJ	35
2.1 TEORIJA NAVEZANOSTI IN RAZVOJ NAVEZANOSTI	38
2.1.1 Teorija navezanosti	38
2.1.2 Razvoj navezanosti otrok, ki so bili posvojeni v tujini	46
2.2 IZKUŠNJE BIVANJA V INSTITUCIJI	56
2.2.1 Zaprte ustanove	56
2.2.2 Dejavniki razvoja otrok z izkušnjo institucionalizacije	60
2.2.3 Posledice institucionalizacije	64
2.3 SPREMEMBA OKOLJA IN KULTURE	72
2.3.1 Identiteta otroka, ki je bil posvojen v tujini	72
2.3.2 Kultura, etničnost in rasizem	76
2.3.3 Medkulturna socializacija	82
3 VLOGA DRUŽINE IN STARŠEV	87
3.1 RAZNOLIKOST DRUŽINSKIH OBLIK IN SOCIALNO STARŠEVSTVO	87
3.2 ODPRTA POSVOJITEV	89
3.2.1 Tipi odprtih posvojitvev	93
3.2.2 Pristopi staršev za soočanje z izzivi odprte posvojitve	97
3.3 PRIPRAVLJENOST STARŠEV NA KULTURNE RAZLIKE	102
3.3.1 Vloga kulturnega svetovalca	106
3.3.2 Kulturne kompetence staršev	107
3.4 DRUŽINSKI KONTEKST	111
3.4.1 Pomen priprav na posvojitev	111

3.4.2 Družinski kontekst za oblikovanje varne navezanosti	116
3.4.3 Viri pomoči družinam, ki so posvojile otroka v tujini	118
4 ZAKLJUČEK	125
5 VIRI IN LITERATURA.....	134
6 POVZETEK	142

Kazalo tabel

Tabela 1.1 : Primerjava nacionalnih posvojitvev in meddržavnih posvojitvev v Sloveniji za leta 2005 – 2009.....	29
--	----

Tabela 1.2 : Meddržavne posvojitve v Sloveniji po državah izvora otroka za leta 2005 – 2009.....	29
---	----

1 PRAVNA IN STROKOVNA PODLAGA MEDDRŽAVNIH POSVOJITEV

1.1 PRAVNI OKVIR

Slovenska zakonodaja

V Republiki Sloveniji je glavni pravni dokument, ki ureja meddržavne posvojitve in posvojitve znotraj države Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih (Ur. l. RS, št. 69/2004-UPB1, 101/2007 Odl.US: U-I-328/05-12, 122/2007 Odl.US: U-I-11/07-45, v nadaljevanju ZZZDR). V nadaljevanju navajam seznam členov od 134. do 153. ZZZDR, ki določa pogoje za posvojitve in razmerja, ki z njo nastanejo, postopek za posvojitve ter neveljavnost posvojitve.

Pogoji za posvojitve in razmerja, ki nastanejo s posvojitvijo

134. člen: Posvojiti se sme samo mladoletna oseba.

135. člen: Nihče ne more biti posvojen od več oseb, razen če sta posvojitelja zakonca.

136. člen: Posvojiti ni mogoče sorodnika v ravni vrsti in tudi ne brata ali sestre. Skrbnik ne more posvojiti svojega varovanca, dokler traja med njima skrbniško razmerje.

137. člen: Posvojitelj je lahko le polnoletna oseba, ki je vsaj osemnajst let starejša od posvojenca. V izjemnih primerih sme center za socialno delo, potem ko razišče vse okoliščine primera in se prepriča, da bi bila taka posvojitve v posvojenčevo korist, dovoliti posvojitve tudi posvojitelju, ki ni osemnajst let starejši od posvojenca.

Za posvojitve mladoletne osebe, ki je starejša kot deset let, je potrebno njeno soglasje.

138. člen: Zakonca lahko samo skupaj posvojita otroke, razen če eden od njiju posvoji otroka svojega zakonca.

139.člen: Posvojitelj ne more biti:

- oseba, ki ji je odvzeta roditeljska pravica;
- oseba, za katero se utemeljeno domneva, da bi posvojitve izrabila v škodo posvojenca;
- oseba, ki ne daje jamstva, da bo izvrševala roditeljsko pravico v otrokovo korist;
- oseba, ki ji je odvzeta poslovna sposobnost, ali ki je tako duševno prizadeta ali bolna, da utegne spraviti posvojenčevo zdravje in življenje v nevarnost.

140. člen: Posvojitelj je izjemoma lahko tuj državljan, če center za socialno delo za otroka, ki naj bi bil posvojen, ni mogel najti posvojitelja med državljani Republike Slovenije. Za posvojitev otroka, ki ga posvoji tuj državljan, morata dati soglasje minister, pristojen za družino in minister, pristojen za upravo. Soglasje ni potrebno v primeru, če je posvojitelj zakonec otrokovega roditelja.

141. člen: V posvojitev se sme dati samo otrok, čigar starši so neznani ali že leto dni neznanega bivališča ali če so privolili pred pristojnim organom, da dajo otroka v posvojitev. Ni potrebna privolitev roditelja, ki mu je bila odvzeta roditeljska pravica, ali ki trajno ni sposoben izraziti svoje volje.

Posvojitev je možna po preteku enega leta od izpolnitve pogoja iz prejšnjega odstavka. Posvojitev je izjemoma možna tudi pred pretekom tega roka, če center za socialno delo ugotovi, da bi bilo to v korist otroka.

V posvojitev se sme dati tudi otrok, ki nima živih staršev.

142. člen: S posvojitvijo nastanejo med posvojencem in njegovimi potomci ter posvojiteljem in njegovimi sorodniki enaka razmerja kot med sorodniki, če zakon ne določa drugače.

143. člen: Pri posvojitvi prenehajo pravice in dolžnosti posvojenca do njegovih staršev in drugih sorodnikov ter pravice in dolžnosti staršev in sorodnikov do njega.

144. člen: Posvojitev se ne more razvezati.

145. člen: Pri posvojitvi se v rojstno matično knjigo vpišejo posvojitelji kot posvojenčevi starši.

Postopek za posvojitev

146. člen: Postopek za posvojitev začne center za socialno delo po uradni dolžnosti ali na predlog bodočega posvojitelja.

147. člen: V postopku za posvojitev se morajo priskrbeti izpiski iz rojstnih matičnih knjig in druge ustrezne listine za posvojitelja in posvojenca ter ugotoviti, da bodočemu posvojitelju ni bila odvzeta roditeljska pravica.

Preden center za socialno delo odloči o posvojitvi, mora zaslišati polnoletne brate in sestre, stare starše, oziroma če ti niso živi, strice in tete otroka, čigar starši so neznanega bivališča ali niso več živi.

148. člen: Da se ugotovi, ali se bosta posvojenec in posvojitelj lahko vživela v novi položaj in ali bo posvojitve za posvojenca koristna; center za socialno delo lahko odloči, da bodoči posvojenec preživi v družini posvojitelja določen čas pred odločitvijo o posvojitvi.

149. člen: Če center za socialno delo iz vsebine predloženih listin ali poizvedb o posvojitelju, ki jih opravi pred odločitvijo o posvojitvi, ali na podlagi spoznanj iz časa, ki ga je otrok preživel pri bodočem posvojitelju pred odločitvijo o posvojitvi, ugotovi, da niso izpolnjeni predpisani pogoji za posvojitve ali da posvojitve ne bi bila v korist posvojenca, z odločbo zavrne predlog oziroma ustavi postopek za posvojitve.

150. člen: Če center za socialno delo ugotovi, da so izpolnjeni s tem zakonom določeni pogoji za posvojitve in da je posvojitve posvojencu v korist, izda odločbo o posvojitvi. V odločbi o posvojitvi se vpiše ime in priimek posvojenca, ki mu ga je določil posvojitelj.

151. člen: Pravnomočno odločbo o posvojitvi pošlje center za socialno delo pristojnemu matičarju, da jo vpiše v matično knjigo.

Neveljavnost posvojitve

152. člen: Posvojitve je neveljavna, če niso bili izpolnjeni pogoji, določeni v 134., 135., 136., 137., 139., 140. in 141. členu tega zakona.

153. člen: Center za socialno delo po uradni dolžnosti ali na zahtevo posvojenca, njegovih staršev ali posvojitelja uvede postopek za razveljavitev odločbe o posvojitvi.

Razmerja med posvojenecem, njegovimi potomci in sorodniki posvojitelja so enaka kot razmerja med naravnimi sorodniki. Ker pa zakon ne normira nobenega razmerja med sorodniki, za družinskopravna razmerja ta določba nima praktičnega pomena. Posvojitve pa ni zadržek za sklenitev zakonske zveze med posvojenecem oz. njegovimi potomci in sorodniki posvojitelja. Izenačitev pravnega položaja posvojenca z naravnim otrokom posvojitelja, tako v razmerju do posvojitelja kot tudi do njegovih sorodnikov, pride v poštev zlasti pri zakonitem dedovanju: posvojenec in njegovi potomci imajo do posvojitelja in njegovih sorodnikov enako dedno pravico po posvojencu, posvojenec in njegovi potomci dedujejo po drugih posvojenecih in njihovih potomcih (Zupančič 1999; po Klun 2008: 25).

Med dopolnilne pravne vire spadajo predpisi, ki posredno urejajo posvojitvena razmerja:

- Zakon o osebnem imenu (Ur.l. RS, št. 20/2006),
- Zakon o socialnem varstvu (Ur.l. RS, št. 3/2007-UPB2 (23/2007 popr., 41/2007 popr.), 122/2007 Odl.US: U-i-11/07-45),
- Zakon o dedovanju (Ur.l. SRS, št. 15/1976, Ur.l. SRS, št. 23/1978, RS, št. 17/1991-I-ZUDE, 13/1994-ZN, 40/1994 Odl.US: U-I-3/93-17, 82/1994-ZN-B, 117/2000 Odl.US: U-I-330/97-28, 67/2001, 83/2001-OZ,
- Zakon o mednarodnem zasebnem pravu in postopku (Ur.l. RS, št. 56/1999, Ur.l. RS, št. 45/2008-ZArbit),
- Zakon o državljanstvu (Ur.l. RS, št. 24/2007-UPB2),
- Zakon o matičnem registru (Ur.l. RS, št. 37/2003, Ur.l. RS, št. 39/2006, 59/2006-UPB1),
- Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih (Ur.l. RS, št. 97/2001 Spremembe: Ur.l. RS, št. 76/2003, 110/2003-UPB1, 56/2005 Odl.US: U-I-137/03-23, 111/2005 Odl.US: U-I-31/04-14, 21/2006 Odl.US: U-I-116/03-22, 47/2006, 110/2006-UPB2, 114/2006-ZUTPG, 122/2007 Odl.US: U-I-11/07-45, 10/2008)

(Zaviršek in drugi 2009: 46).

Zakon o mednarodnem zasebnem pravu in postopku v 46. in 47. členu določa:

- da se pogoji posvojitve in prenehanja posvojitve presoja po pravu države, katere državljana sta posvojitelj in posvojenec,
- če sta posvojitelj in posvojenec državljana različnih držav, se za pogoje posvojitve in njeno prenehanje uporabljata kumulativno pravi držav, katerih državljana sta,
- če zakonca koga skupaj posvojita, se poleg prava države, katere državljan je posvojenec, uporabljata za pogoje posvojitve in njeno prenehanje tudi pravi držav, katerih državljana sta eden in drug zakonec,
- oblika posvojitve se presoja po pravu države, v kateri se sklene posvojitve,
- učinek posvojitve se presoja po pravu države, katere državljana sta posvojitelj in posvojenec ob sklenitvi posvojitve,
- če sta posvojitelj in posvojenec državljana različnih držav, se uporabi pravo države, v kateri imata stalno prebivališče,

- če sta posvojitelj in posvojenec državljana različnih držav in nimata stalnega prebivališča v isti državi, se uporabi pravo države, katere državljan je posvojenec.

ZMZPP tudi določa, da ko pride do posvojitve otroka v tujini, mora odločbo, ki jo izda pristojni organ v državi, iz katere prihaja otrok, v Sloveniji priznati sodišče. Tako postane veljavna tudi na področju Slovenije. Če slovenski državljan, ki prebivajo v drugi državi, posvojijo tam otroka, se posvojitev otroka avtomatično prizna, če sta obe državi podpisnici Haške konvencije. V kolikor pa ne, je potrebno dati tujo odločbo o posvojitvi v priznanje sodišču (Černak Meglič 2008; po Zaviršek in drugi 2009: 47-48).

Temeljni mednarodni dokumenti

1. Deklaracija Združenih narodov o socialnih in pravnih načelih v zvezi z varstvom in skrbstvom za otroke – 1986

Bear (1997: 38-40) navaja najpomembnejša načela Deklaracije:

- Otroka naj bi vzgajali predvsem njegovi biološki starši, vendar če ne morejo zagotoviti otrokove oskrbe in vzgoje, naj to delo prevzame nadomestna družina ali po potrebi ustreza ustanova. Če za otroka ni mogoče poskrbeti v matični državi, se lahko razmišlja o mednarodni posvojitvi.
- Vlade naj bi predvidevale zakonsko regulativo in učinkovit nadzor za zaščito otrok pri mednarodnih posvojitvah.
- Tisti, ki so odgovorni za oskrbo in vzgojo, naj bi upoštevali potrebo posvojenca po informacijah o njegovem izvoru.
- Pri mednarodni posvojitvi naj bi poskrbeli za posebne preventivne ukrepe za zaščito otrokovih interesov – med te nedvomno spada tudi priprava na posvojitev.
- V posebni obliki naj bi upoštevali otrokov kulturni in verski izvor.

1. Konvencija o otrokovih pravicah – 1989⁴

Sprejela jo je Generalna skupščina Združenih narodov z resolucijo št. 44/25 z dne 20. 11. 1989. Veljati je začela 2. septembra 1990 v skladu z 49. členom.

Države pogodbenice Konvencije so sklenile da:

- Ima otrok, ki je začasno ali za stalno prikrajšan za svoje družinsko okolje ali katerega koristi ne dopuščajo, da bi še naprej ostal v tem okolju, pravico do posebnega varstva in pomoči, ki mu jo zagotovi država.
- Morajo v skladu s svojo notranjo zakonodajo takemu otroku zagotoviti nadomestno skrb.
- Takšna skrb med drugim zajema rejništvo, kafalo po islamskem pravu, posvojitve, ali če je potrebno, nastanitev v primernih ustanovah, namenjenih skrbi za otroka. Pri preučevanju rešitev naj bo posebna pozornost posvečena zaželeni nepretrganosti otrokove vzgoje in njegovemu etničnemu, verskemu, kulturnemu in jezikovnemu poreklu.

Države pogodbenice, ki priznavajo in/ali dovoljujejo sistem posvojitve, jamčijo, da bodo otrokove koristi poglavitno vodilo in bodo zato:

- zagotovile, da lahko otrokovo posvojitve odobri samo pristojni organ, ki v skladu z veljavnim zakonom in postopki ter na podlagi vseh pomembnih in zanesljivih informacij ugotovi, da je posvojitve dopustna glede na otrokov položaj v zvezi s starši, sorodniki in zakonitimi skrbniki in da so, če se je tako zahtevalo, prizadete osebe na podlagi svetovanja, če je bilo le-to potrebno, dale svoje odgovorno soglasje k posvojitvi;
- priznale, da je mednarodna posvojitve lahko alternativen način skrbi za otroka, če zanj ni moč najti rejniške ali adoptivne družine ali na ustrezen način poskrbeti zanj v njegovi matični državi;

⁴ Konvencija ZN o otrokovih pravicah . Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=10> (5.5.2010).

- jamčile, da bo otrok pri mednarodni posvojitvi deležen enakega varstva in norm, kakršne veljajo pri nacionalni posvojitvi;
- z vsemi ustreznimi ukrepi zagotovile, da pri mednarodni posvojitvi otroka nastanitev ne bo imela za posledico neupravičenega bogatenja tistih, ki so vanjo vključeni;
- podpirale, kjer je to primerno, cilje tega člena s sklepanjem dvostranskih in večstranskih sporazumov in dogovorov ter v tem okviru prizadevale zajamčiti, da otrokovo nastanitev v drugi državi izvedejo pristojni organi ali telesa.

2. Konvencija o varstvu otrok in sodelovanju pri meddržavnih posvojitvah (Haaška konvencija) – 1993

Konvencija je bila sprejeta leta 1993 v Haagu. RS je leta 1999 podpisala in ratificirala Konvencijo o varstvu otrok in sodelovanju pri meddržavnih posvojitvah, tako imenovano Haaško konvencijo (Ur.l. RS, št. 14/99 – MP). V kolikor želijo slovenski pari posvojiti otroka iz države podpisnice te konvencije, država postopa v skladu s pravili postopka, določenega v konvenciji (Černak Meglič 2008; po Zaviršek in drugi 2009: 45). Najpomembnejše načelo sporazuma konvencije je sodelovanje med državami. Država sprejemnica mora ugotoviti, ali kandidati za posvojitev izpolnjujejo pogoje za sprejem otroka. Mednarodno sodelovanje je po sporazumu predvideno tako, da je centralni organ sprejemnice pristojen za sprejem prošnje za posvojitev, zavzeti mora stališče do ustreznosti za posvojitev, centralni organ matične države pa je pristojen za poročilo o otroku in sprejema odločitve o namestitvi otroka pri določenih kandidatih (Podbevšek in Šolar-Meglič 2009: 80).

Do 12. 02. 2010 je konvencijo ratificiralo 81 držav, v letošnjem letu tudi Grčija.⁵

3. Smernice za izvajanje rejništva in posvojitve predstavljene na konferenci o rejništvu in posvojitvah v Hong Kongu leta 1996⁶

Eno izmed načel na katerih temeljijo smernice, ki se dotikajo meddržavnih posvojitvev:

⁵ Status podpisnic konvencije. Dostopno na:

http://www.hcch.net/index_en.php?act=conventions.status&cid=69 (5.5.2010).

⁶ Zapiski s konference o rejništvu in posvojitvah. *Strokovno-pravni informator 11*, 1997: 28-47.

- Prvotno naj bo otrok posvojen v svoji državi. Meddržavna posvojitev je možna samo po tem, ko so bile pretehtane vse druge zadovoljive rešitve za otroka in jih ni bilo možno najti v njegovi lastni državi.

Nekatere smernice za državno in meddržavno posvojitev, ki se dotikajo otroka in posvojiteljev so:

➤ Poročilo o otroku

- Pomaga otrokovi potrebi, da ve za svojo biološko družino v primernem času.
- Pomaga posvojiteljem razumeti otroka in imeti ustrezne podatke o njem, vključno z narodno, socialnokulturno in versko vzgojo.

➤ Preselitev pri meddržavni posvojitvi

- Preden je predlagana meddržavna posvojitev, morajo pristojne oblasti in pooblaščenata telesa preveriti, če ne obstaja navzkrižje zakonov obeh držav, ki se nanašajo na posvojitev.
- Poleg tega ne sme biti ovire, da otrok ne bi mogel zapustiti svoje države ali vstopiti v državo svojih posvojiteljev, za kar morajo biti pripravljene dokumenti ob pravem času.

➤ Življenjska knjiga

- Otrok ima pravico do svoje življenjske zgodbe. V največji možni obliki naj življenjska knjiga, ki je lahko različnih oblik, opisuje ozadje in druge ustrezne podatke o otroku in naj otroka spremlja pri namestitvi.

➤ Pravica do identitete

- Otrok ima pravico do svoje identitete, še zlasti do informacije o starših. Pristojne oblasti in pooblaščenata telesa naj zagotovijo uveljavitev te pravice in ponudijo psihosocialne storitve vsem udeležencem, kadar gre za iskanje matične družine in porekla otroka.

➤ Kriterij

- Posvojitev je namenjena predvsem otrokom, ki so bili v svoji preteklosti prikrajšani ali zanemarjeni. Ti otroci imajo pogosto travmatične izkušnje. Potrebujemo posvojiteljske družine, ki so jim naklonjene, in skrbne družine, ki jim ponudijo stalnost in varnost za njihovo življenje. Pri mednarodni posvojitvi naj bodo bodoči posvojitelji sposobni obvladati transrasne, transkulturne in transnarodne vidike posvojitve.

➤ Vedenje o statusu posvojitve in poreklu

- Posvojitelji se morajo zavedati pravice otroka, da ve, da je bil posvojen in pravice spoznati svoje poreklo.
- Posvojiteljem naj bodo na voljo svetovanje in druge podporne storitve, vključno s stikom z drugimi posvojitelji in odraslimi posvojenici za razumevanje in podporo njihovemu posvojenцу, če se le ta odloči poiskati svoje poreklo.

4. Bilateralni sporazum med Republiko Slovenijo in Republiko Makedonijo o mednarodnih posvojitvah - 2007

RS je sklenila bilateralni sporazum med vlado RS in vlado Republike Makedonije o meddržavnih posvojitvah (Ur.l. RS, št. 15/07 - MO). Podpisan je bil leta 2007 v Skopju, v veljavo pa je stopil leta 2008. Kadar gre za posvojitve iz te države, Slovenija postopa v skladu s tem sporazumom (Černak Meglič 2008; po Zaviršek in drugi 2009: 45). Gre za prvi tovrstni sporazum, ki naj bi natančno določil postopek, po katerem poteka posvojitvev, na njegovi pogladi pa je mogoč tudi hiter in legalen vstop otroka v novo državo. Bilateralni sporazum naj bi zmanjšal birokratske postopke (Rezar 2007: 45). Gre za edini bilateralni sporazum o meddržavnih posvojitvah, ki ga je RS podpisala s tujo državo.

1.2 STROKOVNO DELO PRI POSVOJITVAH

Postopek posvojitve v Sloveniji

Ne glede na to, ali se želi posvojiti otroka iz Slovenije ali iz tujine, je formalni postopek posvojitve, ki ga izvaja center za socialno delo, enak (Černak Meglič 2008; po Zaviršek in drugi 2009: 46). Postopek za posvojitvev začne center za socialno delo po uradni dolžnosti ali na predlog bodočega posvojitelja. V tem postopku se morajo priskrbeti izpiski iz rojstnih matičnih knjig in druge ustrezne listine za posvojitelja in posvojenca ter ugotoviti, da bodočemu posvojitelju ni bila odvzeta roditeljska pravica. Bodoči posvojitelj oz. posvojitelja, morata svoji prošnji predložiti še:

- življenjepis,

- izpisek iz rojstne matične knjige,
- poročni list (če sta posvojitelja zakonca),
- zdravniško spričevalo,
- potrdilo o osebnih dohodkih,
- potrdilo o nekaznovanju,
- potrdilo sodišča, da ni uvedena preiskava, da ni vložena obtožnica in ni izdana obsodilna sodba,
- potrdilo, da osebi ni odvzeta roditeljska pravica oz. oseba ni postavljena pod skrbništvo,
- mnenje pristojnega centra za socialno delo.

Preden center za socialno delo odloči o posvojitvi mora ugotoviti, ali se bosta posvojenec in posvojitelj lahko vživela v nov položaj in ali bo posvojitev za posvojenca koristna. Za ta čas se da otroka bodočim posvojiteljem v poskusno posvojitev (za obdobje enega leta). Če oz. ko center za socialno delo ugotovi, da so izpolnjeni s tem zakonom določeni pogoji za posvojitev in da je posvojitev posvojencu v korist, izda odločbo o posvojitvi. V to odločbo se vpiše ime in priimek posvojenca, ki mu ga je določil posvojitelj. Pravnomočno odločbo pošlje center na socialno delo pristojnemu matičarju, da posvojitev vpiše v matično knjigo. Postopek, ki ga določata ZZZDR in Katalog javnih pooblastil, nalog in storitev, ki jih izvajajo centri za socialno delo (2008), sta edina dokumenta, v katerih je področje posvojitve v Sloveniji vsebinsko opredeljeno.

Katalog javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev⁷, ki jih izvajajo CSD podrobneje opredeljuje delo strokovnih delavcev po 69. členu Zakona o socialnem varstvu, katerih naloga je delo s posvojitelji z namenom vključitve otroka v družino, kjer bo imel kar najboljše možnosti za zdravo rast in razvoj.

1. Proučitev zahteve za posvojitev: sprejem in proučitev vloge za posvojitev.
2. Ugotovitveni postopek
 - a) Pogovor s parom

⁷ Katalog javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev, ki jih izvajajo CSD. Dostopno na: http://www.mdds.gov.si/fileadmin/mdds.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/katalog_pooblastila_csd_jul08.pdf (5.5.2010).

Nujna opravila: Prvi pogovor s parom ali posameznikom, ki je oddal vlogo ali išče informacije o možnostih posvojitve:

- podajanje osnovnih informacij o posvojitvi,
- o pogojih za posvojitvev,
- o specifičnosti posvojiteljske stvarnosti,
- o pomenu priprav na posvojitvev ter možnostih vključitve v obstoječe programe priprave na posvojitvev.

Mogoča opravila: Poglobljeni svetovalni pogovor s parom:

- skupno ocenjevanje motivov za posvojitvev in pričakovanj v zvezi s posvojitvijo,
- življenjske izkušnje,
- partnerski odnos,
- začasna prva skupna ocenitev realnih možnosti za posvojitvev.

b) Obisk na domu

Nujna opravila: Dogovor o vključitvi v izbrani program priprave prihodnjih posvojiteljev in dogovor o spremljanju med pripravami.

3. Priprava na posvojitvev

Nujna opravila:

- Pridobivanje z zakonom določene dokumentacije o izpolnjevanju pogojev za posvojitelje.
- Spremljanje para med pripravo, ali se je vključil v priprave.

Možna opravila:

- Udeležba in dejansko sodelovanje strokovnega delavca v programu priprave, po potrebi tudi skupni pogovor s parom in strokovnimi delavci v programu priprave med potekom priprav.

Skupni pogovor s kandidatoma za posvojitelje in strokovnimi delavci programa priprave ob koncu obveznega programa.

Nujna opravila:

- Skupna ocena o tem, kakšni so pogledi in pričakovanja v zvezi s posvojitvijo in pripravljenostjo kandidatov (kandidata) na starševstvo posvojenemu otroku.
- Izdelava socialnega in po potrebi psihološkega mnenja.

4. Strokovna skupina

Nujna opravila:

- Presoja strokovne skupine o izpolnjevanju z zakonom določenih pogojev za posvojitev.
- V primeru pozitivne presoje o vključitvi kandidatov v evidenco potencialnih posvojiteljev.
- V primeru negativne presoje je obvezen pogovor z zavrnjenimi kandidati o razlogih za neizpolnjevanje pogojev za posvojitelje in o mogočih nadaljnjih korakih.

Mogoča opravila:

- Možnost vključitve v storitev. Če strokovna skupina presodi, da kandidata za posvojitelja ne izpolnjujeta pogojev, jima je treba omogočiti svetovanje o tem, kaj lahko spremenita v svojem življenju, da bosta morda v prihodnje zadostila merilom za posvojitelje ali poiskala druge izbirne možnosti.

5. Vodenje razvida

Nujna opravila:

- Dogovor o vzdrževanju stikov in morebitnih drugih dejavnostih po vključitvi v evidenco potencialnih posvojiteljev

(Katalog javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev, ki jih izvajajo CSD - julij 2008, dostopno na spletni strani MDDSZ, str. 68-69).

Dejanska vsebina dela, oblike podpore uporabnikom, najpogostejša vprašanja, ki se pojavljajo strokovnim delavcem, evalvacija njihovega dela v zakonu ni opredeljena. ZZZDR določa le najnujnejše pogoje in razmerja, ki s posvojitvijo nastanejo. Za delo na tem področju pa ni izoblikovanih in še manj zapisanih smernic o metodah dela, zato socialne delavke in delavci, ki delajo na tem področju, odločajo po lastni presoji (Zaviršek in drugi 2009: 102-103).

Posvojitev otroka iz Ruske federacije

Največ meddržavno posvojenih otrok je v Slovenijo prišlo iz Rusije, zato bom predstavila postopke posvojitve iz te države.

Vsako leto se vse več Slovencev odloči za posvojitev otroka iz Ruske federacije. Razlogi za to so predvsem krajša čakalna doba in hitrejša prilagodljivost otroka na novo okolje (obe

državi spadata med slovanske države) (Šavli 2009: 15). Institut posvojitve je v Rusiji urejen v njenem Družinskem zakoniku, ki podrobno ureja pogoje za posvojitve in njen postopek. V Ruski federaciji postaja institut posvojitve vse aktualnejši, na kar nakazujejo tudi podatki – v zadnjih desetih letih je bilo posvojenih več kot 60 000 ruskih otrok, od tega 45 000 v tujino (*ibid.*). Pri posvojitvi otroka je potrebno upoštevati dejstvo, da je treba otroku, ki prihaja iz drugačnega kulturnega, verskega ali nacionalnega okolja, omogočiti spoznavanje njegovega rojstnega okolja. Otrok ima pravico spoznati svoje korenine in posvojitelji, ki se tega zavedajo, bodo otroku omogočili, da spozna svojo kulturo.

Rusija je podpisnica Haaške konvencije, vendar pa dokumenta ni ratificirala. Zaščitni ukrepi konvencije zagotavljajo, da so meddržavne posvojitve v otrokovo korist in da se spoštujejo njegove temeljne pravice, priznane v mednarodnem pravu. Državljan tuje države, ki želi posvojiti otroka iz Ruske federacije, mora podati pisno izjavo s prošnjo za posredovanje podatkov o otrocih iz evidence podatkov. Tuj državljan lahko posvoji ruskega otroka le v primeru, ko otroku ni bilo možno najti ustrezne družine med državljani Ruske federacije ali njegovimi sorodniki. Tuji državljani lahko pridobijo podatke o otrocih, ki se jih lahko odda v posvojitve šele po preteku šestih mesecev od dneva vpisa teh podatkov v register. Pogoji, ki jih morajo izpolnjevati državljani Ruske federacije, ki imajo stalno prebivališče lahko tudi v tujini ter tuji državljani in osebe brez državljanstva, so:

- pridobitev dokumenta, ki potrjuje najdbo potencialnega posvojenca v evidenci podatkov,
- pretek šestmesečnega roka,
- pridobitev dokumenta, ki potrjuje dejstvo, da ni bilo mogoče najti ustrezne družine oz. ustreznega posvojitelja med državljani Ruske federacije s stalnim prebivališčem na njenem ozemlju ali med sorodniki otroka, ne glede na njihovo državljanstvo ali prebivališče.

Te dokumente sodišču predloži pristojni center za socialno delo skupaj s svojim sklepom. K svoji prošnji morajo bodoči posvojitelji priložiti:

- zaključni sklep centra za socialno delo države, v kateri prebivajo (skupna ocena in mnenje o pogojih življenja zakoncev ter zmožnosti biti posvojitelj),
- zavezo centra za socialno delo, da bo ta nadzoroval razmere, v katerih bo posvojeni otrok odraščal,

- kopijo dokazila, da center za socialno delo lahko opravlja svojo dejavnost.

Dokumente, ki jih izda tuja država, mora pred pošiljanjem na sodišče Ruske federacije potrditi oz. overiti ruski konzulat v tisti državi, čigar pristojni organi so jih izdali. Prav tako morajo biti potrebni dokumenti prevedeni v ruski jezik. Prevod se overi v prostorih konzulata Ruske federacije v državi bodočega posvojitelja ali pri notarju na ruskem ozemlju. Po veljavni zakonodaji otrok, ki je ruski državljan, ne glede na to, ali so ga posvojili državljani tuje države, ohrani rusko državljanstvo. Prekine se ga lahko zaradi ugoditve prošnji posvojiteljev, vendar le, če otrok pridobi državljanstvo tiste države, čigar državljan je posvojitelj. Par, ki se odloči za posvojitve tujega otroka, mora opraviti celoten postopek, predviden za posvojitve otroka v Sloveniji. Tako mora par matičnemu centru za socialno delo predložiti vso potrebno dokumentacijo ter opraviti pripravo na posvojitve (Šavli 2009: 15-17).

Postopek posvojitve otroka iz Ruske federacije⁸

Par ali samska oseba najprej zbere vso dokumentacijo za vlogo, ki jo sestavlja 25 različnih dokumentov. Vso dokumentacijo je potrebno zbrati v 3 originalih (ali 1 original in 2 overjeni kopiji). Dokumente mora prevesti sodno zapriseženi prevajalec. Dokumenti morajo biti mednarodno overjeni – apostilirani. Prevedene dokumente se pošlje odvetniku v Moskvo. Čez približno 2 meseca odvetnik pokliče in par gre na prvi obisk v Moskvo. Sogovornica iz Slovenije, ki je posvojila otroka v tujini, je v intervjuju, ki ga je opravila Rezarjeva (2007: 85), povedala, kaj je pri postopku posvojitve najtežje: *»V samem postopku to letanje za papirje sem in tja. To je bilo stresno zato, ker je bilo poleg službe najti čas za vse to, torej 8 specialistov, pa k osebnemu zdravniku, pač zbrat vseh 26 dokumentov, ki sva jih rabila, vse v času uradnih ur. Potem si pod časovnim pritiskom, da ne bo kaj narobe, da boš pravočasno oddal, da se ne bo kak postopek spremenil.«*

Prvi obisk

S sabo je potrebno prinesiti preveden in apostiliran poročni list in overjene in prevedene kopije potnih listov. Par potrebuje tudi kopije letalskih kart, kopije prve strani potnega lista in kopijo

⁸ Informacija o postopku posvojitve otroka iz Rusije (interno gradivo). Posredoval gospod Jožef Ciraj, v začetku leta 2009.

strani iz potnega lista, kjer se nahaja viza in je viden žig z datumom vstopa v Rusijo. Z odvetnikom se obišče Oddelek za šolstvo mesta Moskve, kjer se dobi dovoljenje, da par lahko obiskuje otroka, ki je bil izbran za posvojitev. Naslednji dan par oz. posameznik lahko obišče institucijo, kjer živijo otroci, vidi otroka ter dobi informacije o otroku. Na obeh obiskih je potreben prevajalec, ki mora imeti s sabo potni list in diplomu. Nato lahko v času bivanja v Moskvi par obiskuje otroka v domu 2x dnevno po 2 uri. Do naslednjega obiska je potrebno čakati približno 2 meseca.

Drugi obisk

Drugi obisk je namenjen obravnavi na sodišču. Par s seboj potrebuje ne več kot 3 mesece stare dokumente:

- potrdilo o nekaznovanosti,
- potrdilo osebnega zdravnika, da je oseba zdrava,
- potrdilo, da oseba nima AIDS-a, sifilisa, hepatitisa A in B – vse na enem izvidu.

Vse mora biti prevedeno in apostilirano. Par mora prinesiti tudi slike s prvega obiska pri otroku. Tudi sedaj mora biti zraven prevajalec. Po obravnavi sodišče izda sklep, nato par čaka približno tri tedne na pravnomočnost sklepa ter da se opravijo še ostali administrativni postopki.

Tretji obisk

Na tretjem obisku v Moskvi par prejme pravnomočne dokumente: sklep sodišča, spričevalo o posvojitvi in otrokov rojstni list. Nato na oddelku za vizume par vloži prošnjo za otrokov potni list. Vloga se vloži v ponedeljek, pri tem je obvezna registracija bivanja enega od staršev, potni list je narejen v četrtek. Nato par na Ambasadi Republike Slovenije zaprosi za slovensko vizo za otroka in za izdajo slovenskega potnega lista za vrnitev t. i. »začasnega« potnega lista (potrebne so barvne fotografije otroka). Za izhod iz Rusije se uporabi otrokov ruski potni list. V Slovenijo se z otrokom vstopi s slovenskim potnim listom.

Četrty obisk

Pride se po otroka in se ga odpelje domov. Za nujni četrti obisk sem izvedela prek internetnih forumov in člankov.⁹

⁹ Posvojitev otroka - 20.000 evrov. Dostopno na: <http://www.zurnal24.si/otrok/posvojitev-otroka-20-dot-000-evrov-164971> (29.03.2010) in Prvič v Rusijo. Dostopno na: <http://med.over.net/forum5/read.php?142,5840884,5876401> (19.4.2010).

Po vrnitvi domov

Par potrebuje originalno, pravnomočno in apostilirano spričevalo o posvojitvi, ki ga skupaj z ostalimi dokumenti in prevodi predloži na sodišče – Oddelek za mednarodne overovitve. Z dokumenti, ki jih izda slovensko sodišče, se gre na matični urad in se otroka priglasijo (to istočasno dejanje pomeni vpis v matični register ter priglasitev državljanstva RS), otrok dobi EMŠO, uredi se mu zdravstveno zavarovanje. Postopek traja približno dva do tri tedne.

Pomembno je, da se upošteva vse zaveze iz vloge za posvojitev:

1. Po prihodu otroka je potrebno priglasiti na Veleposlaništvo Ruske federacije, jim posredovati kopijo otrokovega potnega lista ter nato kopijo potnega lista s priglasitvijo poslati odvetniku.
2. Poročila centra za socialno delo je potrebno redno posredovati odvetniku:
 - v prvem letu 2 poročili - na 6 mesecev,
 - v drugem letu samo 1 poročilo.

Vloga za posvojitev otroka iz Ruske federacije zajema:

1. prošnja za posvojitev,
2. zaključni sklep centra za socialno delo (skupna ocena in mnenje o pogojih življenja zakoncev ter zmožnosti biti posvojitelj),
3. zavezo centra za socialno delo, da bo ta nadzoroval razmere, v katerih bo posvojeni otrok odraščal,
4. zaveza CSD, da bo priglasil posvojenega otroka na konzularnem oddelku Veleposlaništva Ruske federacije v Ljubljani,
5. pedagoško mnenje,
6. psihološki izvid,
7. CSD – socialna anamneza,
8. potrdilo CSD o prijavi osebe kot posvojitelja,
9. potrdilo socialne/-ga delavke/-ca, da je zaposlen/-a na CSD in ima opravljen strokovni izpit,
10. foto album (14 slik, bivanjskih prostorov in okolice, potrjenih od CSD),
11. izpis iz zemljiške knjige ali pogodba (2 izvoda),
12. seznam in pisni opis vseh stanovanjskih prostorov in njihove velikosti,

13. zaveza zakoncev, da bosta v 3 mesecih priglasila posvojenega otroka v registracijo,
14. zaveza zakoncev, da bodo CSD dovolili spremljanje pogojev življenja,
15. kopije potnih listov obeh posvojiteljev,
16. izpisek iz poročne matične knjige,
17. potrdilo, da ni odvzeta roditeljska pravica ter poslovna sposobnost za vsakega zakonca posebej,
18. potrdilo ministrstva za pravosodje, da oseba ni obsojena za kazniva dejanja za vsakega zakonca posebej,
19. potrdilo okrajnega sodišča, da ni izdana obsodilna sodba za vsakega zakonca posebej,
20. potrdilo o zaposlitvi in plači za zadnje tri mesece za vsakega zakonca posebej,
21. potrdilo banke o odprtju bančnega računa za vsakega zakonca posebej,
22. ruska anketa (»anketa graždanina« - anketni list državljana, ki v Ruski federaciji želi posvojiti otroka v svojo družino),
23. potrdilo ministrstva za delo, družino in socialne zadeve glede pristojnosti CSD,
24. zdravniško spričevalo,
25. potrdilo CSD, da je vsa zbrana dokumentacija izdana od pristojnih organov z »apostille« in žigom Veleposlaništva Ruske federacije v Ljubljani.

V vseh dokumentih je potrebno navajati najprej ime žene, nato moža. Vse dokumente je potrebno predložiti v 3 originalnih izvodih. Lahko tudi 1 originalni izvod, ostalo pa kopije, ki pa morajo biti overjene.

Rada bi opozorila na praznino, saj podatki o postopku posvojitve niso dostopni na uradnih straneh ministrstva ali zbrani v strokovnih publikacijah. Večina podatkov je dostopnih na različnih forumih. Informacije sem dobila tudi prek gospoda Jožefa Ciraja, ki je bil leta 2009 vodja konzularnega oddelka na Veleposlaništvu RS v Moskvi.

1.3 PRIPRAVE NA POSVOJITEV

Slovenska mati je v raziskavi Zavirškove in drugih (2009: 124) utemeljila, zakaj so priprave na posvojitev sploh potrebne: *»Priprave so pomembne, da definiraš, kdo si, [...] Da veš,*

kako se postaviti, ko otrok vpraša, ali si ti moja prava mama; seveda sem, samo rodila te nisem!«. Priprave na posvojitve v Katalogu javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev, ki jih opravljajo centri za socialno delo zajemajo samo pridobivanje z zakonom določene dokumentacije o izpolnjevanju pogojev za posvojitelje. Sama pa priprave na posvojitve dojemam kot ustrezno in nujno izobraževanje bodočih staršev, da se bodo pripravljene soočiti s specifičnimi situacijami, ki jih prinese posvojitve. Vendar so socialne delavke, ki so sodelovale v raziskavi Postopki, organizacija in standardi na področju posvojitve, poudarile, da nima nihče pravice, da od bodočih posvojiteljev zahteva udeležbo na izobraževanjih, saj leta ni zakonsko določena. Med mnogimi uporabniki storitev pa velja nenapisano pravilo, ki se prenaša od ust do ust, da »[č]e se ne boš vključil v izobraževanje, ne boš dobil otroka.« (Zaviršek in drugi 2009: 115). Tudi beseda »pripravljanje« na posvojitve ima po različnih centrih za socialno delo različne pomene: nekateri z njo mislijo na zbiranje dokumentacije, drugi 3-4 pogovore in obisk na domu, tretji pa obiskovanje skupine oz. določenega števila predavanj (Zaviršek in drugi 2009: 122). Socialne delavke so v pogovorih poudarjale naslednje relevantne vsebine usposabljanja:

- informiranje o postopku posvojitve (pravni vidiki),
- osnovne temeljne značilnosti in pomen posvojitve (pravni vidik ter izenačenost z biološko družino),
- pomen in načini ravnanja pri odprti posvojitvi (kako razumeti in narediti razvidno dvojno identiteto posvojenca),
- usposabljanje za starševstvo (»šola za starše«, psihološki razvoj otroka, komunikacija, družinske vrednote, medosebni odnosi) (Zaviršek in drugi 2009: 123).

Na podlagi pregleda literature in raziskav (Podbevšek in Šolar-Meglič 2009 ter Zaviršek in drugi 2009) predstavljam glavne priprave na posvojitve, ki so organizirane v Sloveniji:

➤ Društvo Deteljica

Društvo posvojiteljskih družin Deteljica je društvo, ki kandidatom za posvojitve in tistim, ki so otroka že posvojili, ponuja širok spekter storitev povezanih s pripravo na posvojitve in podporo po njej. Program društva je usmerjen v temeljito pripravo bodočih posvojiteljev in rejnikov na nadomestno starševstvo (Podbevšek in Šolar-Meglič 2009: 96). Viktorija Bevc, vodja Deteljice, je poudarila, da se je v svoji praksi srečala z mnogimi, ki so veliko let po tem,

ko so že posvojili otroka poudarjali, da »otrok vseeno ni čisto njihov«. Bolj ko je okolje tradicionalno, večja je verjetnost, da posvojitelji ne bodo v resnici sprejeli otroka in zanje je psihosocialna priprava, v kateri so se prisiljeni ukvarjati z neplodnostjo zagotovo primerna. Obenem pa so ljudje poudarili, da jim je to prisilno ponavljanje, da so posvojitelji, pomagalo, da niso imeli zadržkov, da so okolici povedali, da imajo posvojenega otroka (Zaviršek in drugi 2009: 117).

➤ Gorenjska regijska priprava

Delujejo že skoraj 15 let. Priprave se organizirajo samoiniciativno in prostovoljno: delavke iz gorenjskih centrov za socialno delo, ki delajo na področju posvojitve in rejništva, pripravijo sklop 10 delavnic, po potrebi tudi več. Priprave zaradi pomanjkanja sredstev potekajo s sodelovanjem zaposlenih na CSD (pravnik, psiholog...). Teme zajemajo: spoznavanje članov, predstavitev priporočene literature, pravni vidik posvojitve, razpravljajo o identiteti otroka, kaj prenašamo iz družine v družino, o razvojnih stopnjah otroka, o družinah, komunikaciji, nasilju in odvisnostih v družini (Zaviršek in drugi 2009: 118-120).

➤ Priprave na posvojitve na CSD Maribor

Skupinske priprave na posvojitve na CSD Maribor potekajo enkrat na mesec po tri šolske ure. Vanjo so vključeni zakonski pari, ki so že opravili individualno pripravo. Skupinska priprava poteka v desetih delavnicah, v katerih člani aktivno sodelujejo, vključeni pa so tudi zunanji strokovnjaki, pari, ki že imajo izkušnjo posvojitve in posvojeni otroci (Podbevšek in Šolar-Meglič 2009: 78).

➤ CSD Ptuj – skupina Srčki

Neformalna skupina za samopomoč je namenjena druženju, medsebojni podpori, izmenjavi izkušenj, skupnemu iskanju in pridobivanju informacij glede možnosti posvojitve (Podbevšek in Šolar-Meglič 2009: 79).

Poudarila bi, da nobene od teh priprav ne vključujejo specifičnih tem, ki so pomembne pri pripravah socialnih staršev na meddržavno posvojitve.

Naslednje pomanjkljivosti priprav na posvojitve v Sloveniji pa je navedla tudi raziskava Zavirškove in drugih (2009: 124-133):

- V Sloveniji se področje posvojitve bolj kot na vsebino in proces osredotoča na izid (končan postopek posvojitve), kjer se pri večini strokovnih delavcev delo zaključí.

- Pomen izobraževanja je v tem, da posvojitelji lahko lažje pomagajo posvojenemu otroku, ki ima kompleksne emocionalne potrebe (zaradi morebitnih travmatičnih izkušenj iz predhodnega življenja v biološki družini ali zavodu).
- Mnoga izobraževanja so usmerjena predvsem v podajanje formalnih informacij, znanju o otrocih in premalo v psihosocialna vprašanja, ki jih imajo posamezniki in posameznice.
- Mnoga usposabljanja so preveč splošna in se ukvarjajo z obćimi temami o družini, komunikaciji, ipd.
- Nobeno izobraževanje ne vsebuje ozaveščanje okolja in različnih podsistemov (šola, zdravstvo, vrtec) za detabuizacijo in destigmatizacijo posvojitev.
- Nobeno izobraževanje ne vsebuje usposabljanja za medkulturne kompetence staršev in interkulturnega učenja.
- Nujnost izobraževanja za strokovne delavke: Poleg pomanjkanja izobraževanja za ljudi, ki želijo posvojiti otroka, pa je izostalo tudi usposabljanje za socialne delavke in druge strokovne delavke na tem področju.
- Delo z družinami, ki so posvojile otroka/otroke po končanem postopku posvojitve: ZZZDR, ki ureja področje posvojitev, ne opredeljuje spremljanja družine, ki je posvojila otroka po zaključenem postopku posvojitve. Vprašanje je, ali je dovolj priprava pred posvojitvijo ali je potrebno tudi spremljanje (v smislu podpore) po postopku posvojitve. Zelo redke so njihove izkušnje, da bi se ti pari po končanem postopku vrnila na CSD in iskali kakršnokoli podporo.

Eden izmed predlogov socialnih delavcev, kako bi CSD zagotavljali podporo je:

- raziskovanje, spodbujanje, organiziranje široke podporne socialne mreže za osebe, ki so posvojile otroka;
- spodbujanje, organiziranje medsebojnih stikov v obliki predavanj na različne teme in v obliki neformalnega druženja z osebami z izkušnjami.

Izpostavili so tudi podporo socialnega delavca pri odkrivanju in ravnanju z resničnostjo otroka – delo na odprti posvojitvi, ki bi v veliki meri zmanjšalo konflikte, do katerih pride če ne prej, v času pubertete otroka, ko išče svojo identiteto (Zaviršek in drugi 2009: 133-134).

1.4 MEDDRŽAVNE POSVOJITVE V SLOVENIJI

Slovenijo štejemo med države prejemnice, med katerimi se na prvih pet mest uvrščajo ZDA, Španija, Francija, Italija in Kanada. Države, ki jih uvrščamo med t. i. dajalke v okviru meddržavnih posvojitvev je okoli 100, med njimi so tiste, iz katerih je prišlo v letu 2007 največ otrok naslednje: Kitajska, Rusija, Gvatemala in Etiopija. V zadnjih dvajsetih letih beležimo porast meddržavnih posvojitvev iz držav vzhodne Evrope, predvsem iz Romunije od leta 1990 do 2005, iz Rusije, Bolgarije in Ukrajine (Selman 2009; po Zaviršek in drugi 2009: 33).

Meddržavne posvojitve so naraščale od petdesetih let 20. stoletja in dosegle svoj vrh leta 2004, ko je bilo uradno izpeljano več kot 45. 000 meddržavnih posvojitvev (Juffer 2009; Zaviršek in drugi 2009: 34). Razlogi za hitro rast so bili kasnejše rodno obdobje v zahodnih državah, neplodnost, možnosti, da samske osebe posvojijo otroka, vključno s tistimi, ki živijo v istospolnih skupnostih ter zaradi majhnega števila notranjih-državnih posvojitvev (Dickens 2009; Zaviršek in drugi 2009: 34-35). Med leti 2004 in 2007 pa se je število meddržavnih posvojitvev zmanjšalo za 17%, obenem pa se število posameznikov in parov, ki želijo posvojiti, ni zmanjšalo (Selman 2009; Zaviršek in drugi 2009: 35).

Navkljub temu da so nekateri poudarjali, da se skozi meddržavne posvojitve lahko otroke zlorablja (primeri ugrabljenih otrok), pa raziskave dokazujejo, da je meddržavna posvojitvev za otroka koristna, saj se zmanjša višina deprivacije, ki jo otrok doživlja znotraj institucionalnega sistema. Meddržavne posvojitve so po mnenju nekaterih najboljši sistem za otroke brez staršev in tiste, ki jih imenujejo »socialne sirote« (Zaviršek in drugi 2009: 36), torej otroke, ki so ostali brez staršev in sorodnikov.

Statistični podatki o meddržavnih posvojitvah v Sloveniji

Po podatkih iz raziskave Postopki, organizacija in standardi na področju posvojitvev iz novembra 2009 za leta 2002 do 2004 ni podatkov o meddržavnih posvojitvah. V prispevku o meddržavnih posvojitvah v oddaji 24 ur na POP TV, pa je novinarka od Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve (v nadaljevanju: MDDSZ) pridobila podatke o številu otrok, ki so v Slovenijo prišli prek tega instituta.

Tabela 1.1 : Primerjava nacionalnih posvojitvev in meddržavnih posvojitvev v Sloveniji za leta 2005 - 2009¹⁰

	2005	2006	2007	2008	2009	SKUPAJ
Nacionalne posvojitve	29	24	21	22	35	131
Meddržavne posvojitve	3	15	3	6	14	41
Skupaj	32	39	24	28	49	171

Tabela 1.2 : Meddržavne posvojitve v Sloveniji po državah izvora otroka za leta 2005 – 2009¹¹

Država izvora otroka	Število otrok
Rusija	16
Makedonija	8
Ukrajina	5
Srbija in Črna gora	3
Romunija	2
Bosna in Hercegovina	2
Hrvaška, ZDA, Madagaskar, Kitajska	V vsaki državi en otrok
SKUPAJ	40

V prispevku je prišlo tudi do napake, saj je v Tabeli 1.1 zabeležen en otrok več kot v Tabeli 1.2.

¹⁰ Posvojitve otroka, prispevek Jasmine Jamnik. Dostopno na: <http://tvslo.si/predvajaj/#ava2.69004158;;> (10.05.2010).

¹¹ Posvojitve otroka, prispevek Jasmine Jamnik. Dostopno na: <http://tvslo.si/predvajaj/#ava2.69004158;;> (10.05.2010).

Specifične značilnosti meddržavnih posvojitvev v Sloveniji: neurejenost področja

Že leta 1999 je raziskava Rapoša Tajnškove in drugih (1999: 27) opozorila, da:

- ni izdelanih navodil za izvajanje meddržavnih posvojitvev;
- ni smernic in programa za delo s kandidati za posvojitve;
- je premalo izobraževanja in usposabljanja strokovnih delavcev za to področje dela;
- je premalo sodelovanja in smernic s strani pristojnega ministrstva;
- so strokovni delavci preveč prepuščeni lastni iniciativi;
- je potrebno opredeliti vlogo in pristojnosti nevladnih društev;
- se v državi zaradi pomanjkanja otrok, predvsem pa zaradi neenotnega dela že pojavljajo meddržavne posvojitve, pri katerih sumijo, da gre za »trgovanje z belim blagom«.

Anketirani socialni delavci so v tej isti raziskavi navajali naslednje probleme na področju posvojitvev (Rapoša Tajnšek in drugi 1999: 35):

- neurejena evidenca, vloge na različnih CSD, ni centralne evidence in koordinacije;
- nimajo ustrezne strokovne doktrine na področju posvojitvev (niti pri pripravah posvojiteljev, niti pri delu z biološko družino in z rejniki);
- neurejeno področje meddržavnih posvojitvev – ni zakonodaje, ni centralne koordinacije oz. službe.

Od takrat je Republika Slovenija:

- leta 1999 - podpisala in ratificirala Konvencijo o varstvu otrok in sodelovanju pri meddržavnih posvojitvah, t. i. Haško konvencijo,
- leta 2004 - uredila centralni register kandidatov za posvojitvev v ISCS (informacijski sistem CSD) (Rezar 2007: 21),
- leta 2006 - je MDDSZ pripravilo predlog navodil o vzpostavitvi centralne zbirke kandidatov za posvojitvev in o podpori izboru bodočega posvojitelja (Rezar 2007: 22),
- leta 2007 - sklenila bilateralni sporazum z vlado Republike Makedonije o meddržavnih posvojitvah,

- leta 2009 - izvedla raziskavo Postopki, organizacija in standardi na področju posvojitve v sodelovanju z Inštitutom RS za socialno varstvo in Fakulteto za socialno delo.

Tudi Rezarjeva (2007: 72-75) je v svoji raziskavi prišla do naslednjih ugotovitev, da:

- posvojiteljem primanjkuje informacij o meddržavnih posvojitvah,
- so strokovni delavci za delo na področju meddržavnih posvojitvev premalo pripravljeni,
- bi moralo MDDSZ področju meddržavnih posvojitvev nameniti več pozornosti,
- bi bilo potrebno organizirati center za meddržavne posvojitve,
- bi bilo potrebno organizirati seminarje za socialne delavce s specifičnimi temami, ki se navezujejo na posvojitve.

Specifične priprave za starše otrok, posvojenih v tujini

Že v raziskavi Rapoša Tajnškove in drugih (1999: 40) je nekaj respondentov opozorilo na pomen kulturnih razlik pri meddržavnih posvojitvah. Izkušnje držav, kjer je bilo v zadnjih desetletjih veliko medetničnih posvojitvev, kažejo na dejstvo, da otroku, ki je prišel v novo okolje ni lahko ter ugotavljajo, da je potrebno otroku omogočiti, da pride v stik z izvorno kulturo ter da se z njo pozitivno identificira, zaradi kulturnih pričakovanj okolja v katerega pride otrok ter razvoja pozitivne identitete. Kot pravi tudi Zornova (2005: 239), rasistični diskurzi in prakse ljudem sporočajo, da so nezaželeni, odvečni, kulturno drugačni in zato naj ne bi mogli postati del »naše« družbe, kar bi lahko občutili tudi otroci, ki so bili posvojeni v tujini. Hkrati je potrebno razumeti sodobne oblike t. i. vsakdanjega rasizma, ki je »integriran v vsakdanje prakse in razmerja moči, ki jih jemljemo za samoumevne in se o njih ne sprašujemo« (Essed 1991; po Zaviršek 2005: 254).

Zaradi takšnih dilem so priprave posvojiteljev še bolj potrebne in zahtevne. Ravno zaradi tega razloga bi poudarila, da »[n]e gre za to, da bi s ponudbo priprav kot obveznega dela v postopku posvojitve izražali dvome v sposobnost posvojiteljev za starševstvo [...]« (Rapoša Tajnšek in drugi 1999: 45) temveč da je neizogibno dejstvo pri meddržavnih posvojitvah, da:

- vključuje sorodstvena mreža več sodelujočih: otroka, socialne starše, strokovnjake na področju meddržavnih posvojitvev ter tudi rodno družino, kadar je ta znana;

- otrok v novo družino prinese tudi svojo zgodovino iz življenja pred posvojitvijo in starši morajo biti pripravljeni na to;
- otrok lahko pride v novo družino s težavami, ki izhajajo iz dejstva, da je otrok svoje prvo leto (ali več) življenja preživel v instituciji.
- meddržavne posvojitve razširijo kompleksnost razvoja otrok zaradi:
 - o različnih izkušenj z navezanostjo,
 - o izkušnje institucionalizacije,
 - o spremembe kulture.

Tu gre za kompleksno situacijo, na katero potrebujejo vsi vpleteni priprave ter strokovno podporo. Raziskava Zavirškove in drugih (2009: 82), ki jo je izvedla Fakulteta za socialno delo v sodelovanju z Inštitutom RS za socialno varstvo, je na podlagi razgovorov oblikovala predloge za ureditev meddržavnih posvojitvev iz Ruske federacije. Eden od predlogov je tudi, da bi se nudilo pomoč v obliki svetovanja parom pred postopkom posvojitve, med njim in po končanem postopku posvojitve. V posvojitve namreč prihajajo otroci različnih starosti in z različno zgodovino. Strokovna pomoč v obliki pogovorov in svetovanja bi staršem razrešila marsikatero zagato, sploh zaradi spremembe okolja v katerem otrok živi, ne toliko zaradi različnosti kulture, kot je povedal naslednji oče iz Slovenije: »[...] *Potem tudi priprave iz psihološkega vidika; pa medetnični oz. medrasni moment, npr. kako otroku olajšati to, da je v enem dnevu zamenjal cel svet – zjutraj je še v svojem otroškem domu, kjer pozna vse vonje, okuse, ljudi. Zvečer že v tuji državi...*« (osebni pogovor; po Zaviršek in drugi 2009: 82). Vsi starši so spregovorili o tem, da bi potrebovali podporo ne le pred posvojitvijo, ampak tudi po posvojitvi. Pomembno bi bilo, da bi vsaj vedeli, na koga se lahko obrnejo v primeru specifičnih vprašanj, če bi se odločili iskati strokovno pomoč: »*Posvojitelji grejo skozi specifične situacije in dileme – vsaka zgodba je drugačna, situacije so drugačne, zato bi taka podpora morala biti zares tudi individualna.*« (osebni pogovor; po Zaviršek in drugi 2009: 83).

Zavirškova in drugi (2009: 97-99) so v raziskavi navedli tudi naslednje zahteve po ureditvi področja posvojitve, predvsem meddržavnih:

- Nujnost države, da regulira in določa standarde kvalitete na tem področju (ne samo minimalne standarde), kot so:
 - formalni postopki, določanje specifične vsebine psihosocialnih priprav na posvojitve oseb, ki želijo posvojiti otroka;
 - kasnejša psihosocialna podpora ljudem, ki so posvojili otroka;
 - nudenje in organiziranje podpore za otroke, ki so bili posvojeni; delo v skupnosti za detabuizacijo posvojitve vključno z vrtci, šolami in drugimi ustanovami, organiziranje skupin za druženje za družine, ki so posvojile otroka;
 - psihosocialna pomoč ljudem v stiski (travme staršev zaradi lastne osebne zgodovine; travme otrok zaradi lastne osebne zgodovine).
- Na področju meddržavnih posvojitve so postopki povezani s formalnopravnimi določili druge države iz katere oseba posvoji otroka, ki so običajno povezani z večjim številom specifične dokumentacije, ki jo mora pridobiti oseba, ki želi posvojiti otroka.
- Meddržavna posvojitve pomeni dodatno izpostavljenost specifičnim stresnim situacijam za starše, ki bodo posvojili otroka (večkratno bivanje v tuji državi; pomanjkanje medkulturnih kompetenc; etnocentrična naravnost; ipd.).
- Meddržavna posvojitve pomeni dodatno izpostavljenost specifičnim stresnim situacijam za otroke, ki so posvojeni in se morajo prisilno asimilirati v čim krajšem času.
- Meddržavne posvojitve zahtevajo specifične priprave staršev, ki obsegajo psihosocialno učenje za sobivanje in starševanje otrok starih nad enim letom starosti – torej starejših otrok; psihosocialno učenje medkulturnih razlik in interkulturnega dialoga.

S perspektive socialnega dela je potrebno razvijanje najbolj primerne socialne politike in prakse, ki je povezana z namestitvijo otroka in s tipom podpore, ki zagotavlja stabilnost in blagostanje vseh družinskih članov. Pomembno je raziskovanje praktičnih tem, kot so izbira najbolj primerne družine za otroka, organiziranje pomoči in podpore za bodoče socialne starše

tako kot tiste, ki so to že postali (Palacois in Brodzinsky 2010: 270). Čeprav se z raziskovanjem duševnih in razvojnih težav otrok, ki so bili posvojeni, bolj ukvarja razvojna psihologija, je pomembno apliciranje njihovih spoznanj tudi v socialnodelovno prakso, saj le na ta način lahko socialne delavke in delavci zagotovijo otrokom večjo zaščito in delovanje v njihovo korist. Tako tudi Palacois in Brodzinsky (2010: 271) v triado otrok, rodni starši in socialni starši vključita še četrtega sodelujočega - to so strokovni delavci na področju posvojitvev. Socialna oskrba na področju posvojitvev je postala bolj kompleksna, saj imajo otroci kompleksne izkušnje pred posvojitvijo, zato je pomembno, da so socialni starši primerno pripravljene in izobraženi ter imajo primerno podporo za soočanje z izzivi pri vzgoji svojih otrok (Palacois in Brodzinsky 2010: 280).

Socialni delavci kot strokovnjaki na področju posvojitvev, morajo zato razširiti svoje znanje in razumeti koncepte, kot so travma otrok, izkušnja institucionalizacije in njene posledice, razvoj varne navezanosti pri otrocih, ki so bili posvojeni in razvoj kulturnih kompetenc staršev ter medkulturne socializacije. Hkrati pa je potrebno razviti interdisciplinaren pristop na področju posvojitvev.

2 TRAVME OTROK, KI PRIDEJO IZ VZHODNOEVROPSKIH INSTITUCIJ

Za razumevanje otrokovega prilagajanja novemu okolju je potrebno raziskati in integrirati vpliv zgodnje institucionalizacije ter posledice travme zaradi različnih oblik trpinčenja otroka (Palacois in Brodzinsky 2010: 279).

Posvojitve kot travma

Travma¹² je posledica travmatičnega dogodka (enkratnega ali ponavljajočega), ki popolnoma preplavi posameznikovo sposobnost za soočanje in integriranje čustev povezanih s to izkušnjo. Doživetje travme lahko vodi k posttravmatski stresni motnji, ki poškoduje možgane in posameznikovo sposobnost za primerno soočanje s stresom.

Teorija in raziskave zadnjih dvajset let kažejo, da izkušnje otroka pred rojstvom ostanejo v otrokovem spominu in imajo življenjski pomen, kar Emerson (1996¹³) razlaga skozi teorijo vzajemne travme. Le-ta pomeni, da lahko različne travme delujejo vzajemno in imajo skupne posledice, na primer, če otrok med porodom običi, lahko to povzroči klavstrofobijo v odraslosti. Skozi opazovanje dojenčkov v maternici so strokovnjaki prišli do zaključka, da se dojenčki že pred rojstvom zavedajo, kaj se dogaja okoli njih in da ti dogodki vplivajo na njih, kar so opisali kot prednatalna zavest (*prenatal awareness*). K tem ugotovitvam so pripomogla tudi poročanja o regresiji odraslih v prednatalno obdobje ter poročanja o spominjanju prednatalnih dogodkov. Prednatalni spomini so shranjeni v celicah, ki so se oblikovale v času travme in nosijo travmatične spomine, kar je potrdilo več raziskav. Ti spomini pa so najbolj vplivni, saj so prvi spomini. Najbolj vplivni dogodki so izkušnje matere in njena čustva, ki se preselijo tudi na otroka – kar občuti mater, občuti tudi otrok. Prednatalne travme lahko vplivajo tudi na zaplete ob porodu ter zmanjšajo oblikovanje navezanosti. Še bolj pa zmanjša navezanost, kadar starši ne prepoznajo in ne reagirajo na travmatiziranega otroka, saj ne vedo ali verjamejo, da so otroci doživeli travmatične izkušnje. Pomanjkanje navezanosti pa lahko

¹² Psychological Trauma. Dostopno na: http://en.wikipedia.org/wiki/Psychological_trauma. (23.05.2010).

¹³ The vulnerable Prenate. Dostopno na: <http://www.birthpsychology.com/healing/emerson.html>. (23.05.2010).

vodi k defenzivnemu vedenju otroka (otrok ne pusti, da se ga kdo dotika) ter tudi k agresiji in nasilju.

Travme posvojitve se vežejo na širok razpon bolečih izkušenj, ki so pogoste za posvojitve. Otroci, ki so posvojeni, imajo največkrat izkušnje s travmo splava (željo po njem), nezaželeno nosečnostjo, z zavrnitvijo s strani bioloških staršev zaradi različnih okoliščin, zamenjavo več skrbnikov in na koncu s posvojitvijo. Te izkušnje vplivajo na psihosocialni razvoj otrok, zato je zelo pomembno, da se travmatična doživetja obravnava čim prej. Nerazrešene travme namreč vplivajo na duhovni in psihološki razvoj otroka, ko pa se travma razreši, je otrok bolj empatičen, čustveno zrel, kooperativen, ljubeč, fokusiran in samo-zavedajoč kot travmatiziran otrok. Prednatalne travme imajo vpliv na nadaljnje življenje, otrokove izkušnje pa vplivajo na oblikovanje otrokove identitete. V knjigi *The Primal Wound*¹⁴ Verrierjeva pojasnjuje, kako prednatalni dogodki, navezanost, izguba in separacija od rojstne matere vplivajo na otroka, ki je bil posvojen. Tako daje tem otrokom, katerih bolečina je bila dolgo nepriznana in nerazumljena, potrditev njihovih čustev ter razlago za njihova vedenja.

Ta teorija potrjuje biološko navezanost otroka na mater v prednatalnem obdobju, na podlagi katere se razvije tudi čustvena navezanost med materjo in otrokom, ko se ta rodi. Kadar otrok (ki je bil posvojen) doživi prednatalne travme, pa mu najbolj pomagajo socialni starši s svojim občutljivim reagiranjem in priznanjem njegovih bolečin.

Post¹⁵ je navedel 10 ključev za okrevanje po travmi pri otroku, ki je bil posvojen:

1. Travma pri otroku ustvari občutljivost na strah in stres. Tudi če je otrok posvojen ob rojstvu, je njegov notranji sistem bolj občutljiv in boječ. Prednatalne izkušnje imajo lahko velik vpliv.
2. Potrebno je prepoznati in se bolje zavedati strahu, ki ga otrok pokaže. Starši morajo biti bolj občutljivi in opaziti znake, kot so: oprijemanje, jokavost, nekritično prijateljstvo do tujcev, ipd. Na te znake negotovosti je potrebno odgovoriti z bližino, držanjem, nošenjem in s komunikacijo, da bodo varovali otroka.

¹⁴ *The Primal Wound*. Dostopno na: http://www.nancyverrier.com/prim_book.php. (23.05.2010).

¹⁵ *The Adopted Child: Trauma and Its Impact*. Dostopno na: <http://www.everythingforadoption.com/Trauma-and-Adoption.asp>. (23.05.2010).

3. Starši morajo prepoznati travme v lastnem življenju. Največje razumevanje starša je namreč samorazumevanje. Tako lahko starši postanejo bolj občutljivi na reakcije, ki niso povezane z izkušnjo starš-otrok.
4. Potrebno je zmanjšati zunanjo zaznavno stimulacijo, kot je televizija, število otrok pri igri, velika družinska srečanja. Kadar pride do teh situacij, je dobro, da je otrok v bližini in da mu razložimo, da lahko v primeru stresa pride do nas.
5. Namesto »odmora« (*time-out*) je bolje uporabiti »čas skupaj« (*time-in*). Namesto, da se otroka v stresu pošlje v kot, se mu približa in pomaga, da se lahko ponovno počuti varnega in zavarovanega. Tako bo lažje razmišljal o svojih dejanjih. Ta čas ni primeren za pridige, vendar se bo otrok pomiril in razmišljal bolj jasno. Druga možnost je, da se otrok sam odloči, koliko »odmora« potrebuje.
6. Travmatiziranega otroka se ne sme udariti, saj bo tako zaznal starša kot grožnjo.
7. Ljubezni ni nikoli preveč. Zelo preprosta tehnika je preživljanje kvalitetnega časa z otrokom v razmerju 10 – 20 – 10; 10 minut takoj zjutraj, 20 minut popoldne ter 10 minut zvečer.
8. Potrebno je spodbujati individualiziran program učenja za razumevanje otrokovega stresa in strahu.
9. Za starše je zelo pomembno, da se poučijo o vplivu stresa in travme na družine. Pomembno je tudi, da ne krivijo otroka za svoje težave, ampak da prevzamejo odgovornost za ustvarjanje primerne okolja za okrevanje po ranljivih izkušnjah.
10. Potrebno je tudi poiskati podporo, saj lahko starševstvo otroku, ki je doživel travmo, pusti posledice tudi pri najboljših starših.

Otrok po ločitvi od matere doživi travmo, ki se je ne bo spominjal, vendar bo ostala in živela v nezavednem. Posledico zapustitve bo otrok vedno nosil s seboj. Čutil se bo kot »druga izbira«, čeprav je bil »izbran« in se bo trudil biti popoln, da bo vzdrževal ta status »izbranega«. Pomembno je, da se starši zavedajo, kakšne travme je doživel njihov otrok, da mu lahko pomagajo. Pomembno je, da se obrnejo na strokovnjaka, ki zna pomagati otrokom, ki so bili posvojeni in imajo zato specifične težave. Otroka namreč ne smemo pustiti samega v njegovih doživetjih.

Otroci, ki pridejo iz vzhodnoevropskih institucij, pa ne doživijo travm samo v prednatalnem obdobju, temveč preživijo tudi druge izkušnje, ki pogosto vplivajo na njihovo življenje.

2.1 TEORIJA NAVEZANOSTI IN RAZVOJ NAVEZANOSTI

2.1.1 Teorija navezanosti

Vprašanje, kakšno vlogo imajo zgodnje izkušnje za kasnejši razvoj, je eno izmed osnovnih in zelo starih vprašanj razvojne psihologije (več avtorjev; po Cugmas 2003a: 86). Praper (1995: 112) odgovarja, zakaj je navezanost pomembna pri razvoju človeka in pravi, da »[n]a pot samostojnosti odhajajo lažje tisti otroci, ki so razvili kvalitetno navezanost z občutki varnosti, kakor tisti, ki so ob tem razvili občutke anksioznosti in ambivalence. Torej – dobro navezani otroci imajo dobro popotnico za pot v samostojnost in problematično navezani imajo pri tem probleme.«

Začetnik teorije navezanosti je John Bowlby, ki je v šestdesetih letih razvil t. i. teorijo navezanosti (*attachment theory*). Bowlbyjeva (1969; po Cugmas 2001a: 51) teorija navezanosti je pomembna osnova za predstavitev odnosov med otrokom in starši, saj poudarja vlogo občutljivosti in dovzetnosti objekta navezanosti za otrokove potrebe. Po Bowlbyju (1969, 1991; po Kobal 2001: 338) razumemo navezanost kot univerzalno otrokovo težnjo, da vzdržuje bližino z zanj pomembno osebo. Pri starših govorimo o vedenju »skrbi«, ki je recipročno vedenju navezanosti. Cugmasova (2001a: 52) povzame, da je kakovost odnosov navezanosti odvisna od interakcij med dojenčkom in osebo, ki zanj skrbi ter da je pomembno, v kolikšni meri je ta oseba vir občutka varnosti in podpore. V primerih otrok, ki pred posvojitvijo živijo v sirotišnicah, pa njihove skrbnice ne morejo biti vir varnosti in skrbeti za otroke tako intenzivno, da bi se na njih navezali. Hkrati se tudi skrbnice menjavajo, zato otrok ne more razviti varne navezanosti s samo eno pomembno osebo.

Skozi medosebno interakcijo v primarnem odnosu navezanosti otrok razvija t. i. »notranje delovne modele« (Bowlby 1998; po Kobal 2001: 339-341), notranje predstave o sebi in drugih, ki vključujejo tudi sheme o interakciji s pomembnimi drugimi. Na njihovo oblikovanje vpliva zaupanje, da je objekt navezanosti poleg dosegljivosti tudi odziven. Otrok, ki živi v instituciji, se ne more zanesti na to, da bodo skrbniki vedno dosegljivi, večkrat so verjetno tudi neodzivni. To lahko vidimo skozi model sebe in model drugega. Kobalova (2008: 59) razlaga, da ti modeli otroku omogočajo razlaganje dogodkov, napovedovanje prihodnosti in načrtovanje akcije. Ker se delovni modeli razvijajo v medosebnih interakcijah,

otrok ponotranji obe strani odnosa. Rezultat tega procesa je, da se model o sebi in model o drugem razvijata komplementarno in se vzajemno potrjujeta.

Po Bowlbyju (1969; po Cugmas 1998a: 86) torej lahko mati (ki je največkrat primarni objekt navezanosti) že v najzgodnejšem obdobju otrokovega življenja s svojim občutljivim zadovoljevanjem otrokovih potreb omogoči, da otrok razvije občutek varnosti, da zaupa sebi in drugim, da svet ne zaznava kot ogrožajočega.

Starši, ki so občutljivi in konsistentno odgovarjajo na dojenčkove potrebe, spodbujajo varno navezanost. Varno navezani otroci razvijejo delovni model sebe kot ljubljene in vredne osebe, delovni model drugih pa kot odgovornih (Cugmas 2001a: 52). Če pa skrbnik ne zadovoljuje ustrezno otrokovih potreb, otrok razvije negotovo navezanost na skrbnika, ki se odraža tudi v njegovem odnosu do sebe in drugih (Bowlby, 1969; po Cugmas 1998a: 86). Negotovo navezani otroci razvijejo delovni model sebe kot nevedne in nekompetentne osebe in delovni model drugih kot tistih, ki zavračajo ali se ne odzivajo (Cugmas 2001a: 52). Kobalova (2001: 338) pravi, da je navezanost le del širšega sistema vedenja med mamo in otrokom. Do konca otrokovega prvega leta starosti se med mamo in otrokom razvije prepoznaven vzorec interakcije, ki ima značilnosti vztrajanja in predvidljivosti. Vzorec interakcije prikazuje vse tisto, kar sta se mama in dojenček v prvem letu naučila drug o drugem in drug z drugim. Kar sta se naučila, je povratno delovalo na vsakega posebej. V instituciji pa otrok ne more razviti vzorca interakcije, ki bi bil predvidljiv, kljub temu da je rutina del organiziranosti institucije.

Bowlby meni, da:

- bo razvil varno navezanost le otrok, ki je deležen stabilne in predvidljive skrbi,
- otrok do približno tretjega leta starosti ne more razviti predstave o koristnosti objekta navezanosti v času, ko je le-ta odsoten (van IJzendoorn in drugi 1992; po Cugmas 2001b:90).

Za otroka, ki je svoja prva leta preživel v sirotišnici to pomeni, da zaradi nestabilne skrbi in zaradi odsotnosti primarnega objekta navezanosti ne bo razvil predvidljivega odnosa ter vzorca interakcije, kar bi spodbudilo oblikovanje varne navezanosti.

Večina otrokovih zgodnjih interakcij s starši je nebesednih in telesnih (Greenberg in drugi 1991; po Cugmas 2003a: 86). Zaradi prenizkega števila vzgojiteljic in skrbnikov v sirotišnici pa se ti ne morejo posvetiti s telesnimi interakcijami dojenčkom, kar vpliva na razvoj njihove navezanosti. Starši otroku zadovoljujejo telesne in čustvene potrebe (Howes in Matheson

1992; po Cugmas 2003a: 86). Po teoriji navezanosti od takrat, ko dojenček med drugo polovico prvega leta življenja nezavedno razvije notranje reprezentacije odnosov navezanosti, so le-te relativno stabilne v času in vodijo v malčkovo obnašanje v novih situacijah (Belsky in drugi 1996; po Cugmas 2003a: 87), neodvisno od drugih dejavnikov okolja (Lyons-Ruth in drugi 1993; po Cugmas 2003a: 87). Kadar pa je otrok že kot dojenček nameščen v institucijo, ne pride do fizične in čustvene interakcije. Po navadi je premalo vzgojiteljev, da bi se lahko posvetili vsem otrokom. Poleg tega pa mora na primer v Ruski federaciji preteči šestmesečni rok, preden se otroka lahko namesti v družino. V tem času otrok ne more razviti varne navezanosti, kar lahko privede do travmatičnih posledic, kot je čustvena otopelost, institucionalna deprivacija, institucionalno vedenje, nekritično prijateljstvo. Ko otrok živi v instituciji, nima osebe oz. pomembnega drugega, na katerega bi se navezal in tudi ne pride do procesa separacije. Tako pride do anksiozne separacije, ki povzroči, da otrok razvije negotovo navezanost. Individualizacija, diferenciacija, separacija in avtonomija so dosežki razvoja, ki vodijo do stabilnega občutka sebe kot ločenega, z jasnimi občutki ciljev in vrednot (Mahler in drugi 1975; po Kobal 2008: 59). Razrešitev procesa separacije in individualizacije se kaže v preseganju občutka ločenosti in avtonomije v odnosu do drugega. Tako posameznik oblikuje zrele objektne odnose, ki mu omogočajo razvijanje avtonomije ob ohranjanju povezanosti oz. vzajemnosti v odnosih.

Tudi Skynner (1994: 141-142) govori o navezanosti na mater. Dojenček se pri sedmem mesecu zave, da je od matere (skrbnika) ločena oseba. Ko otrok opazi vrzel, ki zija med njim in materjo, ga postane strah. Njegova tesnoba je zaradi strahu pred ločitvijo sorazmerna z odvisnostjo od matere. Otrok začne raziskovati pod pogojem, da je užil ljubezen in čustveno oporo, ki sta pogoj za zaupanje vase. Hkrati pa mora biti mati tako blizu, da ga potolaži, če se otrok česa prestraši. Če so dali starši otroku občutek zaupanja, se bo otrok soočal s svetom bolj odprto in sproščeno, v nasprotnem primeru pa bo postal zapet in zavrt.

Stili navezanosti

S pomočjo eksperimentov »tuje situacije«, je M. Ainsworth odkrila tri tipe navezanosti pri otrocih. Vse kategorije razen kategorije varne navezanosti izražajo negotovo navezanost na

mater (Cugmas 1998a: 87). Navajam definicije stilov po avtorjih Rijavec in Miljković (2002; po Sprinčnik 2009:25-26) in Kobal (2001).

➤ Varno navezani otroci (občutek varnosti):

- Če je v bližini mama (pomembna oseba), je pozorna na otrokove potrebe in jih zadovoljuje, otrok se počuti ljubljen in varen. Otrok išče bližino mame (pomembne osebe) in stik z njo, kadar pa se le-ta oddaljuje, se poslavlja z mahanjem ali s smehom (Rijavec in Miljković 2002; po Sprinčnik 2009: 25-26).
- V novih situacijah lahko otroci precej svobodno raziskujejo in mamo uporabijo kot varno bazo; materina odsotnost jih vznemiri, vendar lahko prenesejo kratka obdobja brez razburjenja; ob materini vrnitvi iščejo njeno bližino (želijo si v naročje, so v njeni bližini), potem pa se kmalu vrnejo k igri; razvijejo bolj raznoliko in sofisticirano obliko komunikacije z mamo; so bolj kooperativni, ko se soočijo z materinimi željami in zahtevami in manj izražajo jezo, ko jim kaj preprečijo (Kobal 2001: 339).

➤ Tesnobno izogibajoče se navezani otroci (izogibanje):

- Če mame (pomembne osebe) ni v bližini, če ni pozorna do otroka in ne zadovoljuje njegovih potreb, bo otrok znova poskušal vzpostaviti stik ali pa se bo mami (pomembni osebi) začel izogibati (Rijavec in Miljković 2002; po Sprinčnik 2009: 25-26).
- Otroci se po ponovnem srečanju z materjo izogibajo stiku (še zlasti po drugem odhodu mame). Otroci se materi približajo, vendar potem obstanejo ali celo tečejo v drugo smer. Ko so poleg matere, se je ne dotaknejo, ali pa se dotaknejo le periferne dela, npr. stopala. Če jih mati dvigne v naročje, se otroci ob materinem telesu ne namestijo udobno, temveč ostanejo napeti in ko jih mati poskuša odložiti, protestirajo bolj kot drugi otroci; večkrat izražajo jezo do predmetov; veliko se jih bolj prijateljsko vede do tujca kot do matere (Kobal 2001: 339).

➤ Tesnobno ambivalentno navezani otroci (anksioznost in neodločnost):

- Nekatero matere (pomembne osebe) v svoji skrbi za otroka niso dosledne. Včasih so zelo skrbne in pripravljene zadovoljiti vsako otrokovo potrebo in željo, včasih pa ga zanemarjajo in se ne zmenijo zanj (Rijavec in Miljković 2002; po Sprinčnik 2009: 25-26).

- Otroci pri ponovnem snidenju nihajo med iskanjem bližine in stika ter odporom do bližine in stika z mamo in se le težko potolažijo; v tuji situaciji se ne morejo »odlepiti« od matere; še posebej izražajo odpor in jezo, ko mati poskuša, da bi se igrali stran od nje; v času materine odsotnosti kažejo močan stres; nekateri so agresivnejši od drugih otrok, veliko več pa jih je pasivnejših – v situacijah, ko bi se drugi otroci igrali, ostajajo pasivni (Kobal 2001: 339).

Poznejše raziskave so pokazale na obstoj še enega tipa navezanosti:

➤ Neorganizirani/neorientirani tip:

- Za otroke je značilna mešanica izogibajočega in ambivalentnega vedenja. To so otroci, ki so bili hudo zanemarjeni ali so bili žrtve različnih zlorab (Main in drugi 1968; po Kobal 2001: 339).
- Ti otroci nimajo socialnih spretnosti za premagovanje stresa, ki ga izzoveta ločitev in ponovno srečanje z materjo (za razliko od ostalih treh stilov) (van IJzendoorn in drugi 1992; po Cugmas 2003b: 9).

Stabilnost stilov navezanosti

Pojavlja se vprašanje, ali je navezanost v zgodnjem obdobju življenja temelj kasnejše navezanosti oz. kakšna je trajnost vzorcev navezanosti v času (Cugmas 2003a: 86). Zgodnje izkušnje imajo pomemben vpliv na razvoj navezanosti in tako vzorec navezanosti s starostjo lahko postane del otroka samega. V kolikšni meri pa bo vzorec navezanosti ostal nespremenjen v času odraščanja, pa je odvisno od številnih neposrednih in posrednih vplivov pomembnih življenjskih dogodkov, povezanih z navezanostjo, karakteristik oseb, ki jih preučujemo in drugih ekoloških vplivov (predvsem socialne opore, ki jo otroku nudijo zanj druge pomembne osebe) (Cugmas 2003; po Sprinčnik 2009: 27).

Za vzdrževanje vzorcev navezanosti pa naj bi bila ključnega pomena selektivnost pri navezovanju, ki se kaže v izogibanju ali iskanju socialnih stikov in v selekciji socialnih partnerjev, ki lahko potrdijo posameznikove notranje modele (Collins in drugi 1990; po Kobal 2001: 343). Stili navezanosti in v ozadju notranji delovni modeli celo življenje ostajajo relativno stabilni (Meyer in Pilkonis 2002; po Kobal 2008: 59). S starostjo vzdrževanje vzorca navezanosti postane vse bolj stvar samoregulacije. Bowlby je bil mnenja, da so delovni

modeli navezanosti relativno stabilni skozi generacije. Stili navezanosti naj bi se prenašali iz generacije v generacijo preko procesa socializacije, starševskega vedenja in interakcije med staršem in otrokom (več avtorjev; po Žvelc in Žvelc 2006: 60).

Teorija navezanosti torej domneva stabilnost v običajnih okoliščinah, a tudi spremembe, če negativni življenjski dogodki vplivajo na obnašanje staršev (Waters in drugi 2000; po Cugmas 2003a: 87). Cugmasova na tem mestu opozori, da s poimenovanjem starši ne misli le na biološke, ampak tudi na socialne starše. Strokovno delo je Bowlbyja vodilo do prepričanja, da so lahko otrokove dejanske izkušnje v družini eden izmed najpomembnejših, če ne kar najpomembnejši vzrok za otrokove čustvene motnje. Verjel je, da otrokom najlažje pomagamo tako, da pomagamo njihovim staršem (Bowlby 1969; po Cugmas 2001a: 51).

Če se teorijo navezanosti prenese na področje izkušenj otrok, ki so bili posvojeni, to pomeni, da kljub temu da otrok v prvem letu ne razvije varne navezanosti zaradi izkušnje institucionalizacije, se lahko to spremeni, ko pride v novo družino. Če mu socialni starši nudijo varno okolje ter se odzivajo na njegove potrebe, lahko otrok razvije varno navezanost. Glede na dokaze o težavah z navezanostjo, ki jih imajo otroci, ki so bili posvojeni, še posebej tisti, ki imajo izkušnje različnih vrst travm, se moramo vprašati tudi, kakšno obliko skrbnega okolja bodo ustvarili, ko bodo sami postali starši. Tako bodo tudi študije o posameznikih, ki so bili posvojeni, kot starših, prikazale uspešnost posvojitve kot ene od oblik socialne intervencije (Palacois in Brodzinsky 2010: 279).

Neorganizirani/neorientirani stil navezanosti

Siegel (1999; po Žvelc in Žvelc 2006: 60) poudarja, da negotove navezanosti ne moremo enačiti s psihično motnjo, vendar pa velja, da negotova navezanost predstavlja dejavnik tveganja za razvoj psiholoških in socialnih težav in motenj. Main in Solomon (1986, 1990; po Cugmas 2003b: 9) pravita, da otroci z razvitim stilom neorganiziranosti/neorientiranosti sočasno ali zaporedno izražajo nasprotujoča si čustva in nasprotujoče vedenjske vzorce, njihovo obnašanje do objekta navezanosti je konfliktno, zmedeno in prestrašeno, njihovo gibanje in izrazi so nesimetrični, nepravočasni, neusmerjeni, narobe usmerjeni, nedokončani ali prekinjeni, pojavljajo se stereotipi, nenavadna ali nepravilna drža in drugi neposredni znaki neorganiziranosti in neorientiranosti. Ti otroci izražajo večjo ranljivost za stresne dražljaje.

Za neorganiziranost delovnih modelov navezanosti gre:

- ko otroci ne morejo nadzorovati svojega obnašanja,
- ko daljši reakcijski čas ne vodi k primernejšemu obnašanju,
- ko so ujeti med konsistentne delovne modele navezanosti, ki se ne morejo razrešiti v en sam usklajen model,
- ko nimajo nobene strategije, s pomočjo katere bi interpretirali aktualno situacijo (Cugmas, 2003: 12).

P.M. Crittenden (1922, po Cugmas 2003b: 11) navaja, da lahko neorganizirano obnašanje pojmujeemo tudi kot:

- prilagoditev ene od anksioznih strategij oz. enega izmed podtipov stila anksiozne navezanosti,
- dodaten čas za zbiranje in predelavo informacij,
- prehod od enega k drugemu vzorcu obnašanja.

Neorganiziranosti ne moremo definirati samo na osnovi otrokovega obnašanja, niti ne na osnovi doživljanja ali izražanja mešanih in konfliktnih čustev. Doživljanje konfliktnih čustev je univerzalno, za raziskovanje razvoja navezanosti je pomembno ugotavljanje njihove razrešitve. Eno izmed ključnih vprašanj je, ali so posameznikovi delovni modeli navezanosti konsistentni, koherentni in se odzivajo na spremembe otrokovih kompetenc in pogojev okolja. Neorganiziranost je lahko, kot navaja P. M. Crittenden (1992; po Cugmas 2003b: 12), samo odraz akomodacije otroka na spremembe v njem samem in v okolju.

Na tem mestu bi povezala, da je možen pojav neorganizirane oz. neorientirane navezanosti pri otrocih, ki so bili posvojeni, že zaradi same spremembe okolja. Otrok, ki pride v novo družino, mora ponovno sestaviti in reorganizirati svoj življenjski zemljevid. Vsaka sprememba pa vnese stres, kar se lahko kaže kot neorientiranost pri otroku. Tudi raziskave so pokazale, da se motnja navezanosti pri otrocih, ki so bili posvojeni, spremeni po določenem času prihoda v novo družino. V novi družini otrok pridobi nove izkušnje varnosti, zaupanja in skrbi, ki ga pomirijo in oblikuje se varna navezanost.

Neorganiziranost lahko predstavlja aktiven proces organiziranja odgovorov na kompleksno situacijo, s katero je otrok soočen. Ta proces lahko vključuje ali pa tudi ne vključuje neorganiziranih delovnih modelov navezanosti. Reorganizacija je prisotna:

- pri varno navezanih otrocih v izjemnih življenjskih pogojih (daljša ločitev ali smrt objekta navezanosti);
- pri otrocih, ki živijo v nestabilnem okolju (pogoste spremembe bivališča, članov družine);
- pri otrocih, katerih objekti navezanosti so izjemno občutljivi ali ne nudijo ustrezne pomoči pri interpretaciji novih situacij;
- pri otrocih, ki imajo izkušnje z večjim tveganjem, povezanim s preizkušanjem novih odgovorov (Cugmas 2003b: 12).

P.M. Crittenden (1992; po Cugmas 2003b: 12) navaja, da lahko otrok kaže neorganizirano obnašanje tudi v procesu reorganizacije, ki je pogojena z njegovim kognitivnim razvojem in razvojem socialnih spretnosti. V predšolskem obdobju se pojavijo (reorganizirajo) bolj enotne, organizirane strategije obnašanja ali pa se razvijejo novi vzorci obnašanja, ki dopolnjujejo že obstoječe strategije. Otroci z neorganiziranim vzorcem navezanosti živijo predvsem v nepredvidljivem okolju in imajo izkušnje s spremembami okoliščin, ki jim povzročajo silen stres in kvarno vplivajo na njihov razvoj.

Napovedi razvoja otroka z neorganiziranim stilom navezanosti

- Pri otrocih obstaja večje tveganje za slabše funkcioniranje znotraj in zunaj družine kot pri otrocih, ki kažejo ostale vzorce navezanosti (Solomon in drugi 1995; po Cugmas 2003b: 19).
- Ti otroci imajo višje koncentracije kortizola (hormona, ki se sprošča ob stresu) kot otroci z ostalimi stili, kar pomeni, da ti otroci močneje reagirajo na stresne dražljaje (Hertsgaard in drugi 1995; po Cugmas 2003b: 19).
- Pri teh otrocih se pojavlja pomembno več vedenjskih problemov kot pri otrocih, ki so izražali varno navezanost.
- 71% otrok iz družin s socialnim tveganjem (nizek dohodek, nizka izobrazba, materina psihiatrična hospitalizacija, trpinčeni otrok, zunanja podpora družini, pripadnost etničnim manjšinam), ki so kot dojenčki izražali neorientirani stil, pri petih letih starosti kaže izrazito sovražno obnašanje do vrstnikov (K. Lyons-Ruth in drugi 1993; po Cugmas 2003b: 20), ki pa je lahko tudi odgovor na sovražnost, ki prihaja iz okolja.

- Travmatične izkušnje, povezane z navezanostjo, povezujejo z multiplo osebno motnjo oz. neorganiziran stil navezanosti z disociativno motnjo. Multipla osebna motnja se pojavi predvsem pri otrocih, ki so bili žrtev silnega fizičnega ali spolnega zlorabljanja (Liotta 1992; po Cugmas 2003b: 20).
- Neorganiziran stil navezanosti je lahko tudi posrednik med vplivi vzgoje in kasnejšo psihopatologijo (E. Carlson 1998; po Cugmas 2003b: 21).
- Obstajajo tudi raziskave, ki ne odkrivajo, da bi imel ta stil negativne posledice za otrokovo socialno-emocionalno prilagojenost. Morda je to povezano z družbenim razredom, ki mu otrok pripada, z obnašanjem staršev ter odnosom okolja do teh otrok (Cugmas 2003b: 21).

Liotti (1992; po Cugmas 2003b: 22) pravi, da je verjetnost pojavljanja disociativnih motenj pri otroku manjša v primeru:

- da je stopnja izpostavljenosti zastrašujočemu ali prestrašenemu objektu navezanosti nizka,
- če objekt navezanosti sčasoma predela travmatične dogodke iz preteklosti,
- če ima otrok možnost razviti organizirane stile navezanosti na druge objekte navezanosti.

Hkrati pa navaja, da je ta stil navezanosti prva stopnja v razvoju disociativnih motenj. Preventiva je, da se staršem, ki trpijo zaradi izgub in drugih nerazrešenih travm, nudi pomoč v času, ko morajo skrbeti za svojega otroka. Pomembno je tudi, da je otrok deležen pomoči, še preden se pojavijo negativne razvojne posledice v socialno-emocionalni prilagojenosti. Zgodnje intervencije usmerjene na celotno družino lahko preprečijo kasnejšo neprilagojenost in psihopatologijo (Cicchetti in Barnett 1991; po Cugmas 2003b: 23).

2.1.2 Razvoj navezanosti otrok, ki so bili posvojeni v tujini

Ena glavnih težav otrok, ki so bili posvojeni v tujini, je razvoj navezanosti (*attachment*), saj razvijejo negotovo navezanost bolj pogosto kot otroci, ki niso bili posvojeni. Otroci, ki so bili posvojeni, kažejo veliko stopnjo izboljšanja navezanosti po tem, ko nekaj let živijo v novi družini (Palacois in drugi 2009; po Zaviršek in drugi 2009: 87). Nekaj raziskav je ugotovilo, da imajo otroci, ki so posvojeni iz vzhodne Evrope več težav pri razvijanju varne navezanosti

kot otroci iz drugih regij (Palacois in drugi 2009; po Zaviršek in drugi 2009: 91). Treba pa je poudariti, da verjetno večina otrok, posvojenih v tujini, izoblikuje varno navezanost kmalu po posvojitvi in namestitvi v stabilno družinsko okolje.

Vpliv institucionalizacije na razvoj varne navezanosti

Slovenska mati je opisala eno izmed prvih srečanj z otrokom: *»Skupaj smo odšli na igrišče, mu dali igrače (kosilnico, na katero smo navezali medveda). Hodil je pred nama, za nama pa kup ljudi. Oziral se je vedno znova nazaj, če mu slediva. Govoril ni, bil pa je nasmejan.«* (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 113). Če otrok nima možnosti, da bi bil v interakciji s stalno osebo, se navezanost ne razvije. To se dogaja pri otrocih, ki so dalj časa institucionalizirani (domovi, bolnišnice, sirotišnice) (Cugmas 1998b: 49). Že Bowlby (1991: 252) navaja raziskavo Tizarda in Tizarda, ki je raziskovala socialni in kognitivni razvoj otrok v institucionalni oskrbi. Ti otroci so v primerjavi z otroki, ki niso bili v institucionalni oskrbi, pokazali negotovo navezanost in jih je bilo veliko bolj strah tujih ljudi. Študije so pokazale razširjenost motenj navezanosti, kognitivnih in vedenjskih težav med otroki, ki so bili institucionalizirani tudi mnogo let po posvojitvi (več avtorjev; po Lancaster in Nelson 2009: 302). Tudi Zeanah in drugi (2005; po Lancaster in Nelson 2009: 302) so potrdili podoben rezultat - neorientiran oz. neorganiziran stil je imelo 65% romunskih otrok pri 24 mesecih starosti, ki so, preden so jih posvojili, živeli v instituciji.

Raziskave Dozierja in drugih (2001; po Cugmas 2003b: 13) kažejo, da izražajo otroci, ki so bili posvojeni pri 4 mesecih starosti, varno navezanost na posvojitelje v približno enakem odstotku kot enako stari otroci v odnosu do bioloških staršev. Pomembno nižji pa je odstotek varno navezanih otrok na posvojitelje, če se je posvojitve zgodila pri osmih mesecih starosti ali še kasneje in so bili pred posvojitvijo v institucijah. Pri teh otrocih je še posebno močno prisotna neorganizirana navezanost. Posledice zgodnje skrbi iz sirotišnice so obsežne in vplivajo na vsa področja razvoja ter ustvarijo tvegane dejavnike za otroke, ki so bili posvojeni v tujini (Beckett in drugi 2006; po Wilson 2009: 19). Čustveno delovanje je osnovano na razvoju varne navezanosti, ki je po odrekanju, nadomestni starševski negi in pozni posvojitvi lahko slabo razvita. Večina otrok, posvojenih iz vzhodnoevropskih držav, je bilo vzgajanih v

sirotišnicah, kjer so zamenjali več skrbnikov, doživeli omejene besedne interakcije in malo čustvenega vlaganja s strani skrbnikov (Groark in drugi 2005; po Wilson 2009: 23). Tirella in drugi (2008; po Wilson 2009: 23) so poročali, da so otroci v določeni sirotišnici v Rusiji preživeli 50 odstotkov časa sami, dojenčki pa celo 65 odstotkov. Ob prisotnosti drugih so bile besedne interakcije ter stimulacije omejene, kar je zmanjšalo možnosti za bogatitev jezika. Iz teh razlogov otroci kasneje kažejo težave z navezanostjo – v eni od študij je kar 60 odstotkov otrok, ki so živeli v sirotišnici, pokazalo neorganiziran oz. neorientiran stil navezanosti (Vorria in drugi 2003; po Wilson 2009: 23).

Drugi dejavniki, ki vplivajo na razvoj varne navezanosti

Zmožnost otroka, da se sooča s stresom, je odvisna od tega, ali skrbnik prepozna, razume in se odziva primerno na otrokova duševna stanja. Motnje navezanosti pa predstavljajo neuspeh skrbnikove pomoči otroku, da obvladuje svoje reakcije in čustva (Howe in Fearnley 2003: 376).

Judge je raziskovala navezanost na vzorcu 124 otrok, posvojenih iz vzhodnoevropskih institucij. Kvaliteta njihove navezanosti je bila odvisna od karakternih lastnosti otroka in staršev. Rezultati so pokazali, da je navezanost otroka povezana z vsakim posameznim otrokom in karakteristikami nove družine. Odstranitev otroka iz institucije in njegova namestitve v stabilno družino z zadostnimi viri, lahko za otroka pomeni, da nadoknadi zaostanke v kognitivnem in govornem razvoju (več avtorjev; po Judge 2004: 342). Judge (2004: 350) je v svoji raziskavi ugotovila, da so otroci iz vzhodnoevropskih sirotišnic zmožni oblikovati varno navezanost s svojimi novimi starši. Dejavniki negativno povezani z varno navezanostjo so:

- otrokov značaj, ki je lahko vzrok za težje starševstvo;
- karakterne lastnosti družine, ki lahko zmanjšajo zmožnosti za soočanje z otrokovimi težavami.

Otroci z nizko navezanostjo, še posebej tisti z razvojnimi težavami in atipičnimi vedenjskimi težavami, pri starših povzročajo več stresa. Večja količina stresa pa lahko ovira zmožnost staršev, da se občutljivo odzivajo na svojega otroka – to lahko ogroža razvoj otrokove varne navezanosti in vodi k vse bolj nenavezanemu stilu oz. preobčutljivemu vedenju in tako se

začne začaran krog. To vse pomeni, da je potrebno imeti več kot povprečne starševske sposobnosti za pospešitev oblikovanja varne navezanosti otrok z izkušnjo institucionalizacije, še posebej tistih, ki imajo več težav. Tudi značaj otroka ima veliko vlogo pri navezanosti. Starši se na otroke, ki so zaprti sami vase in jih je težko zaposliti, težje odzivajo v smereh, ki bi pospešile razvoj varne navezanosti. Za oblikovanje varne navezanosti pri »težavnih« otrocih potrebujejo starši višji nivo zavezanosti – v obliki čustvene bližine in večje zmožnosti opazovanja in razumevanja otrokovih občutkov in potreb (Judge 2004: 351-352). Prožnost, ki jo kažejo otroci z izkušnjo institucionalizacije, ko pridejo v nov, ljubeč dom poudarja, kako pomembno vlogo igra skrb v življenju otrok (Judge 2004: 353).

Odnosi v novi družini so odvisni od vzorcev navezanosti in pričakovanj staršev in otrok. Ti vzorci so oblikovani na podlagi prejšnjih odnosov (Howes in Shivers 2006; po Wilson 2009: 25). Na oblikovanje navezanosti pa poleg značilnosti, ki jih imajo otroci, vplivajo tudi značilnosti staršev in njihovo prilagajanje na posvojitev. Edinstveni vidiki oblikovanja družine kot npr. neplodnost, ustvarjanje večetnične družine, razkritje posvojitve, vprašanja o izvoru, ipd., lahko vplivajo na občutljivo in odgovorno starševsko skrb, kljub temu da imajo starši veliko virov pomoči in so dobro izobraženi. Pri nekaterih družinah lahko pride do postposvojitvene depresije (Miller 2005; po Wilson 2009:25).

Velikokrat je že vstop v varen in stabilen dom z doslednim skrbnikom dovolj za primerno podporo pri oblikovanju varne navezanosti otroka. Kljub temu da imajo lahko skrbniki dovolj znanja in občutljivosti za oblikovanje varne navezanosti otroka, je lahko obnašanje otroka kompleksno, zmedeno in nedosledno zaradi prejšnjih izkušenj. Otrokovi signali so lahko komaj opazni in jih je težko interpretirati, kar zmanjšuje zmožnost staršev za občutljivo odzivanje (Juffer in drugi 2008; po Wilson 2009: 26). Starši se lahko počutijo premalo opremljeni za odzivanje na otrokovo čustveno distanco, zavračanje iskanja udobja, spremembe razpoloženj, neposlušnost in agresijo (Lieberman 2005; po Wilson 2009: 27).

Pomembno je, da se tako starši kot tudi strokovnjaki zavedajo, da so težave z navezanostjo tudi odzivi na izgubo rodnih staršev kot tudi na zanemarjanje ali zlorabo. Izogibati se je potrebno patologiziranju motenj navezanosti, dokler slika ne postane bolj jasna in se pojavi čustveno povezovanje (Nydham 2007: 458).

Na oblikovanje navezanosti pa vpliva tudi več dejavnikov:

➤ Starševsko sprejemanje otroka

Starševsko sprejemanje otroka je definirano kot sposobnost staršev, da integrirajo otrokove potrebe z lastnimi potrebami. Starši sprejemajo otroka, ko so njegove potrebe v harmoniji z njihovimi potrebami in so občutljivi za njegove potrebe. Nasprotno pa zavračajo otroka, ko so njihove potrebe v nasprotju z njegovimi potrebami in ko občutljivost za njegove potrebe vključuje prikrajšanje za uresničitev lastnih potreb (Rosen in Rothbaum 1993; po Cugmas 2001a: 56). Stopnja sprejemanja otroka se izraža v stilu obnašanja staršev do otroka (zahtevanje, omejevanje, usmerjanje, anksioznost, klepetavost) in v metodah, ki jih uporabljajo starši (učenje, nagrajevanje, humor).

➤ Kakovost starševske pomoči

Kakovost starševske pomoči je definirana kot sposobnost staršev priskrbeti otroku minimalno pomoč in mu dopustiti maksimalno raziskovanje, a kljub temu občutljivo odgovarjati na otrokovo potrebo po pomoči. Omogočiti mu, da spozna povezave med akcijami, potrebnimi za rešitev problema. Kakovost pomoči staršev je toliko večja, kolikor višja je stopnja njihove občutljivosti za otrokove potrebe in sposobnost priskrbeti mu koristen, pravočasen napotek na nevsiljiv, jasen, razumljiv in pozitiven način (Rosen in Rothbaum 1993; po Cugmas 2001a: 56).

➤ Obnašanje staršev in vzgoja

Občutljivo, stalno in dovzetno obnašanje staršev je povezano z otrokovim razvojem varne navezanosti (stil navezanosti: varnost). Pri varno navezanih otrocih je vzpostavljeno ravnotežje med iskanjem bližine z materjo in raziskovanjem okolja. V situacijah, ko doživljajo stres, jih mati uspe potolažiti. Vsiljiva, odbijajoča in pretirano stimulatívna vzgoja je povezana z otrokovim izogibanjem (stil navezanosti: izogibanje). Otroci se izogibajo stikom z materjo, še posebej takrat, ko doživljajo stres. Premalo stimulatívna in nedosledna vzgoja je povezana z upiranjem ali ambivalentnostjo navezanosti (stil navezanosti: upiranje ali ambivalentnost). Še posebej v situacijah stresa otroci izražajo jezo in sovraštvo do matere ali pa nihajo med zavračanjem matere in med privijanjem k njej, odvisnostjo od nje in vzdrževanjem stikov z njo (Rosen in Rothbaum 1993; po Cugmas 2001a: 56).

➤ Vloga družinske dinamike

Mikulincer in Florian (1999b; po Žvelc in Žvelc 2006: 61-62) integrirata teorijo navezanosti in sistemsko družinsko perspektivo. Ugotovila sta povezavo med družinsko dinamiko ter stili navezanosti mladih odraslih.

- Visok nivo družinske izraznosti (jasna in odprta komunikacija) in nizek nivo družinske konfliktnosti je povezan z varnim stilom navezanosti pri mladih odraslih. Odprta komunikacija znotraj družine je povezana s samozaupanjem ter zaupanjem v druge, oboje pa z občutenjem varnosti v socialnih interakcijah.
- Družinska klima, za katero je značilna čustvena oddaljenost ter rigidnost v medosebnih odnosih, pa je povezana z izogibajočim stilom navezanosti.
- Družinski vzorec konfliktno komunikacije pa je povezan z anksiozno-ambivalentnim stilom.

➤ Stil navezanosti staršev

Že Bowlby (1973; po Žvelc in Žvelc 2006: 60) je dejal, da so zgodnji topli in varni odnosi s starši temelj varne navezanosti tudi v odraslosti. Nasprotno lahko pomanjkanje toplih odnosov s starši vodi v nezaupanje v svet, resne dvome o lastni vrednosti in k razvoju negotove navezanosti. Tudi kasnejši teoretiki in raziskovalci (več avtorjev; po Žvelc in Žvelc 2006: 60) so ugotavljali, da je stil navezanosti, ki ga razvijemo, odvisen od odnosa s starši, njihovega stila navezanosti ter drugih osebnostnih značilnosti.

Vsi ti dejavniki pomembno sooblikujejo otrokovo navezanost v času, ko otrok pride v novo družino. Nakazujejo kakšna mora biti družina, da lahko otrok oblikuje varno navezanost.

Strategije preživetja otrok, ki so bili posvojeni v tujini

Da je materino obnašanje (oz. obnašanje druge osebe, ki za otroka predstavlja »pomembnega drugega«) pomembno za razvoj otrokove navezanosti, dokazujejo tudi primeri zanemarjenih, zlorabljenih in trpinčenih otrok. Večina teh otrok je uvrščenih v kategorije negotove navezanosti. Anksiozno izogibanje in upiranje staršem se pojavi kot odgovor na njihovo neobčutljivost, neorganizirano in neorientirano obnašanje otrok v odnosih navezanosti pa je odgovor na mater (ali očeta), ki za otroka v določenem trenutku predstavlja varno zatočišče,

že v naslednjem pa je lahko vir prestrašenosti (Carlson 1998; po Cugmas 2001a: 55). Če dojenčka nekaj v okolju prestraši je povsem običajno, da kaže znake stresa, da išče bližino z osebo, ki zanj skrbi, ga neguje in varuje. Ni pa običajno, da dojenček izraža silen strah ob prisotnosti objekta navezanosti, kar se dogaja, če tudi ta objekt navezanosti otroku pomeni izvor strahu. V tem primeru se tej osebi ne bo približal, niti ne bo pozoren na dogajanje v okolju (Cugmas 2003b: 17). Tudi Cicchetti in Barnett (1991; po Cugmas 2003b: 14), sta odkrila netipične stile navezanosti pri trpinčenih otrocih.

Raziskave kažejo, da otroci po namestitvi v varno družinsko okolje, še vedno uporabljajo strategije preživetja, ki so jih razvili v času zlorabljanja in zanemarjanja. Stovall in Dozier (1998; po Howe in Fearnley 2003: 372) pravita, da čeprav so te strategije pomagale otroku preživeti v zelo težavnem okolju, so ti otroci nezmožni izkoristiti prednost kvalitetne, ljubeče in odzivne oskrbe - ne zmorejo se odzivati na občutljivo skrb in varno starševstvo. Pot vsakega od otrok je odvisna od:

- vrste zlorabe, zanemarjanja in zavračanja,
- odzivov posvojitelskih staršev na vedenjske posledice otrok, ki so te zlorabe preživeli (Howe in Fearnley 2003: 372).

Otrok, ki v času stiske ni dobil pomoči, je razvil izogibajoč stil navezanosti in ko pride v novo družino še vedno ohranja samozadostno vedenje, saj verjame, da mu skrbnik ne bo pomagal v času stiske. Starši se zato lahko počutijo nepotrebni in nezaželeni in se lahko tudi umaknejo ali celo ignorirajo otroka. Tako se zgodba začne ponavljati, saj se otrok obnaša na osnovi preteklih izkušenj zavračanja (Howe in Fearnley 2003: 372). Okolje fizičnega zlorabljanja in čustvenega zavračanja je zelo stresno, a vseeno predvidljivo in konsistentno. Otroci v takšnem okolju razvijejo širok razpon strategij prilagajanja skozi dezaktiviranje navezanosti, kompulzivno popustljivost, potlačitev ali zanikanje čustev, moči in agresije (Crittenden 1995; po Howe in Fearnley 2003: 372). Razvijejo kognitivno razumevanje, kaj je pričakovano od njih in drugih ter pravila odnosov, vendar njihovi nivoji čustvene pismenosti ostanejo nizki in imajo nizko sočutje.

Tudi drugi avtorji (Howe in Fearnley 2003: 373) ugotavljajo, da kadar je objekt navezanosti tudi vir strahu in nevarnosti, otrok ne more razviti navezanosti, ki bi spodbudila varnost in

dosegljivost skrbnika. To vodi k neorientiranemu in neorganiziranemu stilu navezanosti. Otroci z neorganiziranim oz. neorientiranim stilom navezanosti so izpostavljeni večjemu tveganju za razvoj maladaptivnega vedenja in težav v duševnem zdravju (Cicchetti in drugi; po Howe in Fearnley 2003: 373). Praper (1995: 143-144) definira maladaptivne lastnosti otroka kot nezmožnost sledenju izkušenj, njihovemu organiziranju v notranji svet predstav ter integraciji in diferenciaciji skozi pomnjenje in hkrati nezmožnost čustvene predelave izkušenj, kar zmanjša otrokovo zmožnost prilagajanja. Kadar je diferenciacija šibka, so izkušnje zlite (ne pa povezane), zato ni jasno, v kakšni meri gre za predstave o drugih in v kakšni meri za predstave o sebi. Tako otrok ne more ločiti lastnega mnenja od mnenja drugega. V času odraščanja otroci z neorganiziranim stilom navezanosti razvijejo kontrolne strategije (Home in drugi 1999; po Howe in Fearnley 2003: 373):

- prisilno ustrezljivost, pohlevnost, potlačevanje čustev, občutljivost za moč (otroci, ki so imeli zavračajoče ali fizično nasilne starše),
- starševsko vedenje, zamenjava vlog (kadar starši ne zmorejo poskrbeti zase, ker so žrtve nasilja, odvisni od alkohola ali drog, trpijo zaradi depresije, se ne zmorejo soočiti s stresom),
- bojazljivo, agresivno nadzorovanje (otrok se izmika skrbi, raje nadzoruje okolje, kot je nadzorovan in se je vedno lahko zanesel le nase in zato postane agresivno nadzorujoč).

To so tudi pokazatelji motnje navezanosti (Zeanah 1996; po Howe in Fearnley 2003: 374).

Howe in Fearnley (2003: 378) navajata naslednje simptome motnje navezanosti:

➤ Vedenjski:

- pomanjkanje nadzora nad nagoni; samodestruktivno vedenje; uničevanje lastnine, tudi svojih in tujih najljubših stvari; verbalna in fizična agresija proti drugim, še posebej proti družinskim članom; kraja; očitno laganje; neprimerno spolno vedenje; krutost do živali; preokupiranost z ognjem, krvjo, zlobnim in orožjem, izraženo z nasilno igro ali risbami; motnje spanja; močenje postelje; kljubovalno vedenje; hiperaktivnost, vznemirjenost, nenehna potreba po spodbujanju in aktivnosti, ki vodi k nesocialnemu vedenju; otroci se obnašajo, kot da bi bili novi skrbniki odgovorni za njihove zlorabe in bolečine iz preteklosti; nenehno krivi druge; samoogrožanje;

- Čustveni:
 - intenzivno izkazovanje jeze, besa in tudi nasilnosti proti skrbnikom, še posebej proti materam; obdobja neutolažljive žalosti, nemoči in depresije; neprimerni čustveni odzivi; izrazito menjavanje razpoloženja; neprimerno zahtevanje ali oprijemanje; nezadovoljstvo, negodovanje;
- Kognitivni:
 - pomanjkanje vzročno-posledičnega razmišljanja; sebe dojemajo kot nezaželene, slabe, včasih nemočne in včasih nadnaravno in močno nevarne; dojemajo svoje skrbnike kot nedosegljive, sovražne in neljubeče;
- Socialni:
 - površinski in očarljivi s tujci; malo očesnega kontakta; slabi odnosi z vrstniki; boji za nadzor nad vsem; zapovedovalni; se povezujejo z drugimi na manipulativen, nadzorujoč in izkoriščajoč način; pomanjkanje kesanja in vesti za povzročeno škodo in bolečine;
- Fizični, razvojni:
 - slaba osebna higiena in samozanemarjanje; zmeden o svojem fizičnem stanju; nenormalni prehranjevalni vzorci; napeto telo; štorast; visoka toleranca do bolečine ali preobčutljivost; ne mara fizičnega stika.

Ti simptomi pa se lahko spremenijo v reaktivno motnjo navezanosti (RAD), ki se pojavi, ko otrok do tretjega leta ni zmožen zgraditi navezanosti s specifično odraslo osebo – višja možnost za razvoj te motnje je pri otrocih, ki so bili posvojeni v tujini (Hoksbergen in Ter Laak 2007: 477). Keck in Kupecky (1995; po Hoksbergen in Laak 2007: 483) kot intervencijo predlagata terapijo z držanjem (*holding therapy*), Wrobel (1991; po Hoksbergen in Laak 2007: 483) pa kreativno terapijo.

Starši se počutijo nemočne in so jezni, ker se soočajo s toliko agresije in zmede, lahko tudi niso več zmožni nuditi skrbi in varnosti. Brez strokovne podpore in pomoči se lahko ujamejo v otrokove izkrivljene predstave o delovanju odnosov (Howe in Fearnley 2003: 378).

Solchanyjeva¹⁶ navaja naslednje predloge za starše, kako oblikovati navezanost z otrokom, ki je bil posvojen:

- Starši morajo biti predvidljivi - Naj bodo dosegljivi za otroka ko joče, kriči ali jih kliče. Ne glede na starost otroka ob posvojitvi se morajo starši odzvati v roku 15 sekund – verbalno ali fizično. Otrok mora imeti starše za samoumevne in mora vedeti, da bodo tam, ko jih bodo potrebovali.
- Starši morajo biti empatični in občutljivi - Sprašujejo naj se: »Kaj moj otrok misli ta trenutek?« ali »Kako bi to izgledalo z otrokovega zornega kota?«. Starši ne smejo predvidevati, da otroci doživljajo dogodke tako kot oni. Naj reagirajo počasi in sledijo otrokovim namigom.
- Starši morajo biti čustveno dosegljivi – Otrok mora videti, kako starši izražajo širok razpon čustev. Pokažejo naj zadovoljstvo, ko vidijo otroka in naj se smeji, ko govorijo z njim. Naj govorijo o žalosti, kadar imajo solzne oči. Otrok mora namreč razumeti in začeti izražati svoja čustva. Če ima besede, s katerimi lahko opiše svoje občutke, jih ne bo skrival v sebi in jih bo znal pokazati.
- Ne smejo vzeti otrokovega vedenja osebno – Starši se počutijo prizadete, kadar jih njihov otrok odriva ali se ne pusti ljubkovati. Vendar to niso zavrnitve, vendar otrokovi občutki strahu, jeze, frustracij, groze in ostalih težkih čustev. Otrok še ne zna izraziti teh občutkov.
- Starši morajo povezovati besede z dejanji – Otrok mora povezati odnos skrbi s starši in njihovim glasom na primer: »Dobro jutro. Kako si spal/-a? Zdaj boš vstal/-a, da bova šla na najin sprehod. Kako se to sliši? Pogrešal/-a sem te, ko si spal/-a. Upam, da si si odpočil/-a. Ti si najboljši/-a deček/deklica na svetu.«
- Starši morajo povezovati pričakovanja – Starši naj se obnašajo z otrokom tako, kot da je otrok odreagirал na njih v skladu z njihovimi pričakovanji. Če se je obrnil stran, ko so ga prišli iskat v šolo, naj vseeno stegnejo roke k njemu in ga pozdravijo ter objamejo z besedami: »Tukaj si. Čakal/-a sem te. Poglej, moje roke so pripravljene, da te objamem.«

¹⁶ Forming a healthy attachment with your adopted child. Dostopno na: http://www.babycenter.com/0_forming-a-healthy-attachment-with-your-adopted-child_1374194.bc. (24.05.2010).

- Starši morajo postaviti otroka v središče in mu slediti – V običajnih okoliščinah otrok čuti, da je središče sveta, kar je pomemben del razvoja. To obdobje pomaga otroku definirati, kdo je, mu da občutek lastne vrednosti in gradi notranjo moč. Otrok, ki je bil posvojen, ni imel tega obdobja, zato mu ga morajo starši omogočiti skozi različne igre.
- Starši naj vzdržujejo očesni kontakt – tudi če se otrok upira. Podobno kot pri igri »ku-ku«, skrivanju, saj tako zmanjšujejo občutke groznje.
- Starši morajo pričakovati oklepanje in izbruhe jeze – vendar ne smejo oditi, temveč ostati z otrokom, saj je njegov cilj, da ostanejo blizu njega. Takšno vedenje se bo prenehalo, ko se bo otrok znal bolje izražati. Pomembno je, da starši ostanejo pozitivni in se tako tudi odzivajo.
- Starši naj oblikujejo rituale in rutino – saj bo otrok doživljal manj stresa, če bo vedel, kaj lahko pričakuje (odhod v vrtec, v posteljo, branje pravljic za lahko noč, ...). Predvidljive aktivnosti pomagajo ohranjati strukturo za izražanje čustev.
- Starši naj ne pustijo, da se otrok dotakne tal – To pomeni, da naj otroka držijo, ga nosijo, se ga dotikajo, še posebej ko gre za dojenčka.
- Otroka se ne da razvaditi – Bolj kot se otrok počuti varnega, bolj neodvisen bo postal. Bolj kot se starši odzivajo, manj pozornosti bo iskal otrok. Interakcija staršev in otroka bo tako postala bolj bogata in globlja.

Avtorica navaja, da so ti nasveti primerni tudi za starše, ki so posvojili starejše otroke, saj tudi ti niso doživeli primarne navezanosti.

2.2 IZKUŠNJE BIVANJA V INSTITUCIJI

2.2.1 Zaprte ustanove

Zaradi svojih specifičnih lastnosti so tudi sirotišnice razumljene kot zaprte ustanove oz. totalne ustanove in ker večina otrok prek meddržavnih posvojitvev pride iz vzhodnoevropskih institucij, je potrebno vedeti, kako je organizirano življenje v zaprtih ustanovah, kot so

domovi za otroke. Za lažje razumevanje, zakaj je »bivanje v zavodu za človeka škodljivo« (Flaker 1998: 7), bom povzela Goffmanovo teorijo o totalnih ustanovah.

Ustanove so kraj, kjer se redno dogaja neka vrsta dejavnosti. Za totalne ustanove pa je značilno, da diskontinuirano zajemajo čas posameznikov ter vse vidike njegovega življenjskega kroga (delo, zabava, rekreacija, itn.). Totalnost simbolizirajo tudi pregrade, ki jih taka ustanova zgradi med seboj in zunanjim svetom, saj so fizično oddaljene od ostalega sveta (Goffman 1961; po Flaker 1988: 76). To dejstvo opisujejo tudi starši, ki so posvojili otroka iz sirotišnice: *»Ko sva šla tja, sva se najbolj sekirala, kako ga bova pripeljala domov, da bo čim manj stresno zanj. Ker to je bilo praktično prvič, da je šel od tam ven.«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 89). Med totalne ustanove Goffman (1961; po Flaker 1998: 19) šteje tudi vse ustanove za osebe, ki ne morejo skrbeti zase in so nenevarne, med njimi tudi domove za sirote. Ključno za delovanje totalnih ustanov je odgovarjanje na večje število potreb z birokratsko organizacijo večjih blokov ljudi, ne glede na to ali je to v dani situaciji učinkovito ali nujno (Goffman 1961; po Flaker 1988: 77). Po Goffmanu (1961; po Flaker 1998: 20) so temeljne značilnosti totalnih ustanov, da:

- vsi vidiki življenja potekajo na istem kraju in pod isto oblastjo;
- vsaka faza dnevne aktivnosti poteka vpričo velikega števila drugih ljudi, ki so enako obravnavani in od katerih zahtevajo, da skupaj delajo isto stvar;
- za vse dejavnosti obstaja urnik, ki ga od zgoraj vsiljuje telo uradnikov s sistemom eksplicitnih formalnih pravil;
- razne vsiljene dejavnosti sestavljajo enotni racionalni načrt z namenom, da je zadovoljeno uradnim ciljem ustanove.

Pomemben okvir doživljanju totalne ustanove daje disciplinski sistem, ki ga Goffman (1961; po Flaker 1998: 28) poimenuje sistem privilegijev. Ta sistem ima tri temeljne elemente:

- hišna pravila – jasen in formalen niz pravil in predpisov, po katerih teče življenje varovanja;
- majhno število jasno določenih nagrad in privilegijev – ki se jih dobi za ubogljivost;
- kazen – ki se kaže v odtegnitvi privilegijev kot posledica tega, da posameznik ni upošteval pravil.

Goffman (1961; po Flaker 1988: 84) definira prilagajanje kot upravljanje z napetostjo med domačim in institucionalnim življenjem. Našteje tudi različne načine prilagoditve varovanca zgornjemu sistemu privilegijev:

- situacijski umik – varovanec osredotoči svojo pozornost samo na tisto, kar je v neposredni bližini telesa;
- linija nespravljalivosti – varovanec namenoma izziva ustanovo z nesodelovanjem, gre za začasno držo, ki je značilna za začetne faze bivanja v totalni ustanovi;
- kolonizacija – varovanec si znotraj ustanove poišče maksimalna zadovoljstva zunanjega sveta in tako zmanjša napetost med obema svetovoma;
- spreobrnjenje – varovanec igra vlogo vzornega pacienta, prevzame telesno držo in besednjak osebja.
- mirna igra – je kombinacija kolonizacije, spreobrnjenja in pristajanja na lojalnost skupini; bistvo njegovega pristopa je: čim manj težav.

Za delovanje totalne ustanove je posebno pomembna tudi dialektika med »znotraj« in »zunaj«. Za varovanca ima poseben pomen »priti ven«, in prav napetost med domačim svetom in svetom ustanove je eden izmed bolj pomembnih strateških vzvodov za upravljanje z ljudmi (Flaker 1998: 23). Tako je povedala tudi ena od posvojiteljic, da *»otroke pripravljajo, da bosta nekoč prišla ponj ata in mama in ga odpeljala.«* (pogovor s posvojiteljico F; po Rezar 2007: 113). To v otroku zbuja željo po odhodu »ven«, kar lahko vpliva na njegovo vedenje ob prihodu bodočih staršev in so otroci zato bolj ustrezljivi in pridni.

Goffman (1961; po Flaker 1998: 22-23) govori tudi o omrtvičenju identitete, saj vstop v ustanovo oropa novinca za večino tistih stabilnih ureditev, ki so mu omogočale samopojmovanje. V domove za otroke pa otroci pridejo iz neurejenih družin ali pa pridejo že kot dojenčki. V vsakem primeru se otrokova identiteta začne razvijati v instituciji, zato je tudi prilagojena delovanju le te. Tudi vedenje otroka po prihodu v nov dom (po posvojitvi) je še naprej prilagojeno urniku institucije. Vstajanje ob določeni uri, pospravljanje svojih stvari, otrok mora pojesti hrano na krožniku do konca. V totalni ustanovi namreč ni mogoče, da posameznik (otrok v tem primeru) preloži kosilo na pozneje (Goffman 1961; po Flaker 1998: 27). Mama je opisala vedenje svoje hčere po prihodu domov: *»[...] in postala zelo debela.*

Jedla je in jedla. Verjetno tam ni ravno stradala, ampak tukaj ji je bil ta obred hranjenja bolj zanimiv, poln ljubezni, hrana je bila pisana in tako je samo jedla in jedla.» (pogovor z gospo C; po Rezar 2007: 99). V tem primeru bi rada opozorila na to, da ni nujno, da otrok veliko je, ker mu je »obred hranjenja bolj zanimiv«, kar kaže na nevednost staršev, ampak predvidevam, da otrok še vedno uporablja prilagajanja sistemu ustanove, kjer je verjetno moral pojesti vse, kar je bilo na krožniku. In če mu starši ponudijo še en obrok hrane, bo po vsej verjetnosti pojedel tudi tega, saj se je včasih le na ta način izognil kazni, ki je sledila neupoštevanju pravil. Otrok zato v instituciji ni mogel razviti notranjega občutka sitosti.

Procedure, ki jih Goffman (1961; po Flaker 1998: 24) poimenuje »programiranje«, so del otrokovega življenja v sirotišnici že od samega začetka. Natančni podatki o zdravstvenem stanju otroka, ki so del te procedure, pa so pomembni za bodoče socialne starše. Tako je povedala slovenska mati: *»Njegov zdravstveni karton sva dobila šele zadnji dan, ko sva ga odpeljala iz sirotišnice. V roke prej nisva dobila ničesar. Prej sva pač verjela na besedo in pa izkušnje prejšnjih treh parov, ki so pred nama posvojili v Moskvi. Vsi otroci so bil zdravi.*« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 83). Tudi ostala dejstva iz otrokovega prejšnjega življenja v rodni družini so pomembna, v kolikor je bil otrok tudi žrtev zanemarjanja in zlorabljanja. V tem primeru je nujen pogoj, da socialni starši vedo za te dogodke in da imajo znanje za ravnanje z otrokom. Hkrati pa je tudi pomembno poznavanje dednih zdravstvenih težav, vendar osebje sirotišnice ne more posredovati teh informacij, saj velikokrat sploh ne poznajo bioloških staršev otroka. Kot pravi Flaker (1998: 239) je eden izmed pomembnih atributov in kvalitet totalne ustanove intenzivnost izkušnje, ki jo dobijo varovanci.

Čeprav je ponavadi izkušnja totalne ustanove nekaj, kar bi nekdanji varovanci radi pozabili, pa je tudi priljubljena tema spominjanja. Spominjanje je za ljudi, ki so preživeli travme dolgotrajnejših bivanj v institucijah, eden od načinov preživetja. Dori Laub (1992; po Završek 2000: 128) poudarja, da pogosto preživeli niso preživeli le zato, da so lahko pričali o doživetem, temveč so morali pričati, prenesti svojo zgodbo iz osebne zgodovine v prostor javnega, jo transformirati v historizirano podobo, da so lahko preživeli. Laub pravi, da je »[v] vsakem preživelem [je] nezadržna potreba po pripovedovanju, o tem, da bi zgodba postala znana, ne da bi jo ovirali duhovi iz preteklosti, proti katerim se mora človek zavarovati.

Človek mora poznati pokopano resnico, da bi bil sposoben živeti svoje življenje.« In če je ta oseba otrok, ki je preživel svoje prvo leto ali več v zaprti ustanovi, so starši tisti, ki so odgovorni za to, da otroku pomagajo ubesediti njegovo zgodbo. Na ta način bo otrok lahko integriral zgodbo v svoje življenje kot eno izmed izkušenj.

Če Langer (1994; po Zaviršek 2000: 129) opisuje spomine preživelih v koncentracijskih taboriščih, da so skozi to izkušnjo »umirali«, kako je šele otroku, ki je lahko že kot dojenček vržen v svet, kjer je vse določeno – bujenje, hranjenje, čas za igranje, spanje. Tudi Zavirškova (2000: 120) pravi, da je »[s]truktura travmatičnega spomina [je] podobna, naj gre za ljudi, ki so preživeli vojne, socialne institucije ali družinsko nasilje.« Tudi starši so čutili to bolečino, ko so otroka odpeljali iz sirotišnice: *»In potem, ko sem ga oblekla in smo bili zunaj obzidja te sirotišnice sem si pa mislila, no sedaj si pa prost. In potem, ko smo šli z metrojem do stanovanja. Držal se me je kot klop, ampak ne da bi ga bilo strah, ampak tako, vse ga je zanimalo.«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 89).

2.2.2 Dejavniki razvoja otrok z izkušnjo institucionalizacije

Raziskave naštevajo različne dejavnike razvoja otrok z izkušnjo institucionalizacije kot so pogoji v sirotišnicah, prehrana ter dolžina preživetega časa v institucijah.

Pogoji v sirotišnicah

Miller in Hendrie (2000; po Lancaster in Nelson 2009: 302) poročata o podstandardnih pogojih v sirotišnicah, ki vključujejo slabe pogoje zdravstvene nege, prehrane in izpostavljenosti okoljskim strupom. Sroufe in drugi (1996; po Cugas 1998b: 112) opisujejo preučevanje otrok iz vzhodne Evrope in Rusije. Otroci, ki so živeli v prenatrpanih sirotišnicah, so kazali primanjkljaje na vseh področjih razvoja. V teh sirotišnicah je ena varuška skrbela za približno 20 otrok. Zadovoljevala jim je le osnovne biološke potrebe. Otroci so bili siti, v suhih oblačilih, imeli so možnost za spanje in podobno, niso pa se igrali in le redko so doživeli neposredno (*face to face*) interakcijo z varuško. Njihov čustveni razvoj je bil osiromašen. Obnašali so se ravnodušno, kazali so znake depresije.

Tudi nekatere slovenske matere, ki jih je anketirala Rezarjeva (2007), so opisale razmere v sirotišnicah, kjer so pred posvojitvijo živeli njihovi otroci: *»No in potem smo se pripeljali do*

te ustanove in jaz sem si jo takoj temeljito ogledala, ker sem hotela vedeti, kje je bivala do takrat naša punca. Bila je v 60. letih zgrajena stavba, brez stilnih posebnosti, tam v bolj zapuščeni ulici. Tam so nas potem pričakale ravnateljica, pedagoška vodja in vzgojiteljica, ki je skrbela za našo punco, jo hranila, pestovala. Izvedeli smo, da je imela vsaka vzgojiteljica skrb za 10 otrok in to se je potem tudi videlo, da ni bila dosti pestovana.« (gospa C; po Rezar 2007: 98).

Po vzoru totalnih ustanov je mati opisala, na kakšen način so si skrbnice olajšale skrb za otroke: »No, saj kasneje sem ugotovila zakaj je bila tako kratko ostrižena, ima namreč zelo goste, močne lase, ki jih je potrebno česati, če ne se vozljajo in da so lažje vzdrževali čistočo, so jo imeli kratko postrizeno.« (gospa C; po Rezar 2007: 98).

Druga slovenska mati je opisala, kako otrok ni znal jesti za mizo, kar nakazuje na pomanjkljivo skrb skrbnic in skrbnikov v sirotišnici. »Se spomnim, ko smo prišli domov in smo obenem z njenim prihodom praznovali tudi njen prvi rojstni dan in smo jo posadili v stolček in se je upirala in odrivala od mize. Zdela se je zelo jezna in nam ni bilo jasno zakaj. Ker ljudi še ni videla jesti za mizo. Seveda žlice še ni znala držati, ker jo tega tam niso učili, ker ni bila toliko pripravljena in ker niso imeli časa, tako, da so jo hranili po žlički.« (gospa C; po Rezar 2007: 99).

Ena od socialnih mater pa je občutila, kako so z njenim otrokom ravnali bolj kot s predmetom, kar priča o objektivizaciji otrok: »Ko sva podpisala, da ga vzameva, nama je bilo dovoljeno, da ga hodiva obiskovat. Kar prepustil se je, sploh tiste prve obiske. Včasih se je tudi zasmel, ampak bolj na kratko. Zdaj, če pogledam nazaj, je bil tam bolj kot predmet.« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 83). Prvi vtis otroka, ki je v takšni instituciji, lahko vara, saj je videti bolj odrasel (npr. sam se oblači), vendar kmalu lahko ugotovimo, da so zelo odvisni in slabše socialno prilagojeni. Tudi Morison in Ellwood (2000; po Pomerleau in drugi 2005: 446) sta zaključila, da je kontekst, v katerem otrok živi pred posvojitvijo, glavni dejavnik, povezan z zapoznelim razvojem otroka.

Nekateri slovenski starši pa so opazili tudi znake zapoznelega razvoja: »Najprej sva se malo ustrašila, ker glavice ni čisto dobro držala, ker je več ali manj ležala. Tudi jesti je znala le v leže. No in potem je šla prvič ven na zrak, na sonce.« (posvojiteljica B; po Rezar 2007: 93). Žal v intervjuju ni bila omenjena starost otroka, vendar iz opažanja matere sklepam, da bi v tej starosti otrok že moral držati glavo pokonci.

Sirotišnice se torej razlikujejo v tipu, namenu in zavedanju čustvenih, fizičnih in izobraževalnih potreb otrok. Različni so tudi finančni viri, število zaposlenih na otroka in izobrazba zaposlenih. Gunnar in drugi (2000; po Pomerleau in drugi 2005: 454) so opomnili tudi na to, da so razmere v sirotišnicah kompleksne, se razlikujejo v času in od sirotišnice do sirotišnice in niso enotne niti v samih institucijah (npr. eni otroci dobivajo boljšo oskrbo kot drugi). Socialna mati iz Slovenije je pripovedovala o stanju sirotišnice v Moskvi: *»Vedela sva, da mi je tam tudi dobro, vsaj videti je bilo tako. Bil je sit, ni bilo videti znakov bolezni, zlorab. Tudi sama sirotišnica je bila urejena, čista, kot da bi k nam prišel v vrtec. No in potem so nama povedali, da je ta sirotišnica bila preurejena, da je ena najnovejših, najbolj urejenih.«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 83). Vendar se je potrebno zavedati, da kljub temu da je sirotišnica lahko prenovljena, je to lahko le »fasada«, kjer skrb za otroke še vedno ni individualizirana in je večkrat zelo zanemarjena. Otroci, ki so prišli iz Romunije in Rusije, so tam živeli v sirotišnicah v slabih pogojih, in so bili ob posvojitvi v slabem fizičnem, zdravstvenem in psihološkem stanju, še posebej tisti, ki so bili posvojeni po 6 ali 8 mesecih starosti (Morison in drugi 1995; po Pomerleau in drugi 2005: 446).

Več avtorjev pravi, da se psihološke in razvojne motnje pojavijo zaradi pomanjkanja kognitivne stimulacije in čustvenega zanemarjanja skrbnikov v instituciji (Lancaster in Nelson 2009: 302). Prestrašenost otroka, ki ga je opisala ena od mater, je lahko posledica zanemarjanja skrbnikov in skrbnic: *»Peljali smo se v otroški dom. Sredi igralnice smo se srečali z otrokom. Še prej sem slišala, kako so mu rekli, naj ne joče, da ni nič hudega. Ko so ga pripeljali, se mi je zdelo majhno nebogljeno bitjece, malce prestrašeno, z nenormalno lepimi trepalnicami. Zazrl se je v vrečo igrač.«* (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 113). Večina skrbnikov v sirotišnicah je ženskega spola, kar zahteva nekaj časa, da se otrok prilagodi skrbniku moškega spola, kot je povedala naslednja mati: *»Ko so ga pripeljali v pisarno in sva ga videla prvič, je mož stegnil roke proti njemu in otrok je začel jokati. Moj mož je bil verjetno prvi moški, ki ga je otrok videl od blizu, saj so tam same ženske.«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 83). To lahko tudi pomeni, da ima otrok z moškimi slabe izkušnje ali da ga je strah tujcev.

Prehrana

Pomerleau in drugi (2005: 545) so ugotovili, da so imeli otroci z boljšo prehrano (v instituciji) boljše razvojne rezultate – kar nakazuje na pomembnost prehranjevanja v zgodnjih stopnjah razvoja. Raziskave o otrocih, ki so bili zanemarjeni v institucionalni oskrbi prikazujejo sliko vplivov zgodnje in težke deprivacije. Sposobnost otrok za okrevanje zaradi zgodnjega zanemarjanja in slabe nezadostne prehrane je izjemno dobra, ko so ti otroci nameščeni v družino, ki jih preskrbi s hrano »visoke hranljive vrednosti« (*nutritious diet*) in toplim družinskim življenjem (Marotell in drugi 1994; po Howe in Fearnley 2003: 370).

Dolžina preživetega časa v instituciji

Van IJzendoorn in Juffer (2006; po Lancaster in Nelson 2009: 302) ugotavljata, da je resnost psiholoških poškodb odvisna tudi od kvalitete skrbi in dolžine bivanja v instituciji.

Rutter (1988; po Cugmas 1998b: 112) trdi, da bolj zgodaj in dlje kot je otrok institucionaliziran, hujše so posledice institucionalizacije. Posledice se lahko pokažejo že po četrtem mesecu otrokove starosti (Mussen in drugi 1980; po Cugmas 1998b: 112).

Za otroke, ki so nameščeni v družino pri višji starosti, je bolj verjetno, da bodo imeli večji razpon vedenjskih težav. Večina teh otrok je imela izkušnjo močnega zanemarjanja, fizičnih zlorab, spolnih zlorab, zavrnitve, čustvenega trpinčenja ali celo kombinacijo vsega tega (Howe in Fearnley 2003: 370). Otroci, ki so bili posvojeni po 6 mesecu starosti, so imeli težave pri razvoju ter so pokazali negotovo navezanost. Fizične in psihične deprivacije starejših otrok se izboljšujejo počasneje in imajo pri tem več težav kot otroci, ki so bili posvojeni kot mlajši (Pomerleau in drugi 2005: 455).

Študije o otrocih iz Romunije so pokazale, da so bili tisti, ki so posvojeni pred starostjo 6 mesecev, zmožni nadoknaditi v fizičnem in kognitivnem razvoju do 4 leta starosti (več avtorjev; po Lancaster in Nelson 2009: 302). V primeru, da so bili nameščeni v družino kot dojenčki (do 6. meseca), obstajajo nižja tveganja za težave v razvoju in se nanašajo predvsem na težave pri odnosih z vrstniki v času poznega otroštva ter najstništva (več avtorjev; po Howe in Fearnley 2003: 369). Boljši razvoj otrok, ki so bili mlajši ob posvojitvi, razlagajo s Thomasovo (2003; po Pomerleau in drugi 2005: 455) trditvijo, da imajo mlajši otroci več potenciala za dovzetnost in učenje kot starejši.

Čeprav je dolžina časa preživetega v sirotišnici najbolj povezana z zastoji v razvoju (ne glede na državo izvora otroka) in so njihove težave lahko zelo velike, še vseeno dejstvo, da je otrok iz sirotišnice posvojen zelo mlad, ni zagotovilo, da ne bo imel kasneje nobenih težav (več avtorjev; po Meese 2005: 164). Zaključek Rutterja in drugih (1999; po Howe in Fearnley 2003: 371) je, da je trajanje pomanjkanja med prvima dvema letoma starosti bolj pomemben dejavnik kognitivnega razvoja kot obsežnost pomanjkanja.

2.2.3 Posledice institucionalizacije

Otroci, posvojeni iz vzhodnoevropskih držav:

- prihajajo iz zaprtih institucij,
- imajo težave pri razvoju varne navezanosti in
- doživijo po posvojitvi spremembo kulturnega okolja.

Raziskave o meddržavnih posvojitvah vključujejo študije o zdravljenju, institucionalizaciji, stresu staršev, terapiji, politiki in socialni pravičnosti, medkulturnih izzivih ter navezanosti. Vse raziskave pomagajo tako staršem kot strokovnjakom k boljšemu razumevanju kompleksnih pogledov na meddržavne posvojitve, še posebej kadar gre za otroke s posebnimi potrebami. Nekateri otroci, posvojeni v tujini, so otroci s posebnimi potrebami, saj so starejši, brez staršev, zapuščeni in institucionalizirani ali imajo različne fizične ali psihične nezmožnosti. To pomeni tudi pomanjkanje optimalne skrbi in starševstva (Paulsen in Merighi 2009: 2).

Tudi Shapiro in drugi (2001; po Paulsen in Merighi 2009: 3) so ugotovili, da so starši in tudi njihovi otroci nepripravljeni na kompleksnost težav, s katerimi se soočajo v času po posvojitvi. Glavne težave so v fizičnem stanju, kognitivnem razvoju, navezanosti in zgodnji izgubi pomembne osebe. Večina teh težav je tako pomembnih, da starši potrebujejo strokovno pomoč, saj niso pripravljeni nanje niti ne znajo poiskati primerne pomoči.

Palacois in drugi (2009; po Zaviršek in drugi 2009: 87) so raziskovali izkušnje otrok, ki so bili posvojeni iz druge države. Njihova raziskava je ugotovila, da otroci, ki so bili posvojeni:

1. Prinesejo s seboj ogromno težav, saj imajo izkušnjo institucionalne deprivacije.
2. Ena glavnih težav je varna navezanost (*attachment*), saj razvijejo predvsem negotovo in kaotično navezanost in sicer bolj pogosto kot otroci, ki niso bili posvojeni. Otroci,

ki so bili posvojeni, kažejo veliko stopnjo izboljšanja navezanosti po tem, ko nekaj let živijo v novi družini.

3. Mnogi so govorili o tem, da je njihov največji problem, da ne izgledajo tako kot večinska družba, mnogi pa so obenem poudarjali, da bi si želeli, da bi se rodili v družini, v kateri so bili posvojeni, najverjetneje zato, ker bi tako izgledali kot večinska družba in starši (Juffer in Tieman 2009; po Zaviršek in drugi 2009: 88). Za večino je dejstvo, da so bili posvojeni, predstavljalo določeno mero stresa: če bi lahko odločali, bi izbrali, da bi se rodili v družini, ki jih je posvojila.

Več kot 80% meddržavno posvojenih otrok, še posebej iz Kitajske, Rusije in drugih vzhodnoevropskih držav, je preživelo eno ali več let v institucionalni oskrbi (Meese 2005: 157).

Značilnosti, povezane z življenjem otrok brez staršev, so po navadi slabo zdravstveno stanje, neprimerna prehrana, izpostavljenost okoljskim toksinom in nalezljivim boleznim, omejenim možnostim za jezikovno in kognitivno stimulacijo (Johnson in Dole 1999; po Meese 2005: 157). Johnson (2000; po Meese 2005:157) poudarja, da je več kot 50 odstotkov institucionaliziranih otrok iz vzhodne Evrope prekmalu rojenih, z nizko telesno težo, da so bili izpostavljeni alkoholu že pred rojstvom ter da gre za otroke z velikimi zdravstvenimi ali psihičnimi težavami, ki so bili postavljeni v institucionalno oskrbo s strani staršev, ker ti niso bili zmožni skrbeti za njih zaradi omejenega dostopa do zdravljenja ali rehabilitacijskih služb ter pogosto tudi zaradi revščine. Johnson in Dole (1999; po Meese 2005: 157) poimenujeta te otroke z izkušnjo institucionalizacije skupina z večjim tveganjem – t. i. meddržavno posvojeni otroci s posebnimi potrebami.

Meesejeva (2005: 162) pa ugotavlja, da so tudi pri otrocih, posvojenih iz ruskih sirotišnic in drugih vzhodnoevropskih držav, evidentirani zastoji v razvoju ob posvojitvi:

- na vzorcu 56 posvojenih otrok iz Rusije, Moldavije, Ukrajine, Albanije, Kazahstana, Latvije, Poljske in Bolgarije so ugotovili, da za vsakih 5 mesecev, preživetih v instituciji, za 1 mesec zaostajajo z rastjo (Albers in drugi 1997; po Meese 2005: 162);
- na vzorcu 252 meddržavno posvojenih otrok iz vzhodne Evrope so ugotovili, da so otroci, ki so preživeli v sirotišnici 12 mesecev ali več, imeli v 90 odstotkih zastoje na enem ali več razvojnih področjih (Johnson in Dole 1999; po Meese 2005: 162);

- od 105 meddržavno posvojenih otrok iz vzhodnoevropskih sirotišnic so pri 43 otrocih našli zlorabo alkohola pri materah (McGuinness in drugi 2000; po Meese 2005: 162).

Otroci vzgajani v institucijah imajo različne težave, ki se pojavljajo ne glede na državo izvora otroka:

- primanjkljaje v jezikovnih, kognitivnih, vedenjskih in motoričnih spretnostih (več avtorjev; po Meese 2005: 158),
- težave pri procesiranju in integriranju zaznavnih informacij (Cermak in Daunhauer 1997; po Meese 2005: 158),
- težave z razvijanjem zdravega vedenja navezanosti (več avtorjev; po Meese 2005: 158),
- povišane nivoje hormonov, ki so povezani s slabo rastjo in vedenji posttravmatske stresne motnje (Gunnar in drugi 2001; po Meese 2005: 158),
- ostale neobičajne vzorce vedenja (shranjevanje hrane, guganje, agresija, umikanje, »institucionalni avtizem«) (več avtorjev; po Meese 2005: 158).

Gindis (2008: 118) razume institucionalni avtizem kot naučeno obnašanje, ki izvira iz institucionalnega okolja, kot je npr. sirotišnica. Nekatera vedenja podobna avtizmu so del prilagajanja v instituciji, ko pa otrok pride s posvojitvijo v novo družino, postanejo ta vedenja neprilagojena. Federici (1998; po Wilson 2003: 480) pa pravi, da institucionalni avtizem vključuje slabo rast, regresijo ali odsotnost jezikovnih sposobnosti, težave s pozornostjo oz. koncentracijo in pomanjkljiv spomin.

Te raziskave sledijo normi »idealne povprečne rasti«, dejstvo pa je, da večina otrok odstopa od takšnih idealov. Gre za medicinsko statistični pogled, ki le deloma ustvarja pravilno podobo o otrocih, ki so bili posvojeni. Ne glede na dejstva opisana zgoraj, se je potrebno izogibati predstavi, da je z otrokom, ki je bil posvojen nujno nekaj narobe, da bo imel zdravstvene in vedenjske težave. Dobra družina, ki otroka posvoji, lahko nadomesti večino prikrajšanj. Pomembno pa je, da se starši zavedajo možnih slabih izidov in da imajo posebno podporo in dobro usposabljanje, da se lahko primerno soočajo z izzivi.

Institucionalno vedenje

Naučeno institucionalno vedenje je skupek mehanizmov za preživetje, ki delujejo in se prilagajajo življenju v specifičnem okolju sirotišnice. Gindis (2008: 120-121) je skozi opazovanje in klinične intervjuje s skoraj 400 družinami pri posvojenih otrocih zaznal naslednja vedenja:

1. Samopomirjevalno vedenje: umikanje (brezbrižnost) s sesanjem prsta ali oblek, navijanje las okoli prsta, vrtenje okoli svoje osi, guganje, vrtenje glave ali udarjanje z glavo, pokrivanje ušes za blokiranje tudi običajnih zvokov.
2. Samostimulativno vedenje: pretirane reakcije na najbolj običajne stimulacije, pretirana vznemirjenost, obsesivno dotikanje sebe in predmetov, nenavadne reakcije na nekatere senzorne/zaznavne stimulacije (okušanje, vonj, dotik), spuščanje čudnih in živalskih zvokov.

V enem od intervjujev je mati iz Slovenije, ki je posvojila otroka v tujini, v svoji izjavi opisala celo vrsto vedenj, od nemira, pretirane vznemirjenosti do apatičnega obnašanja otroka: *»Bila je živahna in nemirna na nek čuden način. Bila je hiper vznemirjena, kot da bi vedela, da se nekaj dogaja. Takoj je zgrabila plastični kozarec, v katerem so postregli vodo in ga zlomila skoraj na pol, vsa voda je brizgnila tam ven. Zgrabila je moj kozarec iz moje roke. [...] Skratka potem smo ta kozarec rešili in potem je že zgrabila ključe od ravnateljice in že šibala po vseh štirih. Zdelo se mi je, kot da je bila, kot žival izpuščena iz kletke. In to sem kasneje tudi ugotovila, da je otrok veliko sedel, klečal v posteljici, se držal za ograjo in delal telovadne vaje in potem je to zibanje naprej in nazaj trajalo še nekaj časa, bil je to nek čuden nemir, ni se jokala, ne smejala, imela je tak miren obraz. Takrat sem mislila, da meditira, ampak sem kasneje ugotovila, da je to bil nek strah. No, saj če se spomnim sebe takrat sem bila tudi sama kar precej v šoku zaradi tega. Tega telesnega stika ni bilo toliko. Če si jo hotel pestovati, se je iztrgala iz rok, vedno je šibala naokoli. Ni dolgo časa zdržala na miru, se spomnim v avtomobilskem sedežu sploh ni zdržala, je lezla naokoli po celem avtu. Težko je to noč tudi zaspala.«* (gospa C; po Rezar 2007: 98).

3. Samoobrambno vedenje: aktivno upiranje na kakršnekoli spremembe rutine v okolju, povečana budnost za fizične kretnje in ton glasu, proaktivna agresija, pretiran strah ali nasprotno – pretiran pogum, laganje, kraje, zbiranje hrane ali predmetov.

4. Iskanje pozornosti in prevelika prijaznost do tujcev: veliko mesecev po prihodu v novo družino iščejo pozornost odraslih, negativno ali pozitivno (in kateregakoli odraslega, ne samo staršev).

Oblika pretiranega iskanja pozornosti je tudi naučena nemoč: otroci v sirotišnicah so dobili več pozornosti od skrbnikov, kadar so bili brezmočni, nebogljeni. Mati je z naslednjimi besedami opisala vedenje, ki bi ga označila kot naučeno nemoč otroka: »Zdel se je tako nemočen, ne prestrašen, bolj apatičen. Videti je bilo, kot da je navajen, da si ga podajajo iz rok v roke. (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 83).

Nekritično prijateljstvo (*indiscriminate friendliness*) je otrokova potreba po sprejetosti od vseh in je del prilagajanja v institucijah, saj poveča možnosti individualne oskrbe (Chrisholm in drugi 1995; po Wilson 2009: 24). Wilson (2009: 24) pravi, da se pojavi tudi, ko otrok ni mogel predelati izgube, zanemarjanja ali zlorabe. Na začetku (v novi družini) so takšni otroci označeni kot igrivi in dobro prilagojeni, vendar se hitro izkaže, da se tako obnašajo z vsemi okoli sebe in ne kažejo pomembnejše navezanosti do druge osebe. Oče je opisal nekritično prijateljstvo: »Je namreč tako simpatičen, da ga ljudje zelo hitro vzljubijo. Bi rekel, da je to njegov obrambni mehanizem, ki je tudi zelo dobro razvit. Pravijo, zakaj so otroci tako simpatični? Da jih ljudje vzljubijo in da lahko odtajajo še tako trdo srce.« (gospod D; po Rezar 2007: 101). Otroci so se namreč naučili, da lahko preživijo samo tako, da se navežejo na vsakega skrbnika (Nydham 2007: 452).

5. Nadzorovanje ali izogibanje: za posledico ima nenadno upiranje ali nasprotovanje družinskim članom, šolskim pravilom in rutini.
6. Nezrela samoregulacija vedenja in čustva impulzivnosti, težko sledi ukazujočemu vedenju, čustvena spremenljivost, težave z odloženo zadovoljitvijo potreb.

Večina teh vedenj je podobnih motnji pozornosti s hiperaktivnostjo (ADHD), posttravmatski stresni motnji (PTSM) ali reaktivni motnji navezanosti (RAD). Prvi trije elementi institucionalnega vedenja so bolj značilni za mlajše otroke (3-5 leta) in jih manj pogosto najdemo pri otrocih starejših od 5 let. Strokovnjaki trdijo, da je eden od vzrokov za ta vedenja pri otrocih, posvojenih v tujini, hitra izguba maternega jezika. Ta namreč močno omeji verbalno komunikacijo med prvimi tedni otrokovega življenja v novi družini. Pomanjkanje verbalne komunikacije pa tipično vodi k značilni regresiji v otrokovem vedenju in pojavijo se

nezrela vedenja (Gindis 2008: 121). Pri otrocih, mlajših od 5 let, se v prvih tednih po prihodu v novo družino pojavijo nekatera vedenja (umikanje, pomanjkanje interaktivne komunikacije, slab očesni kontakt, samo-stimulativno vedenje), kar je pričakovano za obdobje prilagajanja na novo okolje. Institucionalno vedenje reflektira samo posamezne vzorce avtističnega vedenja, ki niso dosledni in se jih lahko razloži s spremembo okoliščin (Gindis 2008: 122).

Pomembno je tudi, da obstaja razlika med institucionalnim avtizmom in institucionalnim vedenjem, saj vsako zahteva drugačen pristop. Institucionalno vedenje pomeni neprilagojeno vedenje in otroku je potrebno pomagati skozi vedenje spremembe s pristopi, ki niso namenjeni otrokom z avtizmom (*ibid.*). Avtizem je zdravstveno stanje. Razlikuje se od institucionalnega vedenja, ki je vedenje, naučeno v instituciji. Gre za različne mehanizme preživetja, ki so začasno okrepljeni zaradi izgube jezika in dobe prilagajanja novemu družbenemu in kulturnemu okolju in novi družini. Institucionalno vedenje je posledica specifičnih družbenih okoliščin. Institucionalno vedenje je zelo raznoliko in vključuje tudi nekatere vzorce vedenja povezane z avtizmom (Gunnar in drugi 2007; po Gindis 2008: 123).

Poleg razvoja institucionalnega vedenja, težav z razvojem varne navezanosti pa raziskave otrok, ki so bili posvojeni iz vzhodnoevropskih institucij, naštevajo še naslednje posledice v razvoju teh otrok:

➤ Kognitivne težave

V izjemnih primerih pri teh otrocih pride do:

- zvišanega nivoja kortizola (stresni hormon, ki se v telesu izloča ob stresnih situacijah), kar je povezano s posttravmatsko stresno motnjo (Gunnar in drugi 2001; po Lancaster in Nelson 2009: 302),
- težav pri procesiranju in integriranju senzornih informacij (Cermak in Daunhauer 1997; po Lancaster in Nelson 2009: 302),
- institucionalnega avtizma ter vedenj kot so: zbiranje hrane, guganje in agresija (več avtorjev; po Lancaster in Nelson 2009: 302).

Raziskave poročajo tudi o:

- socialno-čustvenih težavah (Kadlec in Cermak 2002; po Lancaster in Nelson 2009: 303),

- motnji pozornosti s hiperaktivnostjo (ADHD) (Glenn in Bright 2005; po Lancaster in Nelson 2009: 303).

➤ Težave pri govoru

Glennen in Masters (2002; Meese 2005: 162) poročata, da je 80 odstotkov od 139 otrok, posvojenih v tujini, imelo v času prihoda v novo družino težave v jezikovnem razvoju. Nekateri poročajo tudi o pozitivni zvezi med dolžino institucionalizacije in zaostanki v govornih sposobnostih (več avtorjev; po Lancaster in Nelson 2009: 303) ter o povezanosti med motnjami govora, vedenja in navezanosti. O poročanju o zastojih v govornih sposobnostih svojega otroka je povedala naslednja slovenska mati: *»Tako je šel z nama, bil sproščen in veliko razumel. Kako? Še danes mi ni jasno. Spregovoril je že prve slovenske besede, čeprav so povedali, da zaostaja v govoru. Star je bil dve leti in štiri mesece.«* (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 114). Predvidevam, da otrok pri tej starosti ne govori tudi iz razloga, da nima s kom govoriti in nima primernih vzornikov, od katerih bi se učil govora. Glennenova (2005; po Lancaster in Nelson 2009: 303) pravi, da so slabe govorne sposobnosti pri 2 in 3 letih starosti povezane s težavami v vedenju kasneje. Gindis (2003; po Meese 2005: 164) pravi, da do 4. leta 80 odstotkov otrok v ruskih sirotišnicah še vedno govori v eno- ali dvobesednih stavkih in imajo omejen besedni zaklad. Večina zastojev v govoru ali jeziku je tako povezanih z omejeno količino jezikovnih interakcij in stimulacije s strani skrbnikov. Po nekaj obiskih socialnih staršev otroka v sirotišnici, pa se otrokov govor izboljša, po izjavi matere predvidevam, da zaradi skrbi in ljubezni, ki je je otrok deležen: *»Dan po uradni posvojitvi pa je hodil naokoli in kjer je koga srečal, jim je razlagal, da sva midva njegova mama in ata. Kako je to čutil ravno tisti dan, mi tudi nikoli ne bo jasno. Takrat je že veliko govoril rusko.«* (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 114).

Glennenova (2003; po Meese 2005: 164) je opazovala otroke stare od 14 do 22 mesecev, ki so živeli v ruski sirotišnici. Besedne interakcije so večinoma potekale med skrbniki. Besede namenjene otrokom so bile večinoma sestavljene iz enostavnih ukazov povezanih z dnevnimi fizičnimi ali funkcionalnimi potrebami. Opazila je tudi skromno besedno komunikacijo med otroki. Ker so bili otroci razvrščeni po starostnih skupinah, jim je primanjkovalo priložnosti, da bi slišali starejše otroke kot zgled. Tudi Gindis (2003; po Meese 2005: 164) in Meese

(2002, 2005) poročata o podobnih omejenih govornih interakcijah v ruskih sirotišnicah. Ko otroci, ki so bili posvojeni v tujini, pridejo v novo državo, verjetno zelo hitro izgubijo svoj materni jezik. Gindis (2003; po Meese 2005: 164) in Glennen ter Masters (2002; po Meese 2005: 164) so poročali, da otroci posvojeni iz vzhodnoevropskih sirotišnic pozabijo svoj materni jezik v 3 do 6 mesecih po prihodu v novo družino. Ta izguba jezika se pojavi hitreje kot pa je čas, v katerem se otrok nauči novega jezika. *»Ostali sva sami, nisva vedeli kaj druga z drugo, ona je sedela in me nemo gledala, jaz njo, ni znala slovensko.«* (gospa C; po Rezar 2007: 99). Ko otrok ne sliši več maternega jezika, se začne učiti novega.

Vendar je Gindis (2000; po Meese 2005: 165) opozoril, da ti otroci niso bilingvalni, saj v domačem okolju ne slišijo več maternega jezika, temveč monolingvalni. Z vidika ohranjanja otrokove rodne kulture in jezika, se mi zdi pomembno, da bi se starši naučili otrokovega jezika. To bi otroku olajšalo prehod iz institucije v nov dom in novo okolje. Z otrokom bi se lahko pogovarjali v obeh jezikih, kar bi pri otroku ohranilo bilingvalne sposobnosti ter ga povezovalo z rodno deželo. Meesejina (2005: 164) analiza raziskav pokaže, da imajo otroci z izkušnjo institucionalizacije iz Romunije, Rusije in drugih vzhodnoevropskih držav tipično zdravstvene težave, zastoje v rasti in razvoju v času posvojitve. Obenem pa je pomembno poudariti, da je pri posvojenih otrocih mogoče opazovati tudi hiter napredek, kot je povedala ena od mater iz Slovenije: *»No potem pa se je to počasi začelo spreminjati, no ta počasi je bil pravzaprav hiter, že po treh tednih je shodila in se režala na vsa usta in postala zelo debela.«* (gospa C; po Rezar 2007: 99).

➤ Zdravje otrok

Nepopolno znanje o zdravstveni zgodovini in zdravstvenih spričevalih lahko zavlačuje, da bi otroci dobili točno diagnozo in zdravljenje po posvojitvi (Groze in Ileana 1996; po Lancaster in Nelson 2009: 302). O nepopolnih zdravstvenih podatkih so poročali tudi slovenski starši: *»Ja, saj o njegovih dednih boleznih pa tudi midva ničesar ne veva, ker ne veva, kdo so njegovi starši. Je pa res, da tega ne vedo niti oni. Tisto, kar so vedeli, so nama povedali. Zaenkrat je vse v redu, če pa bi se kaj pokazalo, se bomo takrat pač spoprijeli s tem.«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 84). *»Ne, njegovih zdravstvenih podatkov nama niso poslali. Le ime, datum rojstva in to je vse. Otrok nama je bil določen po nama neznanih kriterijih.«* (posvojiteljica A;

po Rezar 2007:83). Dejstvo, da so v večini primerov starši otrok, ki živijo v instituciji, neznan, preprečuje staršem, da bi lahko dovolj hitro pomagali otrokom, ki imajo genetske zdravstvene težave.

Ukrepi za boljšo institucionalno oskrbo

Ukrepi, ki bi lahko pripomogli k temu, da bi postala institucionalizirana oskrba bolj kakovostna in bi manj negativno vplivala na otrokov čustveni in socialni razvoj (Sroufe, Cooper, DeHart 1996; po Cugmas 1998b:113):

- otrok mora biti deležen ponavljajočih se povratnih interakcij z eno ali z manjšim številom oseb,
- med otrokom in to osebo oz. osebami mora potekati tudi čustvena interakcija,
- otrok mora imeti možnost za raziskovanje in razvijanje sposobnosti in spretnosti (igračice, svoboda gibanja), če je le mogoče znotraj in zunaj institucije,
- skrb za otroka mora biti stalna in individualizirana.

Institucionalizirana oskrba je toliko bolj ustrezna, kolikor bolj je podobna skrbi v družinskem okolju.

2.3 SPREMEMBA OKOLJA IN KULTURE

2.3.1 Identiteta otroka, ki je bil posvojen v tujini

»Čutim, kot da imam v sebi dve osebi. Prva se je rodila, vendar ni živela. Druga ni bila rojena, ampak živi življenje, ki ga imam danes.« (Najstnik; po Lifton, 2007: 420).

Za osebe, ki so bile posvojene, vprašanje identitete doda kompleksnost, ker imajo tako rodne starše in kot tudi socialne starše ter ker je lahko otrokovo znanje o biološki dediščini nepopolno (Grotevant in drugi 2000: 379). Grotevant in drugi (2000: 381) navajajo tri aspekte identitete, ki so pomembni:

- Samodefinitivna – skupek karakteristik, s katerimi se posameznik identificira in ga drugi po njih prepoznajo (v določenem socialnem in zgodovinskem kontekstu);

- Koherentnost osebnosti – človekov subjektivni občutek skladnosti osebnosti oz. kako se različni aspekti človekove osebnosti skladajo;
- Občutek kontinuitete skozi čas – identiteta se nanaša na posameznikov občutek kontinuitete skozi čas, ki povezuje preteklost, sedanjost in prihodnost, različne kontekste in odnose (Cooper 1999; po Grotevant in drugi 2000: 381).

Tako Grotevant in drugi (2000: 381-384) pravijo, da je tudi identiteta otrok, ki so bili posvojeni, sestavljena iz treh komponent:

- intrapsihična komponenta,
- družinski odnosi (komponenta, ki vključuje odnose v družini),
- širši socialni kontekst (komponenta, ki vključuje socialni svet zunaj družine: vrstniki, šola, skupnost, kultura...).

Intrapsihična komponenta

Grotevant in drugi (2000: 382-384) pravijo, da se ta komponenta nanaša na kognitivni in čustveni proces, ki je vključen v razvoj identitete ter odvisen od konteksta, v katerem posameznik živi. Pri nekaterih aspektih identitete ima posameznik možnost izbire (poklic, vera, politične vrednote, predstave o odnosih), pri drugih pa ne oz. so mu pripisani (biološki spol, etnična pripadnost, spolna orientacija, status otroka, ki je bil posvojen). Ker se večina pogledov na posvojitve ne dotika stvari, ki jih je posameznik izbral, je potrebno gledati na identiteto kot dogovor v kontekstu družine in kulture, v katero je prišel otrok preko posvojitve. Večina otrok namreč ne odloča o posvojitvi, vendar vseeno vplivajo na obseg razkritja informacij o rodnih starših (Wrobel in drugi 1998; po Grotevant in drugi 2000: 382). Pomembnost identitete otroka, ki je bil posvojen, se razlikuje glede na posameznika. Nekateri več razmišljajo o njihovem statusu, kot o osebi, ki je bila posvojena, drugi se temu posvečajo manj. Nekateri ne posvečajo interesa zanimanju in raziskovanju, nekateri so s tem celo preveč okupirani, na sredini pa so osebe, ki jim posvojitve daje velik pomen, a v ravnovesju z drugimi aspekti njihove identitete (Grotevant in drugi 2000: 382). Prevelika okupacija zajema tudi intenzivno radovednost o biološki zapuščini, rodnih starših in željo po spajanju dvojne identitete ter se lahko pojavi pri zaprti ali odprti posvojitvi.

Družinski odnosi

Družine se razlikujejo v stopnjah odprtosti, kar ustvarja različne kontekste, v katerih se razvija identiteta otroka. V zgodnji socializaciji družine povedo otroku zgodbo o njegovi posvojitvi, ki vključuje informacije o rodni starši in o okoliščinah posvojitve. Pripovedovanje o posvojitvi je odvisno tudi od tega, kaj so strokovnjaki svetovali staršem. Če je družina sprijaznjena z dejstvom, da je starševstvo pri posvojitvi drugačno, je tudi njihov občutek lagodnosti pri pogovarjanju o posvojitvi del konteksta (Grotevant in drugi 2000: 382). Če otrok ne zve o posvojitvi, je lahko odkritje zelo travmatično. V času adolescence se otrok sprašuje o svoji identiteti in se zave, da je še en sestavni del njegove identitete, ki mora biti predelan in integriran v večjo celoto. Posvojitev postane vidna tudi zaradi resničnih ali zaznavnih razlik v fizičnem izgledu, sposobnostih in osebnosti med otrokom in socialnimi starši. Pri otrocih, posvojenih iz tujine, pa je lahko prisotna razlika v fizičnem izgledu. Kako se družine soočajo s temi razlikami, pa igra pomembno vlogo v razvoju identitete otroka, ki je bil posvojen (*ibid.*). Kaye (1990; po Grotevant in drugi 2000: 383) je raziskoval procese pogovarjanja o posvojitvi in razlikoval med:

- visoko razlikovalnimi družinami (ki poudarjajo razliko med rodno in socialno družino),
- nizko razlikovalnimi družinami (ki zavračajo razliko med družinama).

Ugotovil je, da je visoka ali nizka stopnja razlikovanja povezana z družinskimi težavami in nizko samozavestjo, kar ima lahko posledice za razvoj identitete. Ta ugotovitev je skladna z ugotovitvijo Brodzinkyja (1997; po Grotevant in drugi 2000: 383) ki pravi, da tako zanikanje kot poudarjanje razlik med družinama povzroči težave v družinah, ki so posvojile otroka.

V tej zvezi je bila zanimiva razlaga slovenskih parov, ki so v intervjujih opisovali, zakaj so se odločili za posvojitev iz Rusije: *»Lahko bi posvojili tudi drugje, npr. v Mehiki, Indiji.... Vendar sva si mislila, če bo otrok podoben, tudi po zunanosti ljudem okoli njega, bo na prvo žogo imel manj težav. Ljudje so vse sorte in se lahko vtaknejo v nekoga že iz same zlobe. Tako pa načeloma, vsaj zaradi videza ne bo imel težav. Nekaj težav pa lahko kot posvojen otrok verjetno ima. Odločitev je bila pravzaprav lahka. Rusi so slovanski narod, tako kot mi in so prav fajn ljudje, kar jih poznam. Pa tudi že od prej so mi všeč, kultura, baletniki, športniki...Krasni so...«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 82). Nekateri omenjajo tudi barvo

kože: »Ne, to pa ne. Jaz sem temna, mož je svetel. Da bi hotela neko kopijo naju, to pa ne.« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 83). Tudi ob odsotnosti informacij ali kontaktov z rodnimi starši, bo najstnik sam oblikoval zgodbo, četudi ne bo skladna s tisto, ki temelji na resničnih ljudeh in dogodkih (Grotevant in drugi 2000: 383). V fazi oblikovanja zgodbe lahko postane najstnikov občutek za identiteto bolj pomemben in centralen kot drugi aspekti identitete. Skozi iskanje rodnih staršev otrok :

- spaja svojo identiteto (kot otrok neznanih rodnih staršev in otrok staršev, ki so ga posvojili),
- utrjuje občutek kontinuitete v svojem življenju (Stein in Hoopes 1985; po Grotevant in drugi 2000: 383).

Odločitev za odprto posvojitve pomeni tudi sprejemanje razlik v sorodstveni mreži med otrokom, njegovimi rodnimi starši in socialnimi starši. Skozi socializacijo lahko vsi ti člani pomagajo pri sestavljanju zgodbe. Že sama narava odprte posvojitve zmanjša možnosti za skrivnosti in konflikte glede okoliščin posvojitve. Ta odprtost družin sicer ne pomeni, da bo otrok dobil odgovore na vsa vprašanja, saj odprta posvojitve tudi ne pomeni, da se bo otrok prenehal spraševati. Vsi otroci se namreč sprašujejo o svojih rodnih družinah – vendar so področja zanimanja različna glede na odprtost družin (Grotevant in drugi 2000: 384). Pri razvoju identitete otroka, ki je bil posvojen, so pomembni:

- stopnja sodelovanja med odraslimi,
- otrokovi primarni odnosi,
- kaj posamezniki v teh odnosih mislijo o posvojitvi in kako jo predstavijo otroku.

Širši socialni kontekst

Wegar (2000; po Miall in March 2005: 381) pravi, da sorodstvene mreže pri posvojitvi ne moremo razumeti brez konteksta, ki oblikuje njihovo identiteto, vedenje in obnašanje. Pomanjkanje informacij vodi k temu, da otrok, ki je bil posvojen, izkuša občutek negotovosti o avtentičnosti identitete, ko se želi predstaviti v socialni interakciji (Miall in March 2005: 381). Kako drugi definirajo posameznika skozi socialno interakcijo igra pomembno vlogo v razvoju identitete. Prek meddržavnih posvojitvev nastanejo multikulturne družine. Ali ta družina živi v kulturno raznoliki skupnosti ali ne, vpliva na vidnost te družine, kar ima lahko

vpliv na razvoj identitete otroka. Kljub temu da so otroci, posvojeni v tujini, lahko sprejeti v skupnosti, se soočajo z izzivi, kadar se preselijo v povsem drugačno okolje. Skozi socialno interakcijo se najstniki začenjajo identificirati z etničnimi skupinami, katerim njihovi socialni starši ne pripadajo. Iščejo tudi skupine, povezane s posvojitvijo – dostopnost spletnih strani in forumov omogoča najstnikom, da sodelujejo v raziskovanju brez prisotnosti njihove družine (Grotevant in drugi, 2000: 384).

Grotevant in drugi (2000: 385) navajajo predloge za strokovnjake:

- da se morajo zavedati, kako raznoliko najstniki dojemajo svojo »posvojeno identiteto« (*adopted identity*) kot bolj ali manj pomembno za njihov občutek sebstva in da različne stopnje pomembnosti vplivajo na ostale aktivnosti v življenju najstnika;
- da morajo spremljati najstnikovo osebno dožemanje stigme povezane s posvojitvijo in jim ponuditi vire pomoči za soočanje s temi občutki – na tem mestu bi opozorila na to, da je stigma ustvarjena v interakciji z okoljem, zato je pomembno ozaveščanje okolja, da ne stigmatizira posvojitev;
- da se morajo zavedati različnih nivojev dostopa do ozadja ali informacij o biografski identiteti, glede na naravo posvojitve (meddržavna/državna, zaprta/odprta) in glede na dinamiko družine, ki je posvojila otroka;
- morajo se izogibati enakemu pristopu za vse posameznike in upoštevati karakteristike posameznika ter specifičnost družinskega in skupnostnega konteksta;
- pomembno je, da uporabljajo spoštljiv jezik (npr. rojstna mati in ne naravna mati, otrok, ki je bil posvojen in ne posvojen otrok);
- tudi šolski kurikulum mora spoštovati otroke z izkušnjo posvojitve in učitelji ne smejo predvidevati, da je ali želi otrok postati ekspert o svoji rodni državi;
- morajo se prilagoditi otrokovemu zanimanju in biti pripravljeni poslušati ter poskrbeti za varen prostor v katerem otrok lahko preuči svoje možnosti.

2.3.2 Kultura, etničnost in rasizem

Da bi razumeli, zakaj je potrebna medkulturna socializacija otrok, ki so bili posvojeni v tujini, in razvoj kulturnih kompetenc njihovih socialnih staršev, je potrebno razumeti sodobne

koncepte etničnosti, kulture in sodobnih oblik rasizma, ki pa so pomembni tudi za delo socialnih delavcev na področju meddržavnih posvojitvev. Tudi eden od staršev v raziskavi Rezarjeve je povedal mnenje, da je kultura nekaj, kar je »privzgojeno« hkrati pa še vedno označil razlike kot naravne danosti (v tem primeru gre za romskega otroka): *»Menim, da kultura je stvar vzgoje in to popolnoma. [...] No, najin otrok resnično kaže glasbeno nadarjenost. Nedvomno je nadarjenost za glasbo genetsko pogojena, sedaj pa ali to nadarjenost razviješ ali ne, je odvisno. Lahko ti okolje to spodbuja ali pa zavira.«* (gospod D; po Rezar 2007: 104). Zavirškova (2010: 85) pravi, da kultura in etničnost nista bili nikoli nevtralna pojma, ampak sta bila vrednostno obremenjena in odvisna od vsakokratnih političnih in socialnih kontekstov in vrednot posameznih družb. Ideja kulture je bila v zgodovini predvsem pojem, ki je hierarhično delil družbene skupine, etnije in celo ljudstva na tista »brez kulture«, z »malo kulture« in na »nosilce kulture«. Pripadnikom etničnih manjšin so pripisovali biološke, prirojene ali socialno pridobljene značilnosti, ki sodijo med negativne človeške lastnosti, kot so nasilnost, revščina in različne bolezni.

Južnič (1993; po Urh 2010: 73) pravi, da tudi etničnosti kot koncepta identitete ne moremo opredeliti kot prirojene lastnosti skupin, ki jo najpogosteje opredeljujejo kulturni dejavniki (npr. skupni jezik, verstvo, vrednote in zgodovina), ampak kot družbeno ustvarjen pojem, ki nastaja v odnosu med najmanj dvema družbenima skupinama, ki imata stik in se med seboj dojemata kot različni (Barth 1998, Eriksen 2002; po Urh 2010: 73). Etničnost je torej pripisana, premakljiva, spremenljiva, družbeno ustvarjena lastnost, ne pa nujno zgolj statična in prirojena. Zato so tudi etnične skupine tiste, ki so si po kulturnih vzorcih zelo podobne, a se v medsebojnem odnosu dojemajo kot različne oz. drugačne. Tako se lahko tudi etničnost kaže kot pripisana lastnost in ne kot prirojena kulturna posebnost. Etničnost se namreč ustvarja v javnih družbenih diskurzih, v procesih kategoriziranja oz. pridajanja značilnosti, medtem ko posamezniki sami sebe pogosto ne vidijo tako zelo drugačne od večine (Spreizer 2002; po Urh 2010: 74). Tako velja koncept etničnosti (poleg spola, sloja, državljanstva, izobrazbe itd.) za eno od ključnih kategorij, ki pomembno vplivajo na socialno neenakost, marginalizacijo in predsodke (Thompson 2001; po Urh 2010: 74), zato etničnost pomembno zaznamuje vsakdanje življenje ljudi.

Etnizacija pa je proces, ko se dejanja in značilnosti pripadnikov etnične skupine presoja predvsem v luči same etnične pripadnosti. Etničnost prekrije druge človekove značilnosti, kot so znanje, spretnosti in življenjske izkušnje. Etničnost tako postane razlagalni temelj za vse človekove značilnosti, ki postanejo ob tem potisnjene stran kot manj ali celo nepomembne (Zaviršek 2010: 91). Tudi pojem »rasa« je družbeno konstruiran. Ne temelji na kakšni lastnosti, ampak se kaže v kategoriziranju in teorijah ter v objektivni porazdeljenosti položajev in v moči ter človeku, ki oblikuje in vzpostavlja razlikovanja, ki raso določajo (Wacquant 1997; po Janko Spreizer 2010: 101).

Če je rasa ideološki konstrukt, pa je rasizem ideologija, struktura in proces, v katerem se neenakosti pojasnjuje s pojmi, kot so »rasa«, »etnična« skupina in »kultura«. Rommelspacherjeva (1995; po Zaviršek 2005: 252) zato povezuje rasizem s konceptom moči (in ne z družbeno konstrukcijo »rase«) in pravi, da rasizem temelji na poniževanju ljudi, ki jim glede na izvir pripisujemo negativne lastnosti, in na povečevanju tistih, ki jim glede na izvir pripisujemo pozitivne lastnosti. Ta definicija že predpostavlja, da ima skupina, ki »pripisuje«, več družbene moči kot tista, ki je označena. Rasizem je prepričanje, da so pripadniki skupine »mi« nosilci kulture in vrednot, večje inteligentnosti in marljivosti, pripadniki skupine »drugih« pa naj teh lastnosti ne bi imeli. Rasizem kot govor o »drugačnosti« temelji na pretiravanju in napihovanju razlik, da se lahko zatira manj številčne etnične in druge skupine (Zaviršek 2010: 90).

Essed (1991; po Zaviršek 2005: 254) je razvila koncept »rasizem v vsakdanjem življenju« oz. vsakdanji rasizem. Pravi, da je rasizem integriran v vsakdanje prakse in razmerja moči, ki jih jemljemo za samoumevne in se o njih ne sprašujemo. Struktura vsakdanjega življenja je heterogena, zanj so značilni ponavljanje, »normalnost«, pričakovnost, običajnost. Vsakdanje življenje določajo najrazličnejši družbeni odnosi, ki oblikujejo vsakdanje prakse, te pa obstajajo prek vsakdanjih situacij.

Vsakdanji rasizem je proces, kjer:

- socializirani rasni pojmi postanejo integrirani v pomene, ki delajo prakso razumljivo;
- prakse z rasističnimi implikacijami postanejo domače in se ponavljajo;
- se rasna in etnična razmerja aktualizirajo in reproducirajo v teh rutinskih in domačih praksah v vsakdanjih situacijah (Essed 1991; po Zaviršek 2010: 254).

Zavračanje, izključitev, problematiziranje, podcenjevanje in druge neenakosti so navadno vključene v pojem »normalnega« življenja in postanejo nevprašljive – Essed (1991; po Zaviršek 2010: 255) to poimenuje »zgodba zatiranja v preobleki vsakdanjega življenja«. Sodobne vsakdanje rasizme, ki označijo neko skupino kot »drugačno«, razlaga Zavirškova (2010: 85) s konceptom drugega (*The Other*) in tujosti (*Otherness*).

Koncept drugega pomeni kulturno, družbeno, spolno in drugo manjvrednost in simbolno tujost. Drugi nastane z vzpostavitvijo meje, ki loči skupino na »mi«, ki je v simbolnem smislu prva, od kulturno drugih, torej tujih. Ta meja ni nevtralna, temveč označuje hierarhijo in s tem dominanten položaj ene skupine. »Drugi« je sinonim za »drugačen«, ki pomeni, slabši, manjvreden in tuj. Posameznik ali skupina, ki sta označena kot »drugačna«, pridobita vsiljeno identiteto, ki je ustvarjena zaradi odnosa do »drugega«. Tisto, kar je označeno kot drugačno ali drugo, je izključeno in kar je izključeno, se praviloma predstavlja kot »tujost«. Tujec je nekdo, ki prihaja iz daljnih dežel, nekdo, ki ga človek ne pozna in do katerega je nezaupljiv. Tujec pa je lahko nekdo šele, ko je dovolj blizu, da je mogoče do njega vzpostaviti odnos, ki je prikazan prek poudarjanja predstave o skupini »mi« (Rommelspacher 2002; po Zaviršek 2010: 86). Tujost se torej ustvarja tako, da se jo uporablja kot nasprotje, ki ločuje med tistim, kar je »tuje« in tem, kar je »naše«. Med tujce prištevamo tudi tiste, ki to postanejo zaradi kulturnega stereotipiziranja – zaradi predstav o tem, kakšen je normalen človek za razliko od tistega, ki je »tuj«. Manj kot so v določeni družbi nezavedni impulzi ozaveščeni in regulirani, večja je verjetnost, da bodo ljudje konstruirali »tujce« za to, da bodo vanje projicirali lastne potlačene impulze in lastne podobe o tem, kar vidijo kot nekaj slabega in negativnega. Zavirškova (2010: 87-88) pravi, da je razlaga, da je tujost posledica nelagodja do neznanega, do tistega, kar še ni raziskano, preprosta in naivna. Odzivi na neznanost so že del družbeno uveljavljenih kategorij in hierarhij. S takšnim kulturnim stereotipiziranjem si dominantna skupina zagotovi mesto v določenih družbenih razmerah.

Rommelspacherjeva (2002; po Zaviršek 2010: 88) pravi, da je razlog, da določene razlike postanejo negativno stereotipizirane in posameznika izključujejo, treba iskati v zgodovinski perspektivi osebe, skupnosti in družbe. Del kulturne stereotipizacije pa je tudi stigmatizacija, ki je pri »tujih« povzročila samostigmatizacijo in stereotipno obnašanje v skladu z večinskimi pričakovanji (Goffman 2008; po Zaviršek 2010: 88). Ta dinamika poudarjanja razlik in

spregledovanje istosti pa je značilnost rasizmov in jedro vsakega medskupinskega sovraštva (Zaviršek 2010: 88).

Pomen etnične pripadnosti otroka, ki je posvojen v tujine

Razvoj etnične pripadnosti otrok, ki so bili posvojeni v tujini, pa je način, kako vzpostaviti povezavo z otrokovo kulturno dediščino ter pripadnostjo neki novi kulturni skupini (Lydens 1988; po Huh in Reid 2000: 75). Pri tem pa igra pomembno vlogo tudi pozitiven odnos staršev do otrokove rodne kulture (*ibid.*). Ta povezava pa je pomembna, saj odprta posvojitev vključuje tudi otrokovo pravico, da izve za svoj izvor, kar vključuje tudi spoznavanje otrokove rodne države, saj bo le tako otrok razvil pozitivno identiteto.

Posamezniki iz etničnih manjšin se srečujejo z nalogo definiranja skozi nivo etnične skupine (Schwartz in drugi 2009: 132) in morajo razviti svojo osebno identiteto ter občutek etnične pripadnosti v multikulturni družbi (Phinney 2003; po Schwartz in drugi 2009: 132). Etnična pripadnost je del naloge oblikovanja identitete glede na socialno in politično okolje, v katerem živi posameznik (več avtorjev; po Mahmoud 2009: 286). Kot del procesa oblikovanja identitete, je etnična pripadnost kulturno pripisana kategorija, ki jo oseba pasivno sprejme glede na njegov izvor ali barvo kože. Človek je namreč rojen v svet, kjer so etnične kategorije predpisane. Med socializacijo se posameznik nauči o vrednotah in načinu življenja svoje kulture (Mahmoud 2009: 287).

Večina raziskav si želi razumeti, zakaj posamezniki izražajo negativno vedenje do članov drugih etničnih in rasnih skupin (Mackie in Smith 1998; po Phinney in drugi 2007: 478), saj to vedenje lahko vodi v diskriminacijo (Abound 1988; po Phinney in drugi 2007: 478). Phinney in drugi (2007: 478) pravijo, da je varna etnična identiteta rezultat razvojnega procesa med najstniškim obdobjem in v obdobju mlade odraslosti od manj zrele k bolj zreli obliki, kar vodi k:

- večji samozavesti znotraj lastne skupine in
- večji odprtosti in pozitivnim vedenjem do drugih skupin ter
- zrelemu medkulturnemu razmišljanju.

Kot je poudaril že Marcia (1980; po Phinney in drugi 2007: 480), je dobro razvita struktura identitete fleksibilna - je odprta za spremembe v družbi in v razmerjih. Ponotranjena identiteta je povezana z različnimi državami, med njimi tudi z multikulturalizmom, ki reflektira odprtost do drugih kultur in svetovnih nazorov. Preživetje in kvaliteta življenja etnično raznolike družbe je odvisna od posameznikov, čigar pripadnost sega čez posamezno etnično kategorijo. Oni so tisti, ki se lahko bolje soočajo z velikanskimi izzivi, ki se tičejo vseh nas, to je – da dajejo ne samo sebi, temveč svoji kulturi v planetarnem obsegu (Campbell 1998; po Kim 2006: 296).

Lancaster in Nelson (2009: 303) navajata študije, ki so pokazale, da občutek etnične in rasne pripadnosti skrajša dolgoročne vzorce prilagajanja pri otrocih, posvojenih v tujini:

- pozitivna rasna identiteta pospeši zdrav psihološki razvoj (Lee 2003; po Lancaster in Nelson 2009: 303);
- otroci, ki so izrazili pozitivno mnenje o svoji posvojitvi, imajo manj možnosti za težave v vedenju (Juffer 2006; po Lancaster in Nelson 2009: 303);
- prakse kulturne socializacije staršev imajo vpliv na otrokovo dožemanje kulturne pripadnosti in na njihovo socialno prilagajanje (Lee 2003; po Lancaster in Nelson 2009: 303);
- otroci staršev, ki sprejemajo otrokovo kulturno dediščino, kažejo manj težav v vedenju (Johnston in drugi 2007; po Lancaster in Nelson 2009: 303);
- starejši otroci, ki so bili posvojeni v tujini, so bolj navezani na svojo rodno državo in imajo nižjo samozavest, če je njihova rodna identiteta spregledana (Mohanty in Newhill 2006; po Lancaster in Nelson 2009: 303).

Del razvoja etnične pripadnosti je pridobivanje socialnih spretnosti za povezovanje s člani lastne kulturne skupine. Jasno je, da imajo otroci, ki so posvojeni iz druge kulturne skupine, šibkejši občutek svoje etnične identitete, kot otroci, ki so vzgajani v svoji etnični skupini (Westhues in Cohen 1998: 37). Otrok, ki je bil posvojen v tujini, ima pravico:

- da je vzgajan v družinskem okolju, z občutkom varnosti in pripadnosti;
- da vzdržuje občutek kontinuirane identifikacije s svojim etničnim, verskim, kulturnim in jezikovnim ozadjem (Westhues in Cohen 1998: 51).

Saetersdal in Dalen (1991; po Westhues in Cohen 1998: 50) pravita, da je »poudarjanje razlik« ena od poti, kako se otroci, posvojeni v tujini, in njihove družine odzivajo na resničnost v socialni strukturi. Slovenski socialni oče je povedal svojo zgodbo: *»O tem smo se pogovarjali in se pogovarjamo. Zelo zgodaj je izvedel, da prihaja iz Makedonije. Mislím, da je bilo takrat, ko je začel govoriti pri letu in pol, dveh letih. Z njim gledamo preko satelita makedonsko televizijo in smo mu povedali, da je tam rojen.«* (gospod D; po Rezar 2007: 105). Otrok se mora zavedati razlik v takšni družini, vendar jih ne sme poudarjati v vseh situacijah. Ključ za pomoč otroku, ki vidno pripada manjšini, je v tem, da ga naučimo, kdaj mora poudarjati svoje razlike in kdaj se jih mora samo zavedati.

2.3.3 Medkulturna socializacija

Kulturna socializacija je razvojni proces, ki traja celo življenje, ki omogoča posameznikom in družinam večjo prilagodljivost in kompetentnost v določenem kulturnem okolju (Harrison in drugi 1990; po Lee 2003: 720). Pri etničnih manjšinah pomeni kulturna socializacija:

- prenos kulturnih vrednot, verovanj, navad in običajev s staršev, družine, prijateljev in skupnosti na otroka, kar pospeši razvoj etnične pripadnosti,
- opremljenost otrok z obvladovalnimi strategijami za soočanje z rasizmom in diskriminacijo,
- spodbujanje prosocialnega vedenja in primerne sodelovanja v družbi.
-

Starši igrajo aktivno in bistveno vlogo v psihološkem razvoju in razvoju kulturnih kompetenc otrok (Lee 2003: 721). Kulturne kompetence so torej zmožnosti za izvajanje kulturno specifičnih nalog, ki so primerne za odrasle ekonomske, politične in socialne vloge v določeni družbi (Harrison in drugi 1990; Lee 2003: 721). V primerih otrok, ki so bili posvojeni v tujini, se morajo starši, če želijo starši pomagati svojim otrokom, da ostanejo povezani s svojo kulturno dediščino, poučiti o otrokovi rodni kulturi in tudi postati kompetentni v njej (več avtorjev; po Thomas in Tessler 2007: 1191). Bikulturna socializacija pa je način kako se otroci priučijo norm in vedenjskih vzorcev dveh etničnih skupin (Rotherham in Phinney 1987; po Thomas in Tessler 2007: 1191).

Thomas in Tessler (2007: 1191) pravita, da ima bikulturna socializacija dve funkciji:

- da socializira otroka v dominantni kulturi in tako pojasni njihovo vlogo v širši družbi,
- da socializira otroka v njegovi rodni kulturi, ki je po navadi različna od dominantne.

De Anda (1984; Thomas in Tessler 2007: 1191) pravi, da skozi bikulturno socializacijo otroci pridobijo kompetence in so se zmožni pogajati med obema kulturama. Thomas in Tessler (2007: 1191) ugotavljata, da veliko strokovnjakov spodbuja starše, da se vključujejo v bikulturno socializacijo, saj je to povezano s pozitivnim psihološkim rezultatom, višjo samozavestjo, bolj pozitivno rasno in etnično pripadnostjo, višjimi izobrazbenimi dosežki, višjimi nivoji odraslega prilagajanja. Thomas in Tessler (2007: 1193) povzameta definicijo bikulturnih kompetenc po LaFromboisu kot skupek treh komponent:

- znanja o kulturnih verovanjih in vrednotah,
- komunikacijske sposobnosti,
- osnovanje (*groundedness*) socialnih mrež.

Model identificira širok skupek spretnosti, ki definirajo ali so posamezniki bolj ali manj kompetentni:

- a) Znanje o kulturnih verovanjih in vrednotah vključuje zavedanje zgodovine, ustanov in vsakodnevnih navad kulture – od izpostavljenosti tej skupnosti, učenja edinstvene tradicije, obiskovanja države izvora otroka, praznovanje praznikov, udeleževanje kulturnih dogodkov in razstav do vključevanja v jezikovne tečaje.
- b) Komunikacijske sposobnosti pokažejo posameznikovo zmožnost, da komunicira verbalno in neverbalno s člani določene kulture. Ta komponenta se kaže skozi obiskovanje formalnih jezikovnih tečajev, neformalno odkrivanje fraz in besed, zmožnost za interakcijo s pripadniki rodne kulture. Komunikacijske spretnosti so ključne za razvoj bikulturne identitete, hkrati pa omogočajo posamezniku komuniciranje v več kontekstih. Boljše kot so, bolj močna je etnična identifikacija.
- c) Osnovanje (*groundedness*) socialnih mrež je določeno z ustanovitvijo trajnih socialnih in podpornih mrež v obeh kulturah. Za soočanje s stresom bikulturnega življenja, mora imeti posameznik spretnosti za ustanavljanje in uporabo podporne mreže. Pri otrocih, ki so bili posvojeni v tujini, imajo starši vlogo pri grajenju teh omrežij, tako da

omogočijo otroku dostop do njihovega omrežja ter da ga oskrbijo s kulturno relevantnim okoljem. Te mreže oskrbijo otroka s sistemom kulturno sprejete podpore in pritiska, ki spodbuja akademske dosežke in vodi k pozitivnemu duševnemu zdravju (LaFromboise in drugi 1993; po Thomas in Tessler 2007: 1193-1994).

Tudi nekateri slovenski starši so povedali, da skrbijo za grajenje otrokove socialne mreže tudi v otrokovi rodni kulturi: *»Zaenkrat me nič ne skrbi. Pričakovala sem samo, da me še nekaj časa ne bo spraševal, a me je začel že pri treh letih. Pogosto se družimo tudi z ostalimi otroki iz Moskve, Ukrajine. Prijatelji imajo deklici iz Makedonije, tako da ne bo nikoli sam in nič posebnega.«* (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 112).

Thomas in Tessler (2007: 1194) naštevata dejavnike, ki vplivajo na nivo bikulturne kompetentnosti, ki ga dosežejo otroci, ki so bili posvojeni v tujini:

Kako pomembna se zdi bikulturna socializacija staršem:

- Vedenje in verovanje staršev determinira, kaj otroci ponotranjijo (Harrison in drugi 1990; po Thomas in Tessler 2007: 1194).
- Vedenje staršev napove otrokovo vključevanje v bikulturne aktivnosti (več avtorjev; po Thomas in Tessler 2007: 1194).
- Otroci bodo prej sodelovali v aktivnostih povezanih z njihovo rodno kulturo, če je odnos staršev do njihove kulture pozitiven (Lee 2003b; po Thomas in Tessler 2007: 1195).
- Zavedanje etničnih razlik pomaga pri pozitivnem psihološkem razvoju otrok (več avtorjev; po Thomas in Tessler 2007: 1195).

Zavedanje o prednostih bikulturne socializacije so pokazali tudi nekateri slovenski starši: *»Mislim da lahko, če pogledamo z drugega zornega kota, je to, da lahko spoznaš več kultur, prednost. In upam, da najin otrok ne bo nikoli imel slabega občutka glede tega, v kateri kulturi je biološko rojen.«* (gospod D; po Rezar 2007: 105).

Demografska podoba skupnosti:

- Čeprav je bikulturna socializacija mišljena kot družinska aktivnost in refleksija predanosti staršev, se dogaja v širšem socialnem in kulturnem kontekstu skupnosti;

- Za povišanje nivoja bikulturnih kompetenc je pomembna tudi etnična, rasna in kulturna sestava skupnosti (Friedlander in drugi 2000; po Thomas in Tessler 2007: 1195).
- Kadar socialna mreža staršev v skupnosti olajša kontakt z osebami iz otrokove rodne kulture, je bolj verjetno, da bodo otroci razvili potrebne spretnosti za bi-kulturne kompetence (Thomas in Tessler 2007: 1195).
- Stopnja vključenosti med družine, ki so posvojile otroka in kontekst njihove skupnosti lahko vpliva na razvoj otrokove identitete (Grotevant in drugi 2000; po Thomas in Tessler 2007: 1195).

Značilnosti socialne mreže:

- Skupnost omogoča tudi oblikovanje mreže. Osebna socialna mreža je sestavljena iz oseb zunaj družine, ki sodelujejo v aktivnostih in interakcijah čustvene ali materialne narave s člani družine (Cochran in Brassard 1979; po Thomas in Tessler 2007: 1196).
- Socialna mreža staršev je tudi oblika socialnega kapitala, vira, ki lahko izboljša izobrazbo otrok in razvojne rezultate, kot tudi okrepi vezi otrok s skupnostmi njihove rodne kulture.
- Socialna mreža staršev lahko vpliva na otroka neposredno ali posredno, odvisno od posredovanja staršev. Osebe, s katerimi ima otrok reden kontakt, predstavljajo neposreden vpliv kot vzorniki in kot okvir za postavitve temeljev otrokove lastne socialne mreže. Posredno člani socialne mreže staršev delujejo kot vzorec za obnašanje staršev in priskrbijo socializacijske tehnike za starše (Cochran in Brassard 1979; po Thomas in Tessler 2007: 1196).
- Lareau pravi (2002; po Thomas in Tessler 2007: 1196) celo to, da imajo otroci srednjega in višjega družbenega razreda več interakcij z odraslimi, kar pomeni, da bodo imeli več priložnosti za oblikovanje lastne socialne mreže.
- Obstoj omrežij vpliva na razvoj otroka - ena od ključnih komponent za pozitiven psihosocialni razvoj otroka, ki je bil posvojen v tujini, je izpostavljenost pozitivnim vzornikom iz njihove rodne kulture (več avtorjev; po Thomas in Tessler 2007: 1196).

Vloga staršev v bikulturni socializaciji je torej, da pomagajo otroku spoznati njegovo rodno kulturo ter tako skušajo v otroku razviti pozitivno identifikacijo. Če ima otrok (oz. njegovi starši) negativen ali odklonilen odnos do okolja iz katerega izhaja, bo razvil tudi negativno samopodobo. Pomembno je tudi, da je spoznavanje dveh kultur aktivnost, v katero je vpletena celotna družina, saj odprta družinska dinamika pospešuje prilagajanje otrok, posvojenih v tujini.

3 VLOGA DRUŽINE IN STARŠEV

3.1 RAZNOLIKOST DRUŽINSKIH OBLIK IN SOCIALNO STARŠEVSTVO

Švabova (2006: 63-64) opaža, da je v zadnjih nekaj desetletjih tudi v Sloveniji prišlo do pomembnih sprememb družinskega življenja, ki kažejo na to, da se družine odmikajo od modela nuklearne družine, sestavljene iz heteroseksualnih poročenih parov. Družinsko življenje v Sloveniji postaja raznovrstno in tu lahko govorimo o pluralizaciji družinskega življenja in družinskih oblik. Družina, kot temeljna družbena institucija, se spreminja po spolni in starostni strukturi; spreminjajo se družinske vloge in delitev dela v družini. Kljub tem spremembam pa je družina še vedno nosilka dveh temeljnih družbenih funkcij, in sicer socializacije otrok ter psihične stabilizacije odraslih posameznikov.

Znana je dogma, da lahko le ljubezen in (ali) spolnost moškega in ženske proizvajata otroke in da so »pravi«, »zaželeni« otroci zlasti nasledniki gensko sorodstvene linije. Ta dogma se je ustoličila kot edina priznana oblika nastanka in bivanja družine in skozi stoletja zbrisala dokaze o tem, da so povsod po svetu od samih začetkov človeštva ljudje živeli v najrazličnejših odnosnih zvezah in da je t. i. naravno starševstvo« le ena izmed oblik starševstva (Zaviršek 2009a: 1). Tudi slovenski starši so iskali vzroke, zakaj je biološki otrok bolj zaželen kot socialni: *»Mislim, da vsak si želi imeti biološkega otroka, to je bilo meni zelo pomembno. Ne, vem, je zelo različno, mislim, da tudi glede na okolje. Ali živiš na vasi, mestu. Potem starost, se mi zdi, da so mlajše generacije bolj tolerantne. V bistvu ne vem, nisem dosti razmišljala o tem.«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 86).

Da bi razumeli identiteto otroka, ki je bil posvojen, jo moramo povezati tudi s kontekstom socialnih vedenj sorodstva. Dejstvo, da dominantna zahodna kultura razlaga sorodstvo s krvnimi povezavami, postavlja osebe, ki so bile posvojene, v neroden položaj. Razvoj identitete otrok, ki so bili posvojeni, se dotika tega, kako si posameznik konstruira pomen njene/njegove posvojitve (Grotevant in drugi 2000: 381), kot je razmišljala naslednja mati: *»Ker, ko gledam nečake, nečakinje se nekako vidi, kako so gensko povezani s starši. [...] Ampak to je zanimivost, s tem se moraš naučiti shajati. [...] In si potem, ko ga vidiš rečeš, ja*

saj ta je ista mama, je čisto podoben... In potem je bilo zame precejšne presenečenje, da je otrok lahko tako zelo različen, [...]« (gospa C; po Rezar 2007: 97).

V glorifikaciji krvnih povezav ostaja sorodstvo in starševstvo bodisi nevidno bodisi manjvredno glede na genske (biološke) in poročne sorodstvene povezave. Tudi socialna mati iz Slovenije je povedala: *»Vsaka nosečnost, porod je pri nas zelo glorificiran. Vse sorodstvo je okoli tega, veliko se snema, slika, vse je dokumentirano. O tem se govori v vrtcu, šoli...Zelo je poudarjeno to, biti biološki starš in ker je posvojitve zelo malo, se o tem ne govori toliko.«* (gospa C; po Rezar 2007: 95). Koncept socialnega sorodstva in starševstva pa želi destigmatizirati tradicionalno kulturno konstruirane podobe družine (Zaviršek 2009b: 4). Sorodstvo je bilo razumljeno kot temeljna nespremenljiva socialna struktura, ki naj bi bila ključna za konstituiranje in formiranje družb (Zaviršek 2006: 203). Danes smo tako kot na področju družinskih odnosov soočeni s paradigmatškimi premiki pri razumevanju koncepta sorodstva, saj sorodstveni sistemi niso več konstitutivni za organiziranje družb, temveč je njihov pomen mnogo bolj individualen, odvisen od tega, kaj določena oseba pomeni drugi, in ne toliko, kakšna je njuna gensko-biološka povezava. Tako je postalo tudi sorodstvo tako kot družina koncept z mnogo razlikami in konceptualizacijami (*ibid.*).

Nekateri slovenski starši so ves postopek posvojitve primerjali z obdobjem pred rojstvom otroka in po njem. Eden od očetov je povedal: *»Je pa vse skupaj trajalo približno leto, tako da je en podoben čas, kot ga imajo starši, ki se pripravljajo na rojstvo biološkega otroka.«* (gospod D; po Rezar 2007: 100). Neka mama pa je povedala: *»No po tisti začetni euforiji, ko smo prišli domov in so nas prihajali obiskovat, so je pa vse skupaj počasi začelo umirjati. Potem sem dobila nek tak občutek kot poporodne depresije, ampak zelo majhen.«* (gospa C; po Rezar 2007: 99).

Socialno starševstvo definiramo kot družbeni odnos med odraslim in otrokom, ki ne temelji na krvni povezavi temveč na socialno-čustveni, in je glede na časovno dimenzijo stalen, po svoji kvaliteti pa intimen in vsebuje ekonomsko odgovornost odraslega do otroka. Socialno starševstvo pomeni opravljanje starševskih funkcij v daljšem časovnem razdobju. Odrasli so za otroka *»pomembni drugi«*, ne glede na to, ali jih tako definira tudi zakonodaja (Zaviršek, 2009b: 4). Nekateri socialni starši v svojih intervjujih niso dajali pomena krvnim povezavam:

»[...] kaj mi manjka? To mogoče, ker ne vem kaj lahko pričakujem, kot to, ko sva se pogovarjali o dednih boleznih. Tišina... To bi bilo to, drugače pa se mi ne zdi nič posebnega.« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 85) ali »Ne razmišljaš več ali si biološki starš. Si njegov starš in pika, o drugem ni dvoma, ni več vprašanj o tem.« (gospod D; po Rezar 2007: 101). Starši so pokazali tudi zavedanje, da so pri ustvarjanju sreče otroka pomembne druge vrednote: »Če ljudje to vidijo, da ni pomembna ta biološkost, da ni to glavno pri tem ali bo ta otrok srečen ali ne, da to potem ni pomembno. Treba je otroku dati ljubezen, varnost, mu omogočiti, da razvije potencialne, ki jih ima.« (gospod D; po Rezar 2007: 102).

3.2 ODPRTA POSVOJITEV

Nekateri starši so izrazili željo, da bi spoznali otrokove rodne starše: »Bolj enostavno je imeti biološkega otroka, jasni odnosi, malo vprašanj. Posvojiti otroka je zagotovo težja pot in zahteva več znanja in truda od staršev in tudi otrok. [...] Nismo še razvili tistega notranjega občutka, to so pa sedaj moji otroci. Socialno so, biološko ne. In to dejstvo ostane. Želela bi enkrat videti biološko mamo.« (posvojiteljica I; po Rezar 2007: 123).

»[...] Eni imajo to [da so bili posvojeni, op. EŠ.] zelo hitro, sploh tile mednarodni imajo to zelo razčiščeno, ti zelo hitro povejo, drugi pa kasneje ali pa sploh nimajo razčiščenih teh stvari. [...]« (izjava socialne delavke; po Zaviršek in drugi 2009: 113).

Zgornja izjava nakaže na boljše razumevanje otrokovih potreb tistih staršev, ki so otroka posvojili iz druge države. Predvidevam, da zato, ker se ti starši ne morejo izogniti temu, da otroku ne bi povedali, da prihaja iz drugega okolja, saj se otroci tega okolja spominjajo, tam so govorili drug jezik, ipd. za starše, ki so otroka posvojili v tujini se zdi, da so o tem pripravljani tudi bolj odprto govoriti, kot tisti, ki posvojijo »slovenskega« otroka in imajo zlasti pri dojenčkih naravnano k temu, da posvojitev »pozabijo«, kar otroku nakoplje različne težave.

Že raziskava Rapoša Tajnškove in drugih iz leta 1999 (po Zaviršek in drugi 2009: 106) je predlagala, naj strokovni delavci izdelajo vlogo posvojenega otroka – izdelajo njegovo resničnost, saj ima otrok pravico, da raste v stvarnosti, ki se v nobenem primeru ne sme

zanikati ali potvoriti ter da »[z]anikanje ne more biti osnova za posvojitve.« Raziskavi (Klun 2009, Rezar 2009) sta pokazali, da osebe, ki posvojijo otroka, še vedno pogosto prikrivajo dejstvo, da je bil otrok posvojen, kar ima negativne posledice. Vzrok za težave, ki jih lahko imajo ljudje, ki so bili posvojeni, je napačno ravnanje posvojiteljev, ki so iz sramu in nelagodja, da so posvojili otroka, le-temu to prikrili (Zaviršek in drugi 2009: 104).

Izjava ena od mater, ki so posvojile otroka v tujini, je nakazala, da okolje še ni popolnoma pripravljeno na odprte pogovore o posvojitvah: *»No edino, tašča, ko je povedala nekim svojim sorodnikom o posvojitvi, so ji rekli, ja kaj ti pa je, kaj pa to govoriš naokrog. Ampak to je bila edina takšna situacija, da je sploh kdo na takšen način kaj rekel. Da je treba zadevo prikriti.«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 84).

Mnogi socialni delavci so izpostavili dilemo, kako ravnati v primeru, ko želijo ljudje, ki so bili posvojeni po polnoletnosti pridobiti informacije o bioloških starših - zakon namreč te dileme ne ureja. Razširjena praksa na CSD po Sloveniji je, da se podatkov ne izdaja, v kolikor to ni interes otroka ali bioloških staršev oz. biološke mame (Zaviršek in drugi 2009: 105). Tako je strokovna praksa odvisna od vrednotne in etične kulture določenega centra za socialno delo ali od posamezne socialne delavke. Raziskava Zavirškove in drugih (2009: 104-108) je pokazala, da so nekatere socialne delavke osebno prepričane, da je samo dejstvo posvojitve izvor prihodnjih travm in identitetnih konfliktov. Ob tem se socialni starši, torej posvojitelji, lahko distancirajo od svoje odgovornosti pri otrokovih identitetnih problemih. Na to nakazujejo izjave kot so: *»Posvojeni otroci imajo probleme v puberteti«, kot da nimajo vsi mladi identitetnih težav v času odraščanja. To razlaga naslednja izjava socialne matere: »Bila sem zelo presenečena, ko sem v sobotni prilogi prebrala, kako bo ta otrok pri nas? Kot da ni pred tem vprašanje, ja kako bo pa ta otrok tam? Ja, kako bo pa otrok z avtizmom pri nas, kakšen pa bo otrok, ki ga bom rodila, kako bo nekdo... Ja, nekako bo mogel. Pisalo je, da je tem otrokom težko, da so jezni, ker so jih vlekli iz njihovega okolja. Kot da najstniki niso jezni.«* (gospa C; po Rezar 2007: 96).

Socialne delavke dajejo različne nasvete staršem o tem, kako naj otroke seznanijo s posvojitvijo in kdaj je najprimernejši čas za to, da otroci izvejo. Njihova stališča so utemeljena na osebnih prepričanjih in ne teoretičnem znanju in nekatere celo naložijo odgovornost za »poizvedbo« otroku samemu in s tem starše razbremenijo odgovornosti, da

otrokovo izkušnjo posvojitve integrira v otrokovo življenje, kot nekaj samoumevnega in pozitivnega (Zaviršek in drugi 2009:113). Vzrok za zaprte posvojitve pa je bilo »verovanje« v to, da bo poudarjanje vezi z rodno družino vplivalo na razvoj navezanosti med otroki, ki so bili posvojeni in njihovimi starši (več avtorjev; po Grotevant in drugi 2000: 379). Uspešnost posvojitve naj bi bila povečana, kadar so otroci podobni svojim novim staršem po izgledu, interesih, inteligenci, osebnosti in drugih lastnostih (Modell in Dambacher 1997; po Grotevant in drugi 2000: 380). Cilj tega ujemanja je bilo, da otrok postane »biološko povezan član nove družine« (Grotevant in drugi 2000: 380).

Brodzinsky (1987; po Grotevant in drugi 2000: 380) pa je začel poudarjati pomembnost znanja o edinstvenih okoliščinah družin, ki so posvojile otroka in tako se je začel trend odprtih posvojitvev. Socialni oče iz Slovenije pa je izrazil skrb, da dejstvo, da je otrok posvojen, ne bo nanj negativno vplivalo: *»Verjetno starše najbolj skrbi, kako bodo povedali otroku, da je posvojen. Vsak od nas ima svojo zgodbo, tako kot je ta, da je otrok posvojen. Upam, da mojega otroka to ne bo zaznamovalo z negativno izkušnjo.«* (gospod D; po Rezar 2007: 104). Zagovorniki odprtih posvojitvev trdijo, da kontakt med novo družino in rodno družino da otroku »notranji občutek o človeški povezanosti« in tako zgradi otrok bolj koherenten občutek sebe (Grotevant in drugi 2000: 381).

Tudi Čačinovič Vogrinčičeva (1998; po Rapoša Tanjšek in drugi 1999: 6) opozarja, da model zaprte posvojitve ne podpira posvojiteljev pri njihovi starševski vlogi, ker ovira pristajanje družine na resničnost, in ne pospešuje, temveč zmanjšuje razvidnost družine in sposobnost za konflikt. Definicija odprte posvojitve je, da posvojitelji otroku povedo, da je posvojen ter da se omogočijo stiki posvojenega otroka z biološkimi starši, če to želi in možnost, da biološki starši dobijo informacije o otroku in njegovem življenju v posvojiteljski družini (Rapoša Tanjšek in drugi 1999: 7). Na vprašanje, če so otroku že povedali, da je posvojen, je ena od posvojiteljic odgovorila: *»Seveda. Slikice gledamo že sedaj, tukaj smo bili v Moskvi, ta gospa te je čuvala... Mislim, da je še premajhen, da bi mu začela razlagati, da ga je rodila druga ženska, ampak ko bo začel toliko komunicirati z menoj, da me bo spraševal, pa seveda. Zdaj je ta faza, da mislim, da on ve, da prihaja iz Moskve, da je Moskovčan. Jaz ga v šali kličem moj mali Rusek.«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 86). Druga mati pa je povedala: *»Gospe, ki jo je rodila pravimo gospa, ki te je rodila, ki bi lahko bila tvoja mati, pa ni zmogla. Medtem*

kot sem rekla, očeta pa še sploh ni zaznala, moža ima čisto za očija, mene pa za mamo, ki je ni rodila.» (gospa C; po Rezar 2007: 95).

Odprta posvojitev omogoča možnost stikov bioloških staršev z otrokom na željo otroka, kadar je to mogoče. Kot je ugotovil Ryburn (1996, po Rezar 2007: 24), lahko stiki z rodnimi starši posvojencem precej olajšajo negotovost pri iskanju lastne identitete, zato vidijo koristnost teh stikov tudi posvojitelji. Strokovne službe morajo tako pomagati in nuditi strokovno pomoč tako posvojiteljski družini kot biološkemu staršem ali drugim sorodnikom pri ohranjanju stikov med otrokom ter njegovim izvornim okoljem, če ti stiki otroku koristijo.

Čačinovič Vogrinčičeva (2007: 45-55) poudarja, da bo roditelj, ki se je naučil, da sta oba z otrokom pomembna in da oba potrebujeta »zmago«, lahko omogočil otroku izkušnje samospoštovanja in lastne vrednosti. Zato ima tudi otrok pravico do resničnosti, ki je otrokova temeljna psihološka pravica. To je pravica otroka, da se ga vidi in sliši, pravica otroka, da misli, kar misli, pravica otroka do vseh svojih čustev. Otroku potrebuje tudi dobre izkušnje o tem, da bi se lahko naučil razumeti in obvladati svojo resničnost, da bi jo zmožal ubesediti, da v sebi ne bi ostal brez besed ter da bi razvil občutek lastne vrednosti. Na otrokov občutek lastne vrednosti lahko vplivajo tudi določena odkritja o njegovih rodnih starših in o njihovih okoliščinah in zahteva, da se otrok skuša sprijazniti občutkom moralnosti, ko spozna okoliščine svojega spočetja (Grotevant in drugi 2000: 379). Tudi nekateri slovenski starši so podprli otrokovo raziskovanje o rodnih starših: *»Zaenkrat še ne, ampak se mi zdi, da predeluje v sebi vse to. Otroku do določene starosti določene stvari predeluje. Ko bo enkrat postavil vprašanja, se mu ne bomo izmikali. Določenih informacij mu žal ne moreva dati, ker jih nimava npr. imena bioloških staršev in podobno. Ima pa možnost kasneje, če bo želel, raziskati sam. Če bo to njegova želja, ga bova v tem podprla.»* (gospod D; po Rezar 2007: 105).

Zato je torej pomembno, da upoštevamo tudi »pravico otroka, da ve«, če si to želi, kar vpliva na njegov psihosocialni razvoj. Psihologi so namreč ugotovili, da otroci, ki vedo za obstoj bioloških staršev, lažje predelajo bolečino izgube, ki je povezana z dejstvom, da so otroka biološki starši zapustili. Po (psihoanalitični teoriji) drugi strani pa otroci, katerim ostanejo

biološki starši popolnoma neznani, ne morejo fiksirati bolečine ob izgubi na določen objekt-subjekt in zato težje predelajo izgubo (Zaviršek in drugi 2009: 110). Tudi Nydam (2007: 456) pravi, da več kot otrok, ki je bil posvojen, ve o rodnih starših in rodni družini, manj je prepuščen fantaziranju in večja je možnost za otrokovo uspešno prilagajanje lastni realnosti. Tudi kadar so resnične novice o rodnih starših žalostne ali tragične, je resnica osvobajajoča.

3.2.1 Tipi odprtih posvojitvev

Kot pravi Brodzinsky (2002; po Grotevant in drugi 2007: 80) je odprta posvojitev ena izmed najbolj kontroverznih sprememb na področju posvojitvev zadnjih nekaj desetletij. Grotevant navaja naslednje razloge:

- pri namestitvi dojenčkov je potrebno spoštovati želje rojstnih mater po zasebnosti (Hunsaker 2001; po Grotevant in drugi 2007: 80),
- ko gre za posvojitev zlorabljenih ali zanemarjenih otrok, se pojavljajo vprašanja, kako ohraniti povezavo med otrokom in njegovo rodno družino ter mu hkrati zagotoviti varnost in zaščito (Howe in Steele 2004; po Grotevant in drugi 2007: 81),
- pri meddržavnih posvojitvah je bilo ohranjanje kontakta včasih nemogoče, sedaj pa vedno več družin išče kontakte (Kim 2006; po Grotevant in drugi 2007: 81),
- odrasli, ki so bili kot otroci posvojeni, izražajo nestrinjanje s prekinitvijo stikov s svojim rodno družino in kulturo (Lo 2006; po Grotevant in drugi 2007: 81).

Grotevant in McRoy (1998; po Grotevant in drugi, 2007: 81) navajata, da je sorodstvena mreža pri posvojitvah sestavljena iz:

- otroka (center družinskega sistema),
- socialnih staršev (ter bratov, sester),
- rodnih staršev (ter bratov, sester, kadar so ti znani).

Stiki se nanašajo na katerikoli tip komunikacije med člani družine, ki je posvojila otroka, in njegove rodne družine (izmenjava čestitk, pisem, slik, daril, elektronske pošte, telefonskih klicev, obiskov...). Lahko se zgodi direktno med člani sorodstvene mreže ali pa vključuje tretjo osebo, ki sodeluje kot mediator. Stiki lahko (ali ne) vključujejo deljenje zaupnih informacij, kot so imena in naslovi. Bolj globoki stiki pa se nanašajo na bolj osebne

informacije, na vključitev več oseb ali na večjo pogostost. Odprtost se nanaša na spekter dogovorov, ki je različen glede intenzivnosti in načina stikov (Grotevant in drugi 2007: 81). Raziskava Grotevanta in drugih (2007: 93) je ugotovila, da so imeli najstniki, ki so bili v stiku s svojimi rodnimi starši tudi prek srečanj, najmočnejše pozitivne občutke glede svojih rojstnih mater. Tudi že Hollenstein in drugi (2003; po Grotevant in drugi 2007: 93) so prišli do ugotovitve, da so informacije o rodnih starših pozitivno povezane s sprejemanjem le-teh v družini, ki je posvojila njihovega otroka. Kadar starši, ki so posvojili otroka, nimajo stikov z otrokovimi rodnimi starši, so njihova mnenja oblikovana na podlagi stereotipov in negativnih zgodb – ki niso nikoli odstranjene, ker brez stikov ne morejo podvomiti v te vtise (Grotevant in drugi 2007: 95).

Komunikativna in strukturna odprtost

Brodzinsky (2005; po Jones in Hackett 2007: 158) razlikuje med komunikativno odprtostjo in strukturno odprtostjo. Slednja se nanaša na dogovore sorodstvene mreže pri posvojitvi. Komunikativna odprtost pa se nanaša na proces raziskovanja pomena posvojitve v družini, ki je posvojila otroka. S svojo raziskavo je ugotovil, da je komunikativna odprtost v družini močnejši in bolj konsistenten napovednik otrokovega prilagajanja kot pa strukturna odprtost med rodno družino in novo družino (Brodzinsky 2006: 12). Ta ugotovitev pa podpira tudi druge raziskave, ki trdijo, da družinski proces (starševska toplina, čustvena občutljivost, čustveno uglasjevanje, stopnja vpletenosti staršev, vzgojni stil, kvaliteta partnerskega odnosa, komunikacijski vzorci), bolj vpliva na otrokovo dolgoročno psihološko prilagajanje kot pa struktura oz. tip družine, v kateri je otrok vzgajan (*ibid.*). Brodzinsky (*ibid.*) pa celo predvideva, da odnos med strukturno in komunikativno odprtostjo izhaja iz osebnostnih lastnosti staršev. Tisti, ki so bolj odprti, empatični in imajo varno osebnost, sledijo strukturni odprtosti ter so zato tudi bolj odprti v komunikaciji o posvojitvi.

Strukturna odprtost vključuje tip, pogostost, upravljanje stikov. Pri stikih je potrebno paziti tudi na druge dejavnike, kot so genetska dediščina, tveganja, kot so izpostavljenost drogam ali alkoholu pred rojstvom, izkušnje zlorabe, zanemarjanja in pogoste menjave namestitve pred posvojitvijo. Drugi dejavniki se nanašajo tudi na družinsko strukturo in velikost, starševstvo, izobrazbene priložnosti in dosegljivost podpore (Brodzinsky 2005; po Neil 2009: 6).

Komunikativna odprtost pa je vedenje in obnašanje staršev, ki so posvojili otroka pri govorjenju in razmišljanju o posvojitvi. Reflektira splošno obnašanje, verovanja, pričakovanja, čustva in vedenjsko naklonjenost posvojitvi. Vključuje tudi pripravljenost posameznikov za premislek o posvojitvi, deljenje tega pomena z drugimi, raziskovanje tem povezanih s posvojitvijo, razumevanje in podporo otrokove povezanosti z dvema družinama in utrjevanje stikov med dvema družinskima sistemoma (Brodzinsky 2005; po Neil 2009: 7). Brodzinsky (2005; po Neil, 2009: 7) pravi, da je za zdravo psihološko prilagajanje otroka, ki je bil posvojen, pomembno ustvarjanje odprtega, iskrenega, neobrambnega in čustveno uglašnega družinskega dialoga, ki vključuje teme povezane s posvojitvijo ter tudi katerekoli teme, ki vplivajo na otrokovo in družinsko življenje.

Neilova (2009: 11-12) pa je opisala pet ključnih elementov komunikativne odprtosti:

1. Komunikacija z otrokom, ki je bil posvojen, o posvojitvi vključuje:

- pripravljenost staršev, ki so posvojili otroka, da govorijo o temah povezanih s posvojitvijo s svojim otrokom,
- stopnja do katere podpirajo odprto vzdušje glede tematik, povezanih s posvojitvijo,
- stopnja do katere se starši čustveno uglasijo z otrokom kot posameznikom, ki ima svoje občutke o komunikaciji glede posvojitve.

2. Občutek ugodja in podpiranje dvojne komunikacije vključuje:

- osebno ugodje staršev z realnostjo, da je otrok povezan z drugo (rodno) družino,
- vrednost oz. pomembnost, da se navežejo na otrokovo povezavo z rodno družino,
- stopnja do katere spodbujajo ali podpirajo otrokovo povezavo z rodno družino.

3. Empatija do otroka, ki je posvojen, pomeni:

- stopnja do katere je staršem udobno s širokim nizom otrokovih čustev o posvojitvi (čustva izgube, zavrnitve, ljubezni, zvestobe, strahu, zaskrbljenosti, zmedenost o identiteti, tudi negativna in grozeča čustva do staršev).

4. Komunikacija z rodno družino vključuje:

- vedenje do stikov z rodno družino (ne glede na to, ali pride do stikov),

Nekateri slovenski starši so priznali, da si tudi sami želijo spoznati otrokove rodne starše: *»Zanimivo, kako te ta izvor potem v poteku socializacije začne zanimati. [...] Moram pa reči, da me vedno bolj zanima, ja od kje pa ti prihajaš, kdo so tvoji starši? Bi se rada seznanila z*

roditeljico, se mi zdi, da bi mi to nekaj prineslo, tako da, če bi se hči želela spoznati z roditeljico, bi se tudi jaz brez težav srečala z njo.« (gospa C; po Rezar 2007: 97)

- obnašanje in občutke staršev o komunikaciji z rodnimi starši (kjer prihaja do stikov).

5. Empatija do rodne družine vključuje:

- sposobnost dojemanja perspektive rodnih sorodnikov,

»Pogovarjali sva se o različnih možnostih, zakaj sta jo roditelja zapustila. Ve, da ne glede na vse, sta morala biti v hudi stiski. Da bi lahko imela drugačno življenje in da sem jim zelo hvaležna, da sem jo dobila. Povem ji tudi, da če bo želela, bo lahko o njih izvedela več.« (gospa C; po Rezar 2007: 97).

- razloge, zakaj je moral biti otrok posvojen, razmišljanje o trenutnem stanju rodnih staršev in njihovega vedenja v zvezi s stiki.

»O njima pa si mislim, da sta dobro potezo naredila. Naj bi bila že njun 4 otrok. Spomnila pa sem se nanju še posebej, ko je mala imela rojstni dan, če sta se spomnila.« (posvojiteljica B; po Rezar 2007: 92).

Tuje raziskave so nakazale na več prednosti strukturne odprtosti:

- izboljšana komunikacija in odnosi med starši, ki so posvojili in njihovim otrokom (Berge in drugi 2006; po Jones in Hackett 2007: 159);
- povišano razumevanje in empatija med starši, ki so posvojili otroka ter njegovimi rodnimi starši (Grotevant in McRoy 1998; po Jones in Hackett 2007: 159).

Raziskave so pokazale prednosti komunikativne odprtosti oz. ugotovile povezavo z :

- blaginjo otroka (Brodzinsky 2006; po Jones in Hackett 2007: 159),
- razvojem pozitivne identitete kot osebe, ki je bila posvojena (Howe in Feast 2003; po Jones in Hackett 2007: 159)
- višjim nivojem zadovoljstva s posvojitvijo s strani otroka, ki je bil posvojen, kot odraslega (Howe in Feast 2003; po Jones in Hackett 2007: 159),
- razvojem skupnih družinskih vrednot in družinske identitete (Jones in Hackett 2007: 174).

Howe in Feast (2003; po Jones in Hackett 2007: 159) sta ugotovila, da je komunikativna odprtost različna glede časa namestitve otroka v novo družino – otroci, ki so bili posvojeni

starejši, imajo težave pri komunikativni odprtosti. Brodzinsky (2006: 15) pa poudari, da tudi kadar gre za strukturno zaprto posvojitve, to ne pomeni, da mora biti tudi komunikativno zaprta. Grotevant in drugi (2007: 94) primerjajo dinamiko odprtosti pri posvojitvah s plesom, kjer udeleženci določajo, kako blizu si bodo in koliko stikov bodo imeli. Ko se člani obeh družin spoznajo, se naučijo več en o drugem ter nadzorujejo zadovoljstvo in občutke glede njihovega odnosa. Otrokove potrebe in občutki pa se spreminjajo med odraščanjem, kar lahko spodbudi spremembe v komunikacijskih vzorcih družine (Wrobel in drugi 2003; po Neil 2009: 8). Z rastjo razumevanja in socialnega znanja otrok vedno lažje začne razumevati kompleksnost posvojitve (Brodzinsky 1987; po Jones in Hackett 2007: 159) in takrat so vprašanja o posvojitvi vedno bolj pogosta (Palacois in drugi 2005; po Jones in Hackett 2007: 159). Skrivanje in neugodje pri razpravljanju o posvojitvi pa sta povezana z znižano blaginjo otroka, prilagajanjem in oblikovanjem identitete otroka, ki je bil posvojen (več avtorjev; po Jones in Hackett 2007: 159).

3.2.2 Pristopi staršev za soočanje z izzivi odprte posvojitve

Jones in Hackett (2007: 163-174) sta na podlagi razgovorov s starši, ki so posvojili otroka, raziskala izzive pogovorov o posvojitvi in pristope staršev za soočanje z njimi.

- Kompleksnost in občutljivost zgodbe o posvojitvi
 - vključuje vsaj tri različne zgodbe (socialnih staršev, otroka ter njegovih rodnih staršev) in vključuje lahko tudi posvojitveno agencijo,

Ena od mater je opisala, da je pomembno, da »[s]e ne sramuješ samega sebe in si da[š] priznanje, ne glede na okolje, da si kljub temu, da ne moreš imeti biološkega otroka prav tako dober starš. Zelo pomembno se je o izkušnji posvojitve pogovarjati v družini, tako da otrok s tem raste. Zelo pomembna je tudi terminologija. Da se ne uporablja na primer izraz tvoja prva mama. Ker to lahko zbega. Konec koncev sem ena in edina mati jaz, tisto pa je ženska, ki te je rodila in bi lahko bila tvoja mati, pa tega ni zmogla. In tudi da se roditeljev ne izključuje.« (gospa C; po Rezar 2007: 96). Druga mati je povedala, da sta s partnerjem omogočila otroku, da raste s svojo zgodbo o posvojitvi: »To sem mu povedala že takoj, ko je bil majhen. Saj najprej ni vedel, za kaj gre, potem pa sva mu vsake toliko in toliko časa še

povedala, tako da je rasel s tem. Da jaz nisem njegova prava mamica, da ga je rodila druga, da ga ni mogla imeti in da je pri nama. Tko gor raste s tem, tud kakšnemu že pove, tko kakemu sošolcu. Tko, da ni potem prevelikega šoka za otroka.« (gospa H; po Rezar 2007: 118). Kot je poudarila mati v prvi izjavi, je zelo pomembno, da starši uporabljajo tudi pravo terminologijo.

- vključuje občutljive teme kot so: izkušnje neplodnosti staršev, hvaležnost, da se otrokovi rodni starši niso odločili za splav temveč za posvojitve, družbeni pritisk na žensko, ki se odreče otroku, odvisnost od alkohola rodni staršev, zgodbe o zlorabi in zanemarjanju otroka, izkušnje revščine, zavrnitev otroka s strani rodni staršev (tudi razprave o moralnih in etičnih dilemah, osebnih zadevah...).

Različna razmišljanja o tem, kako otroku povedati zgodbo, so imeli tudi starši v Sloveniji. Vsi so vključevali resnična dejstva v zgodbo in želeli z otrokom deliti tudi občutljive teme, kot je neplodnost: *»Kako si predstavljam, da mu bom povedala? Povedala mu bom, da ga nisem mogla jaz roditi, ker imam zdravstvene težave. Da ga je rodila druga ženska v Moskvi. Ki ga je verjetno imela rada, ampak ni imela možnosti, da bi ga vzgajala, lahko da ni imela denarja, posteljice, igrač zanj... In da se je odločila, da ga raje da nekemu, ki ga bo lahko preživljal.*« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 86). Drugi pa so z otrokom delili tudi dejstvo, da rodni starši otroka niso mogli preživljati: *»Ja, pač povedala sem od kod je, da je iz Makedonije, da ga mamica ni mogla imeti, bila je zelo mlada, potem, da je bil nekaj časa v bolnici in potem je šel v rejništvo. Eno leto je bil v bolnici, ker je bil nedonošenček. Zdaj midva sva ga dobila pri rejnikih. To sem mu povedala, saj kaj več mu tako ali tako nisem mogla povedati, ker nisem vedela.*« (gospa H; po Rezar 2007: 119).

➤ Pozitivna, a vseeno odkrita predstavitev posvojitve

- Že Brodzinsky (2005; po Jones in Hackett, 2007: 164) poudarja, da je potrebno zgodbo o posvojitvi povedati na način, ki podpira otrokovo samozavest in psihološko rast.

Tudi naslednja izjava matere je pokazala na to, da je odkritost pomembna vrednota: *»Povedali bomo čim bolj po resnici, v pozitivni luči seveda in da on ni odgovoren zato, da ne živi pri bioloških starših.*« (posvojiteljica I; po Rezar 2007: 123). Nekatere matere so primerale izkušnjo posvojitve z rojstvom: *»To je tako pomemben spomin, kot na rojstvo, kot na tisti dan,*

ko se začnejo popadki, in tako kot to podrobno opisujejo ženske, tudi midva zelo podrobno to pripovedujeva drug drugemu, hčeri in pa drugim. Seveda hčeri opisujeva z drugimi besedami.« (gospa C; po Rezar 2007: 98).

- Starši morajo pokazati visok nivo empatije do rodni družin otrok, okoliščin, ki so vodile k posvojitvi in otrokovih občutkov izgube, pomembno je, da se zavedajo težav rodne družine.

Empatijo do rodni staršev sta izkazali tudi materi z naslednjima izjavama: »Ja, razmišljala sem, kaj človeka pripelje tako daleč, da se odreče otroku? Nobenega ne obsojam, ampak si mislim, da mora ženska, ki da od sebe lastnega otroka, zelo trpeti. To pa spoštujem, da rajši da otroka od sebe, če misli, da ne more skrbeti zanj. To se mi zdi zelo pogumna odločitev. Tako da bolj v tej smeri razmišljam. Kaj dejansko je bilo, pa ne vem, ker mama ni dala podatkov. Včasih si mislim, da ko je tako gibčen, da je bila kaka cirkusantka ali telovadka, verjetno pa sta morala biti oba zelo luštna.« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 88). »Ko sva ga spoznala, sem si želela, da bi samo za trenutek videla njegova starša, ko pa sva ga pripeljala domov, sem se nekajkrat vprašala, kako je lahko pustila takšnega otroka. Sicer pa so nam, predvsem o njegovi mami, nekaj povedali. Imamo tudi njeno ime in naslov. Zdaj ne pomislim več na njegov izvor.« (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 113).

➤ Zadovoljitev individualnih potreb

- Zgodbo je potrebno prilagoditi starosti otroka ter radovednosti otroka (nekateri sprašujejo, drugi niso radovedni ali pa jih ne zanima).

To so potrdile tudi naslednje izjave slovenskih staršev: »Ve že sedaj, seveda primerno njegovi starosti.« (gospod D; po Rezar 2007: 102). »Povedali smo mu, da je rojen v Moskvi in da sva šla ponj in ga pripeljala domov. Da je ati, ko ga je prvič videl, jokal od sreče in rekel, da bo to njegov sinček. Mama pa mu je povedala, da je najlepši otrok. Poveva toliko, kot meniva, da razume. Spraševal je že, če je bil v mojem trebuhu. Ko sem mu povedala, da ne, je vprašal, če morda v atijevem. Potem pa je vprašal, kako se je sploh rodil. Ko sem mu povedala, da ga je rodila druga ženska, je vprašal, kdo je potem pazil nanj. Odgovorila sem mu, da neke tete. S tem odgovorom je bil zadovoljen. Tudi besedo posvojen sva mu že povedala, vendar jo razume še precej po svoje.« (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 112). »Povedala sem mu, ko je začel govoriti, ker na začetku je nekaj časa samo poslušal in gledal, je bil malo zbezan.

Potem, ko je začel poslušat in tudi sam govorit, pa ko je že nekaj razumel, no potem pa sem mu povedala.» (gospa H; po Rezar 2007: 119).

- Wrobel in drugi (1998; po Jones in Hackett 2007:167) so poudarili, da so vsi otroci radovedni glede njihove rodne družine.

»In če bo imel željo, da poišče svojo roditeljico, da mu bova pomagala poiskati jo. Ampak to kasneje, ko bo že starejši, zdaj je še premajhen, sicer je zelo dovtopen, a se mi zdi, je še prezgodaj za takšne zgodbe.« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 87).

- Pomembno je, da starši niso preveč agresivni glede pogovora o posvojitvi, da otrok ne bo čustveno razočaran in da ne vnesejo napetosti v družino, morajo paziti, da ne razkrijejo informacij, na katere otroci še niso pripravljeni.

Nekateri starši so izrazili razumevanje otrok: *»Gre za nek proces komunikacije. Se mi zdi, da se ne more kar enkrat reči, veš tako in tako je bilo, ampak je ta proces povezan z njegovim razumevanjem sveta.« (gospod D; po Rezar 2007: 102).*

- Lahko se pojavijo težave, kadar je v družini več otrok (tudi rodni otroci socialnih staršev).
- Pogovor je lahko sprožen zaradi dogodkov izven družine (npr. zaradi šolskih nalog otroka).

➤ Načini za prilagodljivost pogovora o posvojitvi

- Ustvarjanje otroku prijaznih zgodb (tudi kot zgodba za lahko noč) skozi katere starši sporočijo srečo, ki so jo čutili, ko se je otrok pridružil družini in povišajo otrokov občutek pripadnosti in dobrodošlice v družini, vključitev rodnih staršev.

Tudi naslednja mati je povedala otroku, *»[d]a je imel veliko srečo, da je srečal naju, midva pa še večjo, ker sva srečala njega. Da nam je bilo namenjeno, da se imamo radi.« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 86).* *»Občutek, ki ga ne bom mogla nikoli pozabiti. Takrat sva spoznala, kaj je sreča.« (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 114).*

- Ustvarjanje priložnosti za pogovor – uporaba življenjske knjige, albumov s slikami, dosegljivost dokumentov o posvojitvi, uporaba knjig, televizije, ostalih medijev za odpiranje dialoga.

»Moji posvojitelji iz Rusije so si gor filmčke naredili, slikice, jih skupaj gledajo, ti otroci zelo radi gledajo tiste stvari iz sirotišnice. Ti otroci vedo že od vsega začetka, da so bili gor.

Rastejo s tem. Bili so stari 2 ali 3 leta in rastejo s tem – in bodo tudi ohranili rojstno mesto, tj. Moskvo.« (fokusna skupina; po Zaviršek in drugi 2009: 106).

»S tem je v bistvu rasla, o tem se pripoveduje. Kakšna je bila, ko smo jo prvič videli, kako ni bila nič polulana, ko smo prišli domov, kakšno je bilo kosilo na letalu. Res ni bilo nekega prvega pogovora o tem. To je naša zgodba, kot so druge zgodbe o rojstvu.« (gospa C; po Rezar 2007: 97).

»Sicer se pogosto pogovarjamo, kako je bilo v Moskvi, ko smo leteli domov, pa na letališču... Zelo rad posluša o najinih občutjih, ko sva ga spoznala. Sicer ne vem, kakšne so njegove predstave, a želim mu samo privzgojiti, da je bil resnično zaželen in da ni nič posebnega, ker je posvojen.« (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 112).

- Pomembno je, da so starši tisti, od katerih otroci izvedo podrobnosti o posvojitvi.

Tudi slovenski starši so izrazili strah: *»...[k]ako bo ona to sprejela, mi bo kaj zamerila. In ta zamera se je zgodila, zakaj me nisi ti nosila, oziroma moj občutek nemoči, zakaj ji tega nisem dala, zakaj prvo leto nisem bila ob njej? Posvojili smo jo, ko je imela eno leto in en teden. Rada bi svoji puncu dala odpustljiv ton do njene biološke matere, ker jaz nanjo gledam z naklonjenostjo. In tukaj nama ne gre. Medtem ko o biološkem očetu ne razmišlja, zanjo je to moj mož, ga ima popolnoma za svojega. Veliko delamo tudi na tem občutku zapuščenosti. Ima namreč sporočilo o izkušnji, da je bila zapuščena. In jo je strah tega. Potem sprašuje, kaj pa če se vama kaj zgodi, kdo bo skrbel zame? Ampak smo ji zagotovili, da ima zelo veliko družino, kjer jo imajo vsi radi.*« (gospa C; po Rezar 2007: 95).

- Povezovanje z zgodbami drugih ljudi – povezovanje z lastnimi izkušnjami ali izkušnjami ostalih družinskih članov, kadar gre za občutljive informacije o posvojitvi.

Podobno reakcijo je nakazala tudi mati z naslednjo izjavo: *»Odkvisno od situacije, spontano. Saj včasih malo razmišljam. Recimo, da me mala vpraša, ko vidi mamico s trebuhom, pa ji rečem, ja ti si bila v drugem trebuhu, ali pa, če se bomo odločili za še eno posvojitev, pa ko bomo šli dol in ji bomo rekli, tebe smo dobili na isti način...*« (posvojiteljica B; po Rezar 2007: 92).

- Čustveno uglaševanje – pomeni, da skušajo »starši stopiti v čevlje otrok«, pomembna je empatija, postavljanje v vlogo otroka in se na podlagi tega odločati, kako se pogovoriti z otrokom; čustveno uglaševanje je pomembno za postavljanje mej glede tem, o katerih se lahko govori in o katerih se ne ter kdaj se je potrebno umakniti.

Jones in Hackett (2007: 176) razložita, da strokovni delavci lahko igrajo pomembno vlogo pri razvoju komunikativne odprtosti v družinah:

- v fazi priprav lahko starše opozorijo na kompleksnost posvojitve,
- zagotovijo, da starši, ki želijo posvojiti otroka, razumejo pomen poročil, življenjske knjige, albumov s slikami, pisem – vse to ustvarja in spodbuja dialog o posvojitvi,
- pomagajo družinskim članom razviti specifičen jezik, stil in skupek spretnosti za zadovoljevanje potreb,

Nekateri starši se namreč ne znajo izraziti: *»Željo imaš prvo po svojem. No, saj je moj, to sigurno. Zakaj? No, ne vem. Mogoče zaradi genov, kaj vem? Mogoče zaradi tega, da misliš, da je bolj tvoj. Samo, saj je čisto moj.* (se ni znala dobro izraziti, op.a.)« (gospa H; po Rezar 2007: 120).

- oskrbijo družinske člane s podporo za razvoj samozavesti ter soočanje s čustvenimi vidiki posvojitve.

3.3 PRIPRAVLJENOST STARŠEV NA KULTURNE RAZLIKE

Zgodaj v zgodovini razvoja medetničnih posvojitvev, so staršem svetovali »barvno-slep« (*colour-blind*) starševski pristop, ki se je osredotočal na zmanjševanje razlik med družinskimi člani in naj bi spodbujal razvoj otrokovega občutka pripadnosti družini in pospešil otrokovo asimilacijo v dominantno kulturno (Scroggs in Heitfield 2001; po Vonk in Massatti 2008: 205). Vendar so pri odraščanju začele prihajati na dan skrbi povezane z razvojem njihove rasne in etnične identitete (več avtorjev; po Vonk in Massatti 2008: 205). Takšno izkušnjo in posledice je opisala tudi slovenska mati z naslednjo izjavo: *»[...] vse smo ji povedali okoli posvojitve, samo to, da je njena roditeljica Bosanka, ji nismo. Zdelo se nam je, da to v našem okolju ne bi bilo dobro. Sva ji hotela prihraniti, da bi jo zmerjali, da je Bosanka. To je bila napaka. Takoj bi ji morala povedati. Ko je izvedela, je bilo zelo hudo. Zdaj nam očita, da jo zmerjamo z Bosanko.*« (Zaviršek in drugi 2009: 126). Tako so nekateri starši opisani kot »barvno slepi« (McRoy in Zurcher 1983; po Westhues in Cohen 1998: 48) ali po Kirku (1964; po Westhues in Cohen 1998: 48) kot starši, ki »zavračajo razlike« ne samo med posvojenim in rodnim otrokom temveč tudi med pripadniki (črne in bele barve kože). To

imajo tako ukoreninjeno v svoj sistem, da odkrito pozabljajo, da je njihov otrok drugačnega fizičnega izgleda kot so sami, ali da otrok ni biološko njihov.

Primer 1: Mati je prišla v šolo po hčer, ker je zbolela. Ta jo je čakala v ambulanti. Ko je mati medicinski sestri rekla, da išče hčer, je sestra odgovorila, da njene hčere ni tam, vendar je mati vztrajala. Naslednji trenutek se je izza vrat res oglasila hči. Sestra si ni mogla predstavljati, da ima ta ženska hčer, ki pripada azijski kulturi in tudi materi ni prišlo na misel, da bi rekla, da je njena hči Azijka.

Primer 2: Mati je odpeljala svojega sina k zdravniku, ker je sumila, da ima poškodovano hrbtenico. Doktor je mater vprašal po družinski zgodovini bolezni in mati je začela naštevati svojo zgodovino. Čez nekaj minut, ko se je deček zavedal, da zdravniku ta zgodovina ne bo v pomoč, je mater opozoril, da je posvojen (Westhues in Cohen 1998: 48).

Vonkova (2001; po Vonk in Massatti 2008: 205) pravi, da imajo starši, ki posvojijo otroka iz druge etnične skupine, odgovornost, da zadovoljijo otrokove potrebe za razvoj pozitivne rasne in etnične identitete in jih naučijo spretnosti za uspešno soočanje z diskriminacijo in predsodki. Naslednji izjavi staršev sta nakazali na to, da so tudi slovenski starši včasih etnično slepi: *»Drugače pa, kot sem rekel, nisva imela nekih problemov, kljub temu da je otrok precej bolj temnejši. Če so mene videli z njim so vprašali, od kod je mama, če mamó z njim, od kod je oče? Eni reagirajo zelo običajno, drugi ne, ampak predvsem neznanči. Recimo ena takih: Ta pa ni vaš. Ampak to je recimo eno tako reklo, ki ga ljudje pač rečejo, ko se zavedajo, da otrok biološko mogoče ni od teh dveh staršev. No, na takšen komentar odvrneva: Ja, ta pa je naš.«* (gospod D; po Rezar 2007: 100).

»Ljudje imajo različne predstave o tem in imajo predsodke, če je otrok po barvi kože drugačen. Mogoče tega sploh ne bi opazili, če ne bi imel drugačne barve kože. Ampak tudi to potem mine.« (gospod D; po Rezar 2007: 100).

Koncept kulturnih kompetenc za starše otrok, posvojenih v tujini, je poskus definicije katera vedenja, spretnosti in znanja so potrebna za delo – biti starš. Vse družine, ki so posvojile, morajo biti podučene o pomembnosti otrokove rojstne kulture (več avtorjev; po Paulsen in Merighi 2009: 15). Izzivi posvojitve se ne končajo z vzpostavitvijo varne navezanosti med starši in otrokom - družine morajo prepoznati in sprejemati različnost (Goodwach 2003; po

Paulsen in Merighi 2009: 15). Paulsen in Merighi (2009: 3) vključujeta kot dejavnik, ki vpliva na pripravljenost na posvojitve, rodno kulturo otroka, ki je bil posvojen. Opozorita tudi na to, da »biti pripravljen na starševstvo« ni isto, kot »biti pripravljen na izzive in naloge povezane z vzgojo otroka«. Ravno nasprotno mnenje je izrazila ena od slovenskih posvojiteljic: »Menim, da je lahko vsak, če nima ne vem kakšnih problemov z zdravjem, tako fizičnim kot psihičnim, sposoben posvojiti. Meni se zdi z vsemi temi programi priprav za posvojitelje na nek način ponižujoče do posvojiteljev, kot da so manj pripravljeni na starševstvo, kot pa tisti, ki se jim nosečnost zgodi naključno.« (gospa C; po Rezar 2007: 96).

Zdi se mi pomembno razlikovati med sposobnostjo posvojiti otroka, kar vključuje formalne postopke v zvezi s postopkom posvojitve in med sposobnostjo biti starš posvojenemu otroku. Menim, da šele po končanem postopku pridejo največji izzivi tako za starše kot za otroke in ti izzivi so bolj kompleksni, saj gre za otroke s posebnimi potrebami zaradi specifičnih izkušenj, ki se začnejo že v prednatalnem obdobju in se po rojstvu nadaljujejo z razvojem neorganizirane/neorientirane navezanosti, izkušnjo institucionalizacije ter s spremembo kulture v primerih meddržavnih posvojitvev. Oskrba staršev s konkretnimi viri pomoči in čustveno podporo pa lahko pomaga premagati izzive starševstva in zvišati zadovoljstvo s procesom posvojitve in kar je še bolj pomembno, zmanjšati stres, ki se pojavi v družini z otroki s posebnimi potrebami.

Družine, ki posvojijo otroke iz drugih kultur, imajo pomembno priložnost, da se vključijo in naučijo o otrokovi rodni kulturi, kot npr. mati, ki je povedala, da se je »[...] šla učiti ruščine.« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 86). Dorow (2006; po Paulsen in Merighi 2009: 3) je razporedil pristop staršev h kulturnim praksam v štiri področja: asimilacija, proslavljanje pluralnosti, uravnotežena dejanja in poglobljenost (*immersion*). Vpliv na to, kateri pristop izberejo starši, ima struktura družinskega sistema in dostopnost kulturno relevantnih virov. Socialni oče je povedala, da se »[v]eliko stvari [se] naučiš sproti. Midva sva pred tem veliko brala, se pogovarjala, si pridobivala informacije.« (gospod D; po Rezar 2007: 104). Volkerman pravi (2003b; po Paulsen in Merighi 2009:4), da so novi pristopi, ki povezujejo otroke, posvojene v tujini, z njihovo rodno kulturo učinkoviti. Med te pristope spadajo

medkulturni tabori, dobrodelne iniciative, potovanje v rodno državo, obisk sirotišnice, iskanje rojstnih staršev.

Starši lahko uporabljajo tudi naslednje vire za bogatenje kulturno občutljivega okolja:

- predstavitev kulturno relevantnih knjig, glasbe,
- sodelovanje v religioznih ali duhovnih skupinah,
- pridruževanje socialnim ali skupnostnim organizacijam s specifičnim etnično-kulturnim poudarkom,
- vzpostavljanje odnosov s svetovalci, ki imajo isto kulturno pripadnost (Manning 2001; po Paulsen in Merighi 2009: 4).

»Z ženo mu tudi približujeva elemente narodnosti, iz katere biološko izhaja, poslušamo glasbo, če je na televiziji kaj o tem, ga opozoriva...« (gospod D; po Rezar 2007: 104).

Čeprav se lahko pojavijo napetosti glede kulturnih razlik v družinah z otroki, posvojenimi v tujini, je povezovanje z viri, ki potrjujejo otrokovo rodno kulturo pomembno, ker:

- zviša občutek družinskega ponosa (Farber in drugi 2003; po Paulsen in Merighi 2009: 4),
- pospešuje zdravo prilagajanje družini (Goodwatch 2003; po Paulsen in Merighi 2009: 4),
- opolnomoči družinsko skupnost.

Tudi slovenski starši so izpostavili, da je pomembno, da otrok pozna svojo rodno kulturo:

»Drugače pa sedaj, ko ga voziva v vrtec enkrat na teden, pa ga tako gledam med drugimi otroki, pa se sprašujem, če je kaj povezan z Moskvo, pa se mi zdi, da ne. Ga pa seveda konstantno opozarjam na to. Danes, ko je bila po televiziji ena oddaja, pa je pokazalo Putina, ruskega predsednika, pa mu rečem, lej to je tudi tvoj predsednik in podobno. Moskvo, Rusijo mu hočem približati, da mu bo to blizu in domače. Ga seznaniti s tem, od kod prihaja. Doma imamo ruske pesmice in risanke.« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 86).

Naloge staršev pri razvoju etnične pripadnosti otroka

Nekateri starši pripovedujejo o tem, da je bil njihov trud za raziskovanje otrokovega etničnega ozadja zavržen s strani otroka. Takšna zavrnitev ima koristen vpliv za razvoj otrokovega občutka pripadnosti ali navezanosti, saj ima otrok pravico, da je zaščiten in vzgojen. Raziskave kažejo pomembnost varne navezanosti z enim od staršev za razvoj dobro delujoče

odrasle osebe (Westhues in Cohen 1998: 48). Pomemben je pristop »razcepljene pozornosti« (split level approach), ki pomeni:

- da se oseba vedno spomni, da ima korenine v drugi kulturi, vendar si prizna, da zdaj pripada novi kulturi.

Tak pristop daje otroku pravico, da ostane povezan s svojo zgodovino, ne da ima občutek, da ne pripada popolnoma novi kulturi in novi družini (Westhues in Cohen 1998: 49). To je drugačen pristop kot razvoj bikulturne identitete, ki pomeni, da oseba s seboj nosi občutek razumevanja in pripadnosti dvema kulturama (DeHoyos in drugi 1986; po Westhues in Cohen 1998: 49). Bi-kulturna identiteta je lahko realen cilj za otroka, čigar starši poznajo svojo lastno kulturo. Kot je povedal oče: »Povedala sva mu, da je prišel iz Makedonije, da izhaja iz romske narodnosti, ampak da sedaj je tudi Slovenec in se temu ne more izogniti.« (gospod D; po Rezar 2007: 104).

3.3.1 Vloga kulturnega svetovalca

Carstens in Julia (2000: 62) definirata etnično zavest kot zavedno vrednotenje socialno prenesenih vzorcev obnašanja, umetnosti, verovanj, jezika, institucij, zgodovine in drugih artefaktov, ki karakterizirajo otrokovo rodno državo. Identificirali in utilizirali sta vlogo kulturnega svetovalca, ki deluje kot vez do otrokove etnične zapuščine, kot merilo etnične zavesti. Definiran je kot posameznik, ki pripada otrokovi etnični skupini oz. državi izvora, od katerega je pričakovano, da informira in izobražuje starše in otroka o zadevah povezanih z njegovo etnično dediščino. Ta oseba ni nujno strokovnjak, lahko je prijatelj/prijateljica, sorodnik/sorodnica, sosed/soseda, sodelavec/sodelavka ali kdo drug, ki oskrbi družino z otrokom, posvojenim v tujini, z informacijami o otrokovi etnični skupini, še posebej o jeziku, verstvu, zgodovini, institucijah in umetnosti (Carstens in Julia 2000: 72). Nivo etnične zavesti v družini je povezan z otrokovo identifikacijo z njegovo etnično skupino (McRoy 1981; po Carstens in Julia 2000: 72). Na povezovanje etnične zavesti in otrokove identifikacije s svojo rodno etnično skupino, lahko vpliva posredovanje kot npr. obisk otrokove rodne države ali prisotnost kulturnega svetovalca.

Zuniga (1991; po Carstens in Julia 2000:63) za posvojitev etnično različnih otrok poudarja:

- ocenitev zmožnosti bodočih staršev, da priskrbijo otroku informacije o njegovi etnični skupini ter etnično mešano okolje,
- ocenitev izkušenj, vedenja, znanja in vednosti o etnični različnosti bodočih staršev,
- ocenitev socialne integracije družine vključuje sedem sistemov: sosesko, šolo, prijateljstvo, verske skupnosti, rekreacijske aktivnosti, referenčno skupino in kulturne artefakte.

Raziskava Carstensove in Julie (2000: 70-71) je ugotovila pozitiven odnos med obveznim (uradnim, zahtevanim s strani države izvora v času postopka posvojitve) obiskom otrokove države izvora in prisotnostjo kulturnega svetovalca, kar potrjuje učinkovitost uradnih zahtev. Tako kot McRoyeva in Zurcherjeva raziskava (1983; Carstensove in Julie 2000: 70), tudi ta raziskava predvideva, da socialnokulturno okolje družine, ki je posvojila otroka, vpliva na identifikacijo otroka z etnično skupino, ki ji pripada.

3.3.2 Kulturne kompetence staršev

Kulturne kompetence staršev so definirane kot edinstveni skupek vedenj, znanja in spretnosti, ki omogočajo staršem zadovoljevati potrebe njihovih otrok povezanih s kulturno socializacijo (Vonk in Massatti 2008: 205). Na podlagi več študij so kulturne kompetence staršev povezane s pozitivnimi izidi glede otrokove rasne in etnične pripadnosti (več avtorjev; po Vonk in Massatti 2008: 205). Manj jasno je, kateri dejavniki so pozitivno povezani z razvojem kulturnih kompetenc med temi starši. Boljše razumevanje, kako se ti dejavniki povezujejo s kulturnimi kompetencami staršev, lahko pomaga:

- socialnim delavcem načrtovati in opremiti starše z bolj učinkovitimi pripravami na posvojitev,
- pri razvoju bolj učinkovitega izobraževanja in nudenju podpore po posvojitvi,
- pri (terapevtskih) intervencijah, ko otroci potrebujejo podporo pri psihosocialnih težavah povezanih z identitetnimi vprašanji,
- informirati in usmerjati domačo in internacionalno politiko (Vonk in Massatti 2008: 205-206).

Vonkova (2001; po Vonk in Massatti 2008: 207) je osnovala model kulturnih kompetenc staršev. Model opisuje tri osnovna področja, ki so pomembna za to, da starši lahko pomagajo svojim otrokom doseči pozitivno etnično pripadnost in da razvijejo potrebne spretnosti:

1. rasna zavest (*racial awareness*) – vključuje vedenja staršev, povezana s pomočjo otrokom, da razvijajo pozitivno etnično identiteto. Ta vedenja vključujejo razumevanje:
 - osebne etnične identitete,
 - vlogo etničnosti v življenju njihovega otroka,
 - potencialnih posledic rasizma in diskriminacije na življenje otrok in družine.
2. multikulturno načrtovanje (*multicultural planning*) - vključuje ustvarjanje mostov, prek katerih se otroci lahko učijo o svoji kulturi in sodelujejo v njihovi etnični kulturi. Poseben trud je potrebno vložiti, kadar se starši osebno ne identificirajo z etnično pripadnostjo svojega otroka. Socializacija v otrokovo etnično kulturo ima lahko več oblik, vendar Vonkova predlaga, da je bolj primerno sodelovanje z ljudmi, ki prihajajo iz otrokove rodne kulture kot pa statične aktivnosti, kot je branje relevantnih knjig.
3. spretnosti za preživetje (*survival skills*) – se nanašajo na zmožnost staršev, da pomagajo otrokom naučiti se veščin, potrebnih za soočanje z diskriminacijo in rasizmom. Kot del multikulturnega načrtovanja zahteva ta del od staršev, da poiščejo pomoč pri tistih, ki so že doživeli diskriminacijo, zato da se lahko naučijo aktivnih mehanizmov za soočanje z diskriminacijo.

Tudi nekateri slovenski starši niso izrazili pripravljenosti na soočanje z diskriminacijo preden se ta pojavi in so odlašali z učenjem veščin za pomoč otrokom: »Deležen je bil ogromno pozitivne pozornosti. Sem pa pripravljena tudi na kakšno negativno izkušnjo, a jo bomo pač reševali takrat, ko se bo zgodila.« (posvojiteljica F; po Rezar 2007: 112). Označevanja »si črnka«, »si ciganka« starši niso razumeli kot rasizma, kar pomeni, da nimajo dovolj kompetenc za prepoznavanje rasizmov: »Si črna, si črnka. Na začetku niti ni bilo tega, si ciganka, Romkinja. Potem tisto, to ni tvoja mamica, vprašaj, kdo je tvoja mamica. Zavračanja, sovraštva, tega nismo doživeli. Še ne.« (gospa C; po Rezar 2007: 97).

Več raziskav podpira direktno povezavo med kulturnimi kompetencami staršev in razvojem otrokove etnične pripadnosti ter pravi, da otroci, ki so bili bolj izpostavljeni in vključeni v kulturo imajo:

- več možnosti za razvoj pozitivne identitete (Huh in Reid 2000; po Vonk in Massatti 2008: 207),
- več psihološkega prilagajanja (Yoon 2001; po Vonk in Massatti 2008: 207),
- več razumevanja zapletenega statusa v povezavi z lastno identiteto in odnosi z vrstniki (Lee in Quintana 2005; po Vonk in Massatti 2008: 207).

Ostale raziskave so pokazale, da je podpora staršev pri kulturni socializaciji povezana z otrokovim občutkom pripadnosti in samozavestjo (Mohanty in drugi 2007; po Vonk in Massatti 2008: 208).

Vonkova in Massatti (2008: 208-211) navajata, da so študije, ki raziskujejo pomembnost kulturnih kompetenc staršev za razvoj otrokove identitete in blaginjo, ugotovile:

a) Vedenje variira od tega, da so starši:

- popolnoma nezainteresirani za otrokovo rodno kulturo,
- pokažejo zanimanje za otrokovo etnično pripadnost, vendar so protislovni v svojih dejanjih (odločanje o sodelovanju glede na otrokov interes, občasen obisk festivalov, ki praznujejo rojstno kulturo otroka),
- nekateri starši označijo svoje družine kot bikulturne, ter redno vključujejo svoje otroke v socializacijske aktivnosti (Huh 1997; po Vonk in Massatti 2008: 208),
- nekateri starši so identificirali svoje družine kot multikulturne ter so se tudi sami vključevali v aktivnosti s svojimi otroki in so integrirali otrokovo rodno kulturo v družinsko življenje.

b) Nekatere študije so pokazale, da starši nekatere dejavnike dojemajo kot ovire pri razvoju lastnih kulturnih kompetenc:

- lokacija družine (kadar živijo v homogeni, neraznoliki družbi, okolju) – ti starši imajo težave pri iskanju ali povezovanju z ljudmi ali kulturnimi aktivnostmi otrokove rodne kulture,

- status »outsiderja« zaradi otrokovega jezika in kulture (Tan in Nakkula 2004; po Vonk in Massatti 2008: 208),

Nekateri slovenski starši pa so tak status zaznali kot pozitiven: *»Mogoče imava to srečo, da sva po svojih življenjskih izkušnjah vedno malo izstopala iz okolja in se na to ne ozirava več. Mislim to, za naju ni nobena obremenitev, kaj si kdo misli o nas. Tudi če ljudje malo postrani gledajo, naj.«* (gospod D; po Rezar 2007: 105). Vendar izjava izraža dejstvo, da je staršem vseeno, če kdo na njihovo družino »gleda postrani« - kjer so v ospredju čustva odraslih oseb. Starši ob tem pozabijo, da so čustva otrok tista, ki so najbolj pomembna in kako tak odnos okolja vpliva na otroka.

- pomanjkanje zanimanja za kulturne aktivnosti – bojijo se, da bi preveč poudarjali otrokovo etnično pripadnost (Vonk in drugi 2007; po Vonk in Massatti 2008: 208),
- starši ne prejmejo podpore ali izobraževanja o kulturnih kompetencah s strani posvojitvenih agencij (več avtorjev; po Vonk in Massatti 2008: 208),
- želijo si pomoči tudi zaradi predelovanja lastnih rasizmov in dojetanja rasizmov drugih.

Tudi v intervjujih Rezarjeve se je pokazalo, da starši niso razumeli lastnih rasizmov, čeprav so se trudili, na kar nakazuje izjava *»ker so oni še temnejši«*: *»Nekaj časa so ga v vrtcu otroci klicali črnček. In je prišel domov, ves ponosen, da on je pa črnček. In sva mu razložila, da ni, da ima temnejšo polt, da pa ni črnček, ker oni so še temnejši. Res ni bilo še nekih večjih problemov.«* (gospod D; po Rezar 2007: 105). V tem primeru gre za romskega otroka. Izjava pokaže na to, da je izobraževanje za starše nujno.

c) Pri identifikaciji ovir so bili raziskovani tudi dejavniki v povezavi s kulturnimi spretnostmi staršev:

- Otrokova starost – nivo zavedanja staršev po otrokovi potrebi za etnično socializacijo narašča z otrokovo starostjo (več avtorjev; po Vonk in Massatti 2008: 208).
- Identifikacija dejavnikov, ki lahko povečajo kulturne kompetence staršev, je pomembna za boljše razumevanje pomembnosti za razvoj blaginje otroka (Vonk in Massatti 2008: 211).
- Sodelovanje v podpornih skupinah v času po posvojitvi, je vir nestalnosti v kulturnih kompetencah, kar je podoben rezultat kot pri raziskavi Lee in Grotevanta (2003; po

Vonk in Massatti, 2008: 220), ki sta ugotovila, da imajo starši, ki sodelujejo v podpornih skupinah, višje zaupanje v kulturo in več sodelujejo v kulturnih aktivnostih.

- Raziskava je potrdila tudi direktno povezavo med kulturnimi spretnostmi staršev s potovanjem v državo izvora otroka. To si Vonkova in Massatti (2008: 221) razlagata tako, da potovanje lahko poveča razumevanje otrokove dediščine, ki pa je povezano s kulturnimi kompetencami staršev. Tukaj vidim prednost pri tem, da večina staršev, ki želi v Sloveniji posvojiti otroka iz tujine, morajo v ta namen potovati (celo večkrat kot je to v primeru Ruske federacije) v državo izvora otroka. To pomeni več stika z otrokovo kulturo in tako povišanje kulturnih kompetenc staršev.
- Višji dohodek vpliva na razvoj kulturnih kompetenc bolj s praktičnega vidika – omogočanje kulturnih aktivnosti, ki so lahko zelo drage (potovanje v državo izvora otroka, letovanja, ...) - podobno sta ugotovila tudi Thomas in Tessler (2007; pa Vonk in Massatti 2008: 221). Hkrati pa je zelo pomembno, da bi bile kulturne aktivnosti enako dostopne za vse.

3.4 DRUŽINSKI KONTEKST

3.4.1 Pomen priprav na posvojitve

Ena od slovenskih mater, ki so posvojile otroka iz tuje države, je priznala, da s partnerjem nista bila pripravljena na posvojitve: *»Nisva bila dobro pripravljena. Dobro se je prej pogovoriti z nekom, ki je že otroka posvojil, prebrati kako literaturo na to temo (tujo), predvsem je treba biti pripravljen na težko prvo leto prilagajanja in psihološke procese, ki tečejo pri tebi in otroku. To znanje zelo pogrešam. Kaj pomeni za otroka, da je živel v domu in kaj za njega predstavlja prehod v tujo družino.«* (posvojiteljica I; po Rezar 2007: 122).

Price (2000; Meese 2005: 163) je raziskoval 798 otrok, posvojenih v tujini (90% jih je prihajalo iz Rusije), in ugotovil, da so v povprečju preživeli 17, 62 mesecev v sirotišnici. Ugotovil je, da so bili ti otroci v novi družini v povprečju 2, 62 let preden so starši opazili razvojne težave in 2, 64 let preden so evidentirali psihične težave. Še več, čustvene težave

niso prišle na površje v povprečju do 3, 67 let po posvojitvi, ravno ko so ti otroci vstopali v šolo.

Lancasterjeva in Nelson (2009: 305-309) pravita, da so čas, težko delo in sprememba v obnašanju ključni pri podpiranju zdravih družinskih odnosov. V svoji raziskavi prideta do naslednjih ugotovitev, s kakšnimi težavami so se soočali socialni starši po posvojitvi otroka.

- Starši niso bili pripravljani na:
 - Preživetje: vrženi so bili v svet, ki mu je vladala beda institucionalizacije. Otroci so imeli posebne potrebe, fizične in duševne težave, na kar starši niso bili pripravljani (tudi zaradi nenatančnih uradnih spričeval otrok).
 - Strah je bil prisoten tako pri starših kot otrocih, predvsem pri starejših. Otrokom nihče ni razložil koncepta posvojitve, kar je povzročilo povišan strah in upiranje. Nekateri (starejši) otroci so bili že navezani na svoje »staro« življenje in ga niso bili pripravljani zapustiti. Starši pa so se bali, da jih otroci ne bodo vzljubili in obratno, še posebej, ko so otroci na začetku pokazali ambivalenten odnos do staršev.
 - Žalovanje: nekateri otroci so žalovali zaradi izgube »starega« življenja, kljub temu da so imeli sedaj boljše pogoje za življenje. Starši pa so žalovali za izgubo idiličnih predstav o starševstvu.
- Otroci, ki so preživeli v sirotišnici več kot 2 leti, so imeli nenehne težave z navezanostjo, ki so vplivale na družinsko življenje tudi nekaj let po posvojitvi. Pri otrocih je bilo prisotno razdražljivo vedenje, neprestano govorjenje, spraševanje, strah pred samoto, posesivnost, shranjevanje hrane, skrivanje oblek.
- Matere so poročale, da je odsotnost negovalca in spodbudnega okolja imela močan vpliv na otrokov razvoj. Tudi raziskave potrjujejo, da ljubeč skrbnik oskrbi otroka s psihološkimi izkušnjami, ki so osnova za kognitivni, čustveni in senzorni razvoj (Mavleod in Macrae 2006; po Lancaster in Nelson 2009: 307).
- Matere so poročale, da je bila za njih to osamljena in izčrpavajoča izkušnja. Počutile so se izgorele in čustveno na tleh. To je občutila tudi naslednja mati: *»Ta odgovornost, sama sebi sem si dala precej dela s tem. Tako da sem včasih imela malo krize glede odgovornosti, ali delam prav...?«* (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 84).

- Izkušnja je vplivala tudi na težave v zakonu, kar je povedala tudi mati iz Slovenije: »Z mozem sva imela zelo dobro življenje, živela zelo simbiotično. Imela zelo ustvarjalno življenje. Nikoli nama ni bilo dolgčas, imela udobno življenje. No in v to udobje, lenobnost in to skoraj pri 40 letih vzeti nekoga, ki je zelo mlad z veliko energije, z različnimi potrebami. Imela sem tremo, če bom zmogla.« (gospa C; po Rezar 2007: 94).
- Starši niso našli primernih strokovnjakov, ki bi imeli dovolj znanja o meddržavnih posvojitvah in bi bili pripravljeni delati s celo družino.
- Staršem je pomagalo, da so razširili svojo socialno mrežo na družine, ki so že šle skozi podobne izkušnje, saj jim je to dajalo informacije, ki so jih potrebovali ter dvignilo upanje in energijo.
- Zaradi fizičnih razlik otrok od staršev so se ti bolj posvetili predstavitvi svojim otrokom rojstno kulturo in identiteto. Zanimanje staršev za otrokovo etnično ozadje se zdi razumljivo, saj tudi raziskave poudarjajo, da ima razvoj etnične identitete vlogo pri zdravem psihološkem prilagajanju otrok, posvojenih v tujini (več avtorjev; po Lancaster in Nelson 2009:309).

Skupaj z intervjuvanci sta oblikovala nasvete za starše, ki želijo posvojiti otroka v tujini:

- iskanje pomoči v podporni mreži družin z izkušnjo meddržavne posvojitve pred postopkom je nujno;
- starši morajo biti realistični glede svojih zmožnosti, s čim lahko shajajo (fizične ovire otrok);

Nekateri starši iz Slovenije so opredelili kakšnega otroka si želijo: »Tudi če bi nama ponudili drugega, sva si rekla, da ga vzameva, da ne bova tam ničesar razpravljala, tudi če bi se izkazalo, da ima npr. Downov sindrom ali kakšno hibo. Sicer bi mi bil to zelo težko. [...] Sicer v prošnji sva napisala, da lahko vzameva tudi takega, ki ima probleme z vidom, srcem ali prehrano. Ker s tem sva se bila še pripravljena spopasti, zdaj ne vem, če bi se bila pripravljena spopasti z motnjo v duševnem zdravju in sem se potem tega malo bala. Ampak kakor bi se lahko pri porodu bala, kaj bo z otrokom in ker sem starejša mati, bi se mi tudi lahko zgodilo karkoli sva si rekla, pa naj bo tako.« (gospa C; po Rezar 2007: 98).

Nekateri se tudi zavedajo, kakšne izkušnje ima otrok pred posvojitvijo: »Edina zahteva, ki sva jo imela, je bila, da bi bil otrok mlajši od enega leta oziroma čim mlajši. Oba sva delala na socialnem področju in sva se nekako zavedala, da se precej škode pri otroku lahko naredi že precej zgodaj, v zgodnjih letih. No, nekako sva pričakovala tudi zdravega otroka. Saj v posvojitve naj bi dajali predvsem zdrave brez nekih vidnih okvar.« (gospod D; po Rezar 2007: 100).

- potrebno je, da starši »dajo dol rožnata očala« in pretehtajo, kakšne posledice lahko prinese posvojitev za družino;

Da je nujno, da so starši res pripravljeni na posvojitev, sta pokazali tudi naslednji izjavi: »Tak, kot si predstavljaš, kako je v veselju, pa tega ne moreš vedeti, kako je, dokler ne prideš tja. Ne moreš si točno predstavljati, kako je, dokler tega konkretno ne doživiš.« (gospod D; po Rezar 2007: 100).

»Preden greš v posvojitev, ne veš, kaj to pravzaprav pomeni. Želiš si ustvariti družino, biti starš otroku, a to so idealizirane predstave. Realnost je pa lepa, a zelo naporna. Posebej, ker sva posvojila otroke, ki so stari od 3 let dalje. Niso samo sladki dojenčki, ki spijo, jedo in se crkljajo.« (posvojiteljica I; po Rezar 2007: 121).

- pomembno je identificirati izobraževalne ovire in biti zagovornik v šolskem okolju, pomembno je sodelovanje z učitelji;

To je poudaril tudi oče z izjavo: »Pogovorili smo se tudi z vzgojiteljicami v vrtcu, so vprašale, koliko on ve, do katere meje lahko gredo, da vedo tudi, kako odreagirati določeni situaciji. Otroci v tej starosti se mi zdijo veliko bolj odprti.« (gospod D; po Rezar 2007: 105).

- svetovalci morajo videti celostno sliko in delati z vso družino, preučiti otrokove holistične potrebe;
- izpostavili so podporo družini in fokusiranje na izzive etnične pripadnosti.

Družbenoekonomski status staršev, ki se odločajo za meddržavno posvojitev

Zgodnje otrokovo vedenje in zadovoljstvo z razmerjem med starši in otrokom pokažeta, da čeprav so otroci lahko travmatizirani zaradi institucionalizacije, lahko čez čas moč razmerja med starši in otrokom močno spremeni škodljive učinke institucionalizacije.

Kot so že navedli Peters in sodelavci (1999; po Groza in drugi 2003: 16) je tip družinskega okolja, v katerega je otrok posvojen in ki se razvije s časom, determinirajoč faktor za resnost problemov, ne le odstranitev iz institucije in namestitev v družinsko okolje. Najvažneje je, da so družine, ki posvojijo otroke, podprte s širokim skupnostnim sistemom, saj potrebujejo pri prizadevanju za reševanje potencialnih zdravstvenih, čustvenih in vedenjskih težav, ki se lahko pojavijo zaradi deprivacije v zgodnjem otroštvu, tudi enakovredno prizadevanje za ohranitev otrokove bogate kulturne dediščine (Groza in drugi 2003: 16).

Pomerleau in drugi (2005: 455) navajajo odločilne dejavnike pri globalnem izboljšanju otrok, ki so bili posvojeni iz tuje države:

- kvalitetno okolje,
- visoka raven izobrazbe staršev,
- visoki finančni viri staršev,
- ustrezne starševske prakse.

Kot tudi starši opisani v drugih študijah o meddržavnih posvojitvah (več avtorjev; po Welsh in drugi 2008: 197) so bili tudi starši (ki želijo posvojiti otroka iz druge države) v raziskavi Welsha in drugih generalno relativno premožni, dobro izobraženi, srednjih let (od 30 do 40 let).

Tudi v Sloveniji so starši, ki posvojijo otroka v tujini, srednjih let, o posledicah pa je mati povedala naslednje: »*Negativno pa je bilo to, da sem 39 let živela sama, brez otroka in to je prvič, da imaš občutek, da je nekdo res odvisen od tebe in da mu moraš biti 100 odstotno na razpolago.*« (posvojiteljica A; po Rezar 2007: 84).

Tudi raziskava Palacoisa in drugih (2009; po Zaviršek in drugi 2009: 89-90) je ugotovila večje število razlik med posvojiteljskimi starši in neposvojiteljskimi starši in med njimi so razlike:

- posvojiteljske družine imajo v povprečju višji standard in izobrazbo kot neposvojiteljske družine,
- pari so živeli skupaj dlje kot neposvojitelji, preden so dobili prvega otroka,
- preživijo več časa z otroki kot v povprečju ostali starši,
- usmerjajo več ekonomskih, kulturnih in socialnih resursov na otroke.

Ti dejavniki, s katerimi kontekst posvojiteljskih družin prednjači pred neposvojiteljskimi, je že kontekst, v katerem sta mogoča navezanost in okrevanje otroka. Tudi druge raziskave so pokazale, da starši, ki posvojijo otroka, vanj vložijo več osebnih, ekonomskih, kulturnih in socialnih virov kot starši svojih bioloških otrok (več avtorjev; po Palacois in Brodzinsky 2010: 276). Boljši socialnoekonomski status pa je dejavnik za boljši razvoj otroka, višji inteligenčni kvocient otroka, boljše učne dosežke in za manj težav v vedenju (več avtorjev; po Welsh in drugi 2008: 178).

Nekateri pa so opozorili, da je višji socialnoekonomski status lahko povezan tudi z nezadovoljstvom staršev s posvojitvijo in z večjim številom motenj pri otrocih, ki so bili posvojeni, ko odrastejo (več avtorjev; po Welsh in drugi 2008: 178). Nekatere raziskave pokažejo zanimive rezultate, ki kažejo na vpliv visokega socialnoekonomskega statusa staršev: izobraženi, k dosežkom usmerjeni starši imajo višja pričakovanja za otrokove socialne in akademske dosežke in izražajo nezadovoljstvo, ko imajo otroci, ki so jih posvojili, težave z učenjem ali z vedenjem (več avtorjev; po Welsh in drugi 2008: 178). Glede na takšne izide raziskav je potrebno vedeti, kakšna pričakovanja imajo starši do svojih otrok, preden jih posvojijo, še posebej, če so ta pričakovanja visoka. Na tem mestu vidim nujnost uvedbe priprav za starše, ki želijo posvojiti otroka iz tuje države, saj lahko tako preprečimo nezadovoljstvo staršev in njihove neprimerne pritiske na otroka, ki ima zaradi travme institucionalizacije posledice vidne v razvoju ali v vedenju.

3.4.2 Družinski kontekst za oblikovanje varne navezanosti

Vse več je raziskav, ki se sprašujejo, kako navežejo starši in otroci varno navezanost (*secure attachment*), ko otrok začne živeti v družini. V raziskavi Palacoisa in drugih (2009; po Zaviršek in drugi 2009: 89-93) je bilo vključenih 30 oseb, ki so posvojile otroka iz Rusije in 30, ki so bili biološki starše. Raziskava se je osredotočila na to, kateri so bili pozitivni dejavniki, ki so krepili okrevanje in varno navezanost otrok, ki so iz institucij prišli v povsem novo okolje in kakšne so bile primerjave med otroki, ki so bili posvojeni in tistimi, ki niso bili. Raziskava je ugotovila, da želijo starši pozabiti. Nekateri hočejo pozabiti, ker je za njih sama posvojitev stigma in hočejo biti v očeh drugih, otroka in sebe videni kot biološki starši,

da ne bi mislili in čutili »on ni moj«; »moj otrok je drugačen«; »jaz sem drugačen«. Drugi hočejo pozabiti, ker jim zbuja trpljenje misel na to, kaj so preživeli njihovi otroci, preden so jih srečali. Zato jih konstruirajo kot »običajne«, ne da bi sprejeli dejstvo, da je negotova navezanost, ki je nujna posledica institucionalizacije, pustila na otroku neizbrisne posledice.

V splošnem je nekaj raziskav ugotovilo, da imajo otroci, ki so posvojeni iz vzhodne Evrope več težav pri razvijanju varne navezanosti kot otroci iz drugih držav (Palacois in drugi 2009; po Zaviršek in drugi 2009: 91). Raziskovalci to povezujejo z izkušnjami, ki so jih imeli starši z navezanostjo, saj starševska navezanost vpliva na otrokovo navezanost. Otroška navezanost je odvisna od starševske lastne navezanosti in starševskega obnašanja kot majhnih otrok. Ugotovili so tudi, da so posvojiteljski starši, katerih otrok je imel večjo motnjo na področju varne navezanosti, izražali večjo potrebo po podpori in soočanju z občutki krivde.

Raziskava Palacoisa in drugih (2009; po Zaviršek in drugi 2009: 93) je tudi ugotovila, da so posvojiteljski starši imeli večje sposobnosti reflektirati težave, ki so jih imeli otroci z navezanostjo; te težave so manj pogosto vplivale na njihove pozitivne misli in občutke do otroka. Medtem ko so iste težave pri materah iz neposvojiteljskih družin vplivale na jezo in na občutke sreče v odnosu. Iz perspektive posvojitev je bila starost otroka tista, ki je korelirala s starševskim reflektiranim delovanjem in simptomi težav v navezanosti otrok. Posvojiteljski starši starejših otrok so se zdeli manj ljubeči in otroci so bili videni v očeh staršev kot manj srečni; imeli so več izkušenj razočaranj, obupa, sovražnosti. Dlje ko so otroci živeli v posvojiteljski družini, več potreb so izražali starši v smislu potrebe po podpori in bolj nezadovoljni so bili s prejeto podporo. Pomembno je vedeti, da imajo otroci izkušnjo negotove navezanosti, veliko bolj kot večina neposvojenih otrok, to vedenje pa mora biti vključeno v starševsko skrb za otroka.

Starševsko reflektivno delovanje (*parental reflective functioning*) je narativna manifestacija zavestne sposobnosti posameznika, da razume svoje obnašanje in obnašanje druge osebe v smislu nezavednih in nevidnih mentalnih stanj: intence, občutkov, misli, želja in verovanj. Zavestna zavestnost (*mind-mindedness*) je primer takšnega delovanja. Gre za starševsko

spodobnost reflektirati svoje izkušnje starša in obenem reflektirati izkušnje otrok (Palacois in drugi 2009; po Zaviršek in drugi 2009: 16).

Otrokovi notranji delovni modeli se lahko spremenijo, ko otrok izkusi nov in pozitiven čustveni odnos z novo družino, vendar to ne pomeni, da izbriše vpliv prejšnjih izkušenj (institucionalizacije in trpinčenja) in jih ne nadomesti (Palacois in Brodzinsky 2010: 277). Palacois in drugi (2009; po Zaviršek in drugi 2009: 93) poudarjajo, da je pomembno učenje staršev, kako spodbujati in podpirati otrokovo varno navezanost, okrepanje in razvoj. Pomembno je izobraževanje kot podpora za obdobje po posvojitvi. Zdi se, da bodo v nekaterih primerih otroci vse starejši in posvojitev in starševstvo za starejšega otroka lahko prinese staršem več občutkov, da niso kompetentni, kar pa vpliva na model navezanosti med otrokom in staršem. Zato je pomembno tudi izobraževanje, kako naj se starši zavarujejo pred občutki lastne nesposobnosti.

3.4.3 Viri pomoči družinam, ki so posvojile otroka v tujini

V kontekstu meddržavnih posvojitvev izmenjava virov med socialno družino in zunanjimi sistemi (druge družine, posvojitvene agencije, šole, zdravstveni domovi, prijatelji, kulturne skupnosti) lahko vpliva na pripravljenost staršev in njihovo zadovoljstvo s posvojitvijo. Še posebej pomembni pri pripravi družine za edinstvene in včasih kompleksne potrebe njihovih otrok so viri, ki lahko pomagajo staršem pri razvijanju občutka obvladovanja v interakciji z otrokom in pri vzgoji. Primerno znanje in spretnosti, potrebne za optimalno skrb za otroke, pripomorejo k zvišanju občutka staršev, da so pripravljeni in poveča občutek zadovoljstva z izkušnjo posvojitve. Zdravstveni, psihološki in razvojni izzivi pri otrocih, posvojenih v tujini, lahko prekinejo družinski občutek ravnovesja, še posebej, če starši niso pripravljeni, kako se primerno odzivati na takšne izzive (Paulsen in Merighi 2009: 4).

Ryan in Groza (2004: 55-57) navajata vire pomoči za družine, ki so posvojile otroka:

1. Skupnost, ki vključuje:

- vzornike staršev,

- podporo skupnosti za posvojitve, kar vključuje rituale za proslavljanje družinskega življenja,
- skupni jezik občutljiv za edinstvene situacije otrok, ki so bili posvojeni,
- pogled skupnosti in vrednotenje družinskega življenja, ki vključuje različne oblike družine (kot je enostarševska, rejniška, posvojiteljska, etnično mešana).

2. Otrok kot podsistem prinese v družino posebne teme:

- Veliko otrok doživlja travme zaradi izkušenj, o katerih je lahko tudi malo informacij pred prihodom v novo družino.
- Če zagotovimo, da ima otrok čim več informacij o svojem biološkem poreklu in dostop do teh informacij, lahko zmanjšamo »rodoslovno zmedo« (Sants 1965; po Ryan in Groza 2004: 55-57).
- Večina travmatiziranih otrok okreva po vstopu v varno in stabilno okolje, še vseeno pa imajo otroci največ od preišljene ocene in zgodnje intervencije, ki podpira družino, da lahko bolje skrbi za otroka čustveno, vedenjsko, zdravstveno, izobrazbeno in duhovno.

3. Sistem skrbi, ki ga družinski sistem prinese v novo družino:

- Že v času postopka posvojitve, priprave na posvojitve in pri spremljanju družine po zaključenem postopku
- Strokovni delavci se morajo fokusirati na iskanje virov moči, skupaj z družino premisliti o vidikih posvojitve in jih podpirati, ko grejo skozi težaven proces posvojitve.
- Tudi strokovni delavci morajo imeti profesionalne vrednote, kar pomeni široko definicijo, kaj je »primerna« družina.
- Pomembno je, da dobi družina popolne in pravilne podatke o otroku, zato da se lahko starši bolje pripravijo in razmislijo o svojih pričakovanjih glede otroka.
- Tudi pomoč in podpora v času po končanem postopku posvojitve lahko pripomore k bolj pozitivnim izidom.
- Finančna podpora, kadar družina ali otrok to potrebuje, različne oblike pomoči (terapije, svetovanje).

Vloga socialnega dela

V socialno delo na področju meddržavnih posvojitvev je potrebno vključevati več korakov za odpravljanje rasizma. Najprej je potrebno ozaveščanje – prepoznati povezavo med družbenimi odnosi, v katere stopamo in družbenimi pozicijami, ki jih zasedamo (Zorn 2003: 307). Tako kot pravi Schultz (2007; po Zaviršek 2010: 95), da učenje kulturnih kompetenc vključuje tudi zavedanje, da je pripadnike etničnih manjšin treba spoštovati kot osebe z veliko vrlinami, viri moči in znanji. Socialni delavci in delavke si namreč ponavadi ne predstavljajo sebe kot del skupine, ki zatira ali diskriminira (Zorn 2003: 307).

Tudi socialni delavci, ki ne upoštevajo etničnosti kot pomembne razsežnosti vsakdanjega življenja, povečujejo občutke nepripadnosti, ničvrednosti in odtujenosti pripadnikov etničnih skupin ter pripomorejo k ohranjanju obstoječega stanja. Nasprotno pa socialni delavci, ki so ponotranjili etnično občutljiva načela, povečujejo občutke pripadnosti in vrednosti ter pripomorejo k preseganju obstoječega stanja oz. k večji socialni vključenosti pripadnikov etničnih skupin (več avtorjev; po Urh 2010: 83).

Tako je potrebno med antirasistična načela socialnega dela vključiti tudi razumevanje načel in spretnosti medkulturnega dialoga in antirasistične prakse (Zaviršek 2010: 96). Kompetence etnično občutljivega socialnega dela so: razumevanje »etnične realnosti« (tj. lokalne zgodovine, socialnega, kulturnega, ekonomskega položaja pripadnikov etničnih skupin), spoprijemanje z osebnimi, kulturnimi in institucionalnimi rasizmi, razumevanje sprememb, ki so potrebne za zagotavljanje enakih možnosti, spodbujanje k spremembam, učenje spretnosti skupnostnega socialnega dela s poudarkom na socialnih akcijah, vzpostavljanje partnerskega delovnega odnosa s pripadniki etničnih skupin (Urh 2010: 83). Socialni delavci morajo poznati in spoštovati kulturne raznolikosti ljudi, ki pripadajo različnim etničnim skupinam, razumeti pomen individualnih in kolektivnih življenjskih stilov, jezik, spoštovati raznovrstne tradicije, običaje, ipd. Hkrati morajo poznati pomen pripadanja etničnim skupinam, ki so v nacionalnem imaginariju označene kot »Drugi«, in pomen barve kože. Socialni delavci in delavke morajo poznati načela zagotavljanja enakih možnosti s pomočjo pozitivne

diskriminacije, ki je korektiv države, ki prispeva k zmanjševanju ekonomske in socialne izključenosti (Zorn 2003: 307).

Vloga šole

Na podlagi rezultatov raziskav bi bilo potrebno začeti spremljati tudi slovenske otroke, ki so bili posvojeni v tujini. Glede na to da so to najbrž večinoma še predšolski otroci, še ne moremo vedeti, s kakšnimi težavami se bodo spopadali, ko vstopijo v izobraževalne ustanove. Težave se lahko pokažejo šele po nekaj letih v novi družini oz. jih po nekaj letih skupnega življenja starši šele opazijo, zato je pomembno, da jih družine znajo prepoznati in otrokom tako čim prej zagotovijo potrebno pomoč. Otroci, ki pridejo v Slovenijo iz vzhodnoevropskih institucij predstavljajo tudi skupino z večjim tveganjem. Ker bodo ti otroci kmalu stopili v šolo, bo potrebno tudi poučiti učitelje in strokovne delavce na šolah o specifičnih potrebah teh otrok in tudi kako ravnati, ko se v razredu začne govoriti o posvojitvah. Glede na to da so pri nas otroci, ki so bili posvojeni iz drugih držav, šele na začetku šolanja, bi lahko lažje začeli slediti tem otrokom, kar bi imelo velik pomen tudi pri nadaljnjem delu strokovnjakov na področju meddržavnih posvojitvev ter za družine, ki se še odločajo za posvojitev ter tistimi, ki že imajo to izkušnjo.

Otroci z izkušnjo institucionalizacije, ki so bili posvojeni v tujini, predstavljajo skupino z večjim tveganjem. Pomembno je določiti in priskrbeti primerno asistenco čim bolj zgodaj za tiste otroke, ki jo potrebujejo, preden se frustracije in neuspehi začnejo pojavljati v osnovni šoli. Kot kažejo primeri v Združenih državah Amerike, strokovnjaki zaradi zelo visokega števila meddržavnih posvojitvev težko sledijo otrokom z izkušnjo institucionalizacije, ali imajo akademske ali vedenjske težave, ko se vključijo v šole, niti nimajo podatkov, koliko teh otrok je poslanih v posebne programe izobraževanja (Meese 2005: 166).

Posebno podporo v šolskem sistemu je potrebno ponujati otrokom, posvojenim v tujini, tudi zato, ker se morajo soočati tudi z oblikovanjem več slojev njihove identitete (Fishman in Harrington 2007: 272). Pomembno je, da se podpre projekte in aktivnosti, ki ponujajo učenje o kulturnih izvorih otrok, posvojenih v tujini, sodelovanje v kulturnih skupinah, saj to poveča družinsko stabilnost in delovanje (Zabriskie in Freeman 2004; po Fishman in Harrington

2007: 272). Posvojitev lahko vpliva na soočanje z izzivi v času šolanja zaradi kognitivnega, čustvenega in socialnega razvoja. Nekatere študije so pokazale, da so nekateri otroci, ki so bili posvojeni, bolj nagnjeni k določenim težavam v primerjavi z otroki, ki niso bili posvojeni v:

- učenju (Brodzinsky in Steiger 1991; po Fishman in Harrington 2007: 256),
- razumevanju (van IJzendoorn in drugi 2005; po Fishman in Harrington 2007: 256),
- šolskem delu (*ibid.*).

Otroci, ki so bili posvojeni do prvega leta starosti, v raziskavi van IJzendoorna in drugih (2005; po Fishman in Harrington 2007: 266), niso kazali zaostankov pri doseganju šolskih rezultatov, medtem ko so bili otroci, ki so bili posvojeni starejši od enega leta, počasnejši na tem področju. Vse to so lahko tudi posledice izkušnje institucionalizacije, slabe skrbi, zanemarjanja, zlorabljanja ter zaostankov v razvoju. Tudi Howard in drugi (2004; po Taymans in drugi 2008: 3) pravijo, da se nekatere težave v šoli pojavijo kot posledica slabe skrbi pred posvojitvijo ali izkušenj z institucionalizacijo, kar povzroči tudi težave pri otrokovem prilagajanju. Otrok z izkušnjo institucionalizacije namreč zaradi odsotnosti stalne skrbi ni mogel razviti varne navezanosti. Negotova navezanost pa vpliva na razvoj otroka na več področjih – eno izmed teh je lahko tudi slabši učni uspeh.

Jones in Hackett (2007: 176) navajata, da:

- je pomembno zvišanje zavedanja o posvojitvah v šolah in širši družbi, tako da postane ta način družinskega življenja priznan in vrednoten,
- morajo šole podpirati, spoznati in se soočati s posledicami, ki jih imajo določene naloge za otroke, ki so bili posvojeni,
- je potrebno poudarjati raznolikost družinskega življenja.

Malo je znanega o delu učiteljev in drugih izobraževalnih strokovnih delavcev, ki delajo z otroki, ki so bili posvojeni. Večina družin, ki so posvojile otroka, ne potrebuje ali ne išče dodatne pomoči in podpore pri izobraževanju svojih otrok, vendar se nekatere družine soočajo s posebnimi potrebami svojih otrok (Howard in drugi 2004; po Taymans in drugi 2008: 3). Nekatere težave otroci prekoračijo z odraščanjem, za nekatere otroke pa šolanje predstavlja večji problem, kar je bilo identificirano kot eden izmed večjih stresorjev v družini (Howard in

drugi 2004; po Taymans in drugi 2008: 3). Znanje, verovanja in vedenje izobraževalnih delavcev lahko reflektira mnenje družbe. Nekateri lahko vidijo posvojitev kot »drugo izbiro«, nekateri predvidevajo, da bo otrok prišel v šolo s čustvenimi in učnimi težavami, tretji pa vidijo posvojitev kot čudovito priložnost za oblikovanje družine (Taymans in drugi 2008: 3).

V nadaljevanju navajam nekaj predlogov za preoblikovanje nekaterih šolskih nalog, ki sta jih oblikovala Fishman in Harrington (2007: 267-268), ker so prisotni tudi v naših učnih načrtih:

- slike dojenčkov – Učencem se ponudi, da prinesejo v šolo namesto svojih slik, slike slavnih oseb v mladih letih in pregledujejo, kako so se ti spremenili (otroci, ki so bili posvojeni, namreč včasih nimajo svojih slik kot dojenčki ali mlajši, vendar bi bilo potrebno, da vsak starš poskrbi za otrokovo življenjsko knjigo).
- družinska zgodovina – Učitelji naj raje predlagajo nalogo »Moja družina«, kjer se učenec sam odloči, kaj bo vključil v predstavitev.
- družinsko drevo – Lahko preoblikujejo v družinski gozd, ki predstavlja raznolikost družinskih oblik. Ta lahko vključuje tudi različne tipe dreves, ki predstavljajo različne osebe in poudarjajo edinstvenost vsake. Tako lahko otrok vključi svojo družino in tudi rodno družino.
- prazniki – Nekateri lahko za otroke, ki so bili posvojeni, predstavljajo stres, zato lahko namesto materinskega in očetovskega dneva praznujejo »dan za posebno osebo«.

Hkrati bi šole morale poskrbeti tudi za dostop do različnih knjig, ki se nanašajo na posvojitve in meddržavne posvojitve (kot npr. knjiga Marjolijn Hof: Mama številka nič), imeti skupinska srečanja za starše, ki so posvojili otroka ter morale bi prilagajati učni načrt z vključevanjem pogovorov o posvojitvah, npr. pri zgodovini, kdo od slavnih oseb je bil posvojen (Fishman in Harrington 2007: 268).

Pertman (Fishman in Harrington 2007: 268) je opozoril, da so otroci pogosto žrtve kulture, ki je ignorantska do izzivov, s katerimi se sooča družina, ki je posvojila otroka. Tudi Stroud in drugi (1997; po Taymans in drugi 2008: 4) so opozorili, da se mora šolsko okolje začeti zavedati posvojitev, da bolje služi staršem in otrokom. Izobraževalni delavci morajo razumeti, da bodo imeli nekateri otroci, ki so bili posvojeni, občasne stresne reakcije na svojo izkušnjo s

posvojitvijo. Starši in strokovnjaki, ki delajo z družinami, ki so posvojile otroka, pa se morajo zavedati, da šolsko okolje zelo prispeva k temu, kaj otroci in najstniki menijo in čutijo o posvojitvah (Howard in drugi 2004; po Taymans in drugi 2008: 10-11).

Zato bi bilo potrebno vključiti v izobraževanje učiteljev in drugih šolskih delavcev tudi tematiko posvojitvev. Nekateri učitelji namreč niso pripravljeni na odkrita vprašanja otrok ali pa dajejo otrokom, ki so bili posvojeni, naloge v zvezi z njihovo posvojitvijo in jih tako spravijo v neudoben položaj. Vsi šolski delavci bi se morali zavedati edinstvenih in različnih okoliščin, s katerimi se soočajo otroci, ki so bili posvojeni in njihovi starši. Po eni strani ne smejo predvidevati, da bo vsaka družina potrebovala asistenco, obenem pa se morajo zavedati pasti učnih načrtov, vprašanj in komentarjev, ki lahko negativno vplivajo na otrokovo dobro počutje in razvoj pozitivne identitete. Zavedati se morajo izzivov posvojitvev ter znati z občutkom, kako in kdaj uporabljati svoje znanje (Taymans in drugi 2008: 10-11).

Šolski delavci, ki so dobro izobraženi in sprejemajo različnost družinskih oblik, so:

- zmožni pristopiti k posvojitvi na način, ki spoštuje družine in otroka;
- pozitivno vplivajo na dinamiko v razredu za otroke, ki so bili posvojeni, in na ostale;
- zmožni nuditi dodatno pomoč in podporo staršem in otrokom, ki so bili posvojeni;
- zmožni nuditi informacije o posebnih virih pomoči;
- zmožni oblikovati tim s starši in zunanjimi institucijami za podporo otrokovemu učnemu in čustvenemu razvoju (Taymans in drugi 2008: 4).

4 ZAKLJUČEK

Ker država formalnopravno ureja posvojitve, je nujno, da zagotovi tudi primerno izobraževanje za starše, da bo posvojitev res v otrokovo korist. Brez zakonsko urejene priprave na posvojitev za bodoče starše, država krši otrokove pravice in spregleda, da je posvojitev institut za varstvo otrok in ne za uresničevanje želje po otroku. Zato je nujno, da se področje posvojitve, predvsem meddržavnih, uredi čim prej, preden postanejo odhodi staršev v tujino še bolj razširjen trend.

Na podlagi deklaracije Združenih narodov o socialnih in pravnih načelih v zvezi z varstvom in skrbstvom za otroke (Bear 1997: 38-40) je Republika Slovenija dolžna zagotoviti zakonsko regulativo in učinkovit nadzor za zaščito otrok pri meddržavnih posvojitvah. Hkrati bi morala poskrbeti za primerne preventivne ukrepe za zaščito otrokovih interesov pri meddržavni posvojitvi – med katere spada tudi priprava staršev na posvojitev. Zaradi specifičnih izkušenj otrok, ki pridejo v Slovenijo večinoma iz vzhodnoevropskih držav, je pristojno ministrstvo odgovorno, da vzpostavi primerne strokovne standarde, ki bodo enotni na državni ravni in tako ne bo prihajalo do različnih odločitev strokovnih delavcev.

Skozi teoretični pregled različnih tematik, sem želela pokazati, da imata država in ministrstvo nalogo, da oblikujeta specifične priprave na posvojitev posebej za starše, ki želijo posvojiti otroka v tujini, saj so izkušnje otrok, ki pridejo iz vzhodnoevropskih institucij edinstvene, drugačne ter bolj kompleksne. Tudi slovenski starši pravijo, da niso bili pripravljani na prilagajanje in psihološke procese otroka ter znanja o tem, kako življenje v sirotišnici vpliva na otroka.

Strokovni delavci morajo zagotoviti nudenje podpore družini po končanem postopku posvojitve. Nudenje pomoči in podpore družinam z otroki, ki so bili posvojeni v tujini, je postalo kompleksno, tako zaradi neurejenih postopkov kot tudi neorganizirane strokovne priprave bodočih staršev na posvojitev otroka, ki ima kompleksne izkušnje pred posvojitvijo. Socialni delavci kot strokovnjaki na področju posvojitve, moramo zato razširiti svoje znanje in razumeti koncepte, kot so travma otrok, izkušnja institucionalizacije in njene posledice,

razvoj varne navezanosti pri otrocih, ki so bili posvojeni in razvoj kulturnih kompetenc staršev ter medkulturne socializacije. Hkrati pa je potrebno razviti interdisciplinaren pristop na področju posvojitvev.

Nekateri teoretiki trdijo, da pri razvoju otroka ne smemo zanemariti otrokovih prednatalnih izkušenj. To pomeni, da se otrok že pred rojstvom zaveda dogajanja okoli sebe in da ima to vpliv na njegov razvoj. Za posledico ima otrokovo defenzivno vedenje in agresijo. Socialni starši pa lahko pomagajo otroku z občutljivim reagiranjem in reflektivnim delovanjem. Otroci posvojeni iz vzhodnoevropskih institucij imajo posebne potrebe zato, ker so starejši ter so veliko časa preživeli v instituciji, kar pomeni tudi pomanjkanje občutljive skrbi in vzpostavljanja varne navezanosti. Sirotišnice po svojih lastnostih spadajo med totalne ustanove in imajo poseben vpliv na otroka, ki razvije vedenje prilagojeno instituciji – institucionalno vedenje.

Tudi slovenski starši so v svojih izkušnjah, ki jih je zbrala Rezarjeva (2007) poročali o različnih primerih vedenja, kot npr. prekomerno hranjenje, živahnost, čuden nemir, »hipervznemirjenost«, otroke opisujejo kot »živali izpuščene iz kletke«, da so delali telovadne vaje in se zibali, apatičnost, izogibanje telesnemu stiku. Pomembno je tudi opozoriti, da na razvoj otroka v instituciji vplivajo:

- pogoji v sirotišnicah (slabi pogoji zdravstvene nege, slaba prehrana, slabo zadovoljevanje otrokovih čustvenih, fizičnih in izobraževalnih potreb otroka),
- dolžina preživetega časa v sirotišnici.

Prevladujoče mnenje je, da imajo manj težav v razvoju otroci, ki so bili posvojeni do 6 meseca starosti. Raziskave otrok, posvojenih iz vzhodnoevropskih institucij pokažejo, da imajo ti otroci težave:

- z zdravjem,
- v kognitivnem razvoju,
- z razvojem varne navezanosti,
- vedenjem (PTSM, AD-HD, RAD),
- so imeli v večini primerov izkušnje zlorabe, zanemarjanja.

Hkrati na počasnejše prilagajanje otroka novemu okolju vpliva še hitra izguba maternega jezika, ki omeji verbalno komunikacijo z otrokom in vodi k regresiji otrokovega vedenja in nezrelemu vedenju. Predvidevam, da otrok pri tej starosti ne govori tudi zato, ker nima s kom govoriti in nima primernih vzornikov, od katerih bi se učil govora. Z vidika ohranjanja otrokove rodne kulture in jezika, se mi zdi pomembno, da bi se starši naučili otrokovega jezika. To bi otroku olajšalo prehod iz institucije v nov dom in novo okolje. Z otrokom bi se lahko pogovarjali v obeh jezikih, kar bi pri otroku ohranilo bilingvalne sposobnosti ter ga povezovalo z rodno deželo. In če je ta oseba otrok, ki je preživel svoje prvo leto ali več v zaprti ustanovi, so starši tisti, ki so odgovorni za to, da otroku pomagajo ubesediti njegovo zgodbo. Na ta način bo otrok lahko integriral zgodbo v svoje življenje kot eno izmed izkušenj.

Zgodnje izkušnje otroka pa imajo vpliv na razvoj varne navezanosti. Varno navezanost bo razvil le otrok, ki je deležen stabilne in predvidljive skrbi, česar otrok v institucionalni oskrbi ni deležen. Skrbnice v sirotišnici ne morejo biti vir varnosti in skrbeti za otroka tako intenzivno, da bi se otrok na njih navezal. Hkrati se tudi skrbnice menjavajo, kar ne kaže na stabilno oskrbo in zato otrok ne more razviti varne navezanosti s samo eno pomembno osebo. Otrok, ki živi v instituciji, se ne more zanesti niti na to, da bodo skrbniki vedno dosegljivi, večkrat so verjetno tudi neodzivni. Če torej skrbnik ne zadovoljuje ustreznih otrokovih potreb, otrok razvije anksiozno navezanost, ki se odraža tudi v njegovem odnosu do sebe in drugih. V instituciji otrok ne more razviti vzorca interakcije, ki bi bil predvidljiv, kljub temu da so rutine del organiziranosti institucije. Kadar je otrok že kot dojenček nameščen v institucijo, ne pride do interakcije. Zaradi prenizkega števila vzgojiteljic in skrbnikov v sirotišnici pa se ti ne morejo posvetiti s telesnimi interakcijami dojenčkom, kar vpliva na razvoj njihove navezanosti. Tako ne pride do procesa separacije, saj se otrok ne zave, da je od pomembne osebe ločena oseba. Tako pride do anksiozne separacije in povzroči, da otrok razvije anksiozno navezanost. Hkrati pa mora na primer v Ruski federaciji preteči šestmesečni rok od vpisa otroka v register otrok, ki so »primerni« za posvojitev, preden se otroka lahko namesti v družino. V tem času otrok ne more razviti varne navezanosti, kar lahko privede do posledic, kot je čustvena otopelost, institucionalna deprivacija, institucionalno vedenje, nekritično prijateljstvo.

Pri otrocih z izkušnjo zlorabljanja in zanemarjanja pa se kot odgovor na pomembnega drugega, ki je istočasno vir zaščite in prestrašenosti, razvije neorganizirano in neorientirano obnašanje otrok v odnosih navezanosti. Stil navezanosti pa lahko ostane celo življenje stabilen in se prenaša iz generacije v generacijo. Negotova navezanost, ki je značilna za otroke, posvojene iz vzhodnoevropskih institucij, lahko vpliva na razvoj psiholoških in socialnih težav. Raziskave Dozierja in drugih (2001; po Cugmas 2003b: 13) so pokazale, da imajo težave z navezanostjo otroci, ki so bili posvojeni po 8 mesecu starosti in so preživeli ta čas v instituciji. Pojav neorganiziranega/neorientiranega vedenja lahko predstavlja odziv na kompleksno situacijo in prilagajanje spremembi okolja, s katero je otrok soočen, česar ne smemo zamenjati z neorganizirano/neorientirano navezanostjo. Otroku, ki pride v novo družino, mora ponovno sestaviti in reorganizirati svoj življenjski zemljevid. Vsaka sprememba pa vnese stres, kar se lahko kaže kot neorientiranost pri otroku. Tudi raziskave so pokazale, da se motnja navezanosti pri otrocih, ki so bili posvojeni, spremeni po določenem času prihoda v novo družino. V novi družini otrok pridobi nove izkušnje varnosti, zaupanja in skrbi, ki ga pomirijo in oblikuje se varna navezanost.

Obstaja pa tudi možnost, da psihosocialni problemi otrok niso toliko povezani s stilom navezanosti kot neposredno z obnašanjem staršev. Na oblikovanje otrokove navezanosti po prihodu v novo družino pomembno vplivajo tudi karakteristike te družine. Ko otrok pride v stabilno družino z zadostnimi viri, lahko nadoknadi v razvoju. Zato morajo biti starši »več kot povprečni«, da lahko pomagajo pospešiti oblikovanje varne navezanosti otroka z izkušnjo institucionalizacije. Starši morajo biti sposobni otroku nameniti več pozornosti in bolje razumeti njegove potrebe. Zaradi kompleksnih potreb otrok, ki pridejo iz vzhodnoevropskih institucij, je potrebno tudi kompleksno odzivanje staršev. Pri tem so pomembne naslednje sposobnosti staršev:

- starševsko reflektivno delovanje kot sposobnost posameznika, da razume svoje obnašanje in obnašanje druge osebe (Palacois in drugi 2009; po Zaviršek in drugi 2009: 16),
- starševsko sprejemanje otroka kot sposobnost staršev, da integrirajo otrokove potrebe z lastnimi,

- nudenje starševske pomoči kot sposobnosti staršev priskrbeti otroku minimalno pomoč in mu dopustiti maksimalno raziskovanje ter hkrati občutljivo odgovarjati na otrokove potrebe,
- občutljivo, stalno in dovezetno obnašanje staršev (Rosen in Rothbaum 1993; po Cugmas 2001a: 56).

Gre tudi za to, da otrok po prihodu v novo družino odnose še vedno doživlja izkrivljeno in uporablja strategije preživetja, ki jih je razvil v času zlorabljanja in zanemarjanja ali v času, ki ga je preživel v instituciji. To morajo razumeti tudi starši, saj lahko v nasprotnem primeru doživljajo jezo in frustracije, ker iščejo vzroke za otrokovo vedenje v njih samih. Otrok pa se še vedno obnaša na podlagi prejšnjih odnosov. Znamenja otroka je težko opaziti in interpretirati, kar ovira občutljivo odzivanje staršev. Zato je pomembno, da starši sprejmejo podporo in pomoč. Za oblikovanje varne navezanosti pri »težavnih« otrocih potrebujejo starši višji nivo zavezanosti – v obliki čustvene bližine in večje zmožnosti opazovanja in razumevanja otrokovih občutkov in potreb. Solchanyjeva¹⁷ pravi, da morajo biti starši predvidljivi, empatični in občutljivi, čustveno dosegljivi, ne smejo vzeti otrokovega vedenja osebno in morajo oblikovati rituale in rutine.

Tako lahko predvidevam, da dejavniki, ki vplivajo na otrokovo oblikovanje varne navezanosti, niso le dolžina časa preživetega v instituciji ali pogoji za življenje v sirotišnici, temveč obseg otrokovih razvojnih in vedenjskih težav.

Na oblikovanje otrokove navezanosti pa vpliva tudi stil navezanosti staršev ter družinska dinamika, ki vključuje odprto in jasno komunikacijo med družinskimi člani. Družinska dinamika, kjer ima vsak član pravico do svojega mnenja, spodbuja razvoj otrokove varne navezanosti. Odprta komunikacija je pomembna tudi pri družinskih pogovorih o posvojitvi. Tudi Brodzinsky (2006: 12), ki je razlikoval med komunikativno in strukturno odprtostjo, je ugotovil, da prva vpliva na blagostanje otroka, razvoj pozitivne identitete otroka ter na razvoj skupnih družinskih vrednot. Zavedati se moramo, da družinski proces najbolj vpliva na otrokovo psihološko prilagajanje, kot pa oblika družine. Starši morajo biti pripravljene odprto

¹⁷ Forming a healthy attachment with your adopted child. Dostopno na: http://www.babycenter.com/0_forming-a-healthy-attachment-with-your-adopted-child_1374194.bc (24.05.2010).

govoriti o posvojitvi in o otrokovih rodni starših, do katerih morajo izražati empatijo, saj tako kažemo spoštovanje tudi otroku.

Tako lahko starši skozi odprto komunikacijo pomagajo otroku razviti identiteto, ki vključuje tudi etnično pripadnost, kar skrajša prilagajanje pri otrocih, ki so bili posvojeni v tujini. To lahko omogočijo starši skozi bikulturno socializacijo, ki pomeni, da se otrok socializira tako v dominantni kulturi kot svoji rodni družini. Otroku je potrebno skozi zgodbo pripovedovati o njegovi kulturi. Na ta način tudi starši pokažejo otroku, da spoštujejo njegov izvor.

Varna etnična identiteta otroka pa pomeni tudi večjo odprtost in pozitivno vedenje otroka do drugih (etničnih) skupin. Starši morajo biti pripravljeni sprejeti tudi otrokovo rodno kulturo in zato razviti lastne kompetence v otrokovi kulturi. Le na ta način bodo otroku omogočili razvoj pozitivne etnične pripadnosti, kateri se daje premajhen pomen pri razvoju identitete ter soočanje s predsodki in diskriminacijo. Pomembno za te družine je, da znajo sprejemati različnost. Tukaj vidim prednost pri tem, da večina slovenskih staršev, ki želijo posvojiti otroka v tujini, morajo potovati (celo večkrat v primeru Ruske federacije) v državo izvora otroka. To pomeni več stika z otrokovo kulturo in tako povišanje kulturnih kompetenc staršev.

Pogoj za vse to pa je tudi družbeno sprejemanje družin z otroki, ki so bili posvojeni ali prek nacionalne posvojitve ali prek meddržavne posvojitve. To pomeni izobraževanje in osveščanje okolja, v prvi vrsti so to izobraževalne in varstvene ustanove – vrtci in šole. Glede na to da so to najbrž večinoma še predšolski otroci, še ne moremo vedeti, s kakšnimi težavami se bodo spopadali, ko vstopijo v izobraževalne ustanove.

Starši v svojih izjavah nakazujejo pripravljenost, da posvojijo starejšega otroka, vendar ne pripravljeno na izzive, ki jih prinaša otrok s seboj zaradi različnih travm v obdobju pred posvojitvijo.

Zdi se mi pomembno razlikovati med sposobnostjo posvojiti otroka, kar vključuje formalne postopke v zvezi s postopkom posvojitve in med sposobnostjo biti starš posvojenemu otroku. Menim, da šele po končanem postopku pridejo največji izzivi tako za starše kot za otroke in ti

izzivi so bolj kompleksni, saj gre za otroke s posebnimi potrebami zaradi specifičnih izkušenj, ki se začnejo že v prednatalnem obdobju in se po rojstvu nadaljujejo z razvojem neorganizirane/neorientirane navezanosti, izkušnjo institucionalizacije ter s spremembo kulture v primerih meddržavnih posvojitvev. Zato bi se strinjala, da z organiziranjem priprav na posvojitve ne gre za »izražanje dvoma v sposobnost posvojiteljev za starševstvo [...]« kot pravi Rapoša Tajnškova (1999: 45), temveč tako kot pravita Paulsen in Merighi (2009: 3), da »biti pripravljen za starševstvo ni isto, kot biti pripravljen na izzive in naloge povezane z vzgojo otroka«, ki je bil posvojen iz vzhodnoevropskih institucij.

Starši morajo biti pripravljeni:

- da opazijo razvojne, psihične in čustvene težave pri svojih otrocih tako zgodaj, da bo pomoč in podpora strokovnjakov za posvojitve še učinkovita,
- na posebne potrebe otrok, ki so živeli v instituciji in spreminjanje vzorcev institucionalnega vedenja,
- na težave otroka z navezanostjo in s tem povezanim vedenjem,
- razviti svoje kulturne kompetence in otroku omogočiti medkulturno socializacijo,
- da bodo pri vzgoji potrebovali podporo socialne mreže, ki bo vključevala strokovnjake in druge posvojitelje,
- da dajo podporne skupine posvojiteljev vsem članom občutek univerzalnosti, da so vsi v istem čolnu ter izkušnjo altruizma, ki ljudem daje občutek koristnosti,
- da bo ta izkušnja lahko vplivala na partnersko zvezo ter družinsko življenje,
- da se zavarujejo pred lastnimi občutki nekompetentnosti.

Hkrati pa morajo strokovni delavci pri oblikovanju priprav na posvojitve za bodoče starše zagotoviti, da bodo starši:

- upoštevali potrebo in pravico otroka do informacij o njegovem izvoru in njegov kulturni in verski izvor ter na podlagi tega oblikovala primerno strokovno podporo otrokom pri iskanju svoje rodne družine,
- razumeli otroka in imeli ustrezne podatke o njem, vključno z narodno, kulturno in versko vzgojo,

- med postopkom pripravljali otrokovo življenjsko knjigo, kjer bo dokumentirana otrokova zgodba,
- razumeli otrokovo zgodovino, ki se dotika tem, kot so zlorabe, zanemarjanje, institucionalizacija, institucionalno vedenje, anksiozna navezanost,
- s svojim reflektivnim delovanjem zagotavljali otroku stabilnost in varnost,
- sposobni obvladati medkulturne vidike posvojitve in razvijali svoje kulturne kompetence,
- v primeru težav poiskali podporo in svetovanje, ki mora biti organizirano v obliki strokovne pomoči in podpornih skupin za vse posvojitelje.

V okviru nacionalnega centra za posvojitve bi bilo potrebno oblikovati oddelek za meddržavne posvojitve, ki bi:

- oblikoval pripravo na posvojitve za starše s specifičnimi temami, kot so:
 - oblikovanje otrokove življenjske zgodbe (foto-albumi, video posnetki, pisanje dnevnika...) in kako jo predstaviti otroku,
 - razvoj navezanosti pri otrocih z izkušnjo institucionalizacije, zanemarjanja ali zlorabljanja,
 - vpliv institucionalizacije na razvoj otroka,
 - kako pospešiti otrokov razvoj,
 - prepoznavanje institucionalnega vedenja, obrambnih mehanizmov ter mehanizmov za preživetje otroka, primerno odzivanje na ta vedenja ,
 - razvijanje kulturnih kompetenc staršev in medkulturna socializacija otrok;
- informiral in svetoval staršem pri postopku meddržavne posvojitve;
- organiziral podporno skupino za starše z otroki, ki so bili posvojenimi ;
- skozi druženje in srečanja za otroke in starše organiziral kulturne aktivnosti povezane z otrokovo etnično pripadnostjo ter zaposloval kulturne svetovalce ;
- posvetil posebno pozornost odraščajočim otrokom, ki so bili posvojeni v tujini, skozi svetovalnico za otroke, internetno stranjo in forumom, ki bi bil v pomoč pri vseh vprašanih otrok, tudi v zvezi z iskanjem rodne družine.

Za nadaljnje raziskovanje izkušenj otrok, ki pridejo v Slovenijo iz vzhodnoevropskih institucij, predlagam:

- analizo Vprašalnikov za posvojitelje (Rezar 2007: 128), ki jih bodoči starši izpolnijo na pristojnem centru za socialno delo, saj bi to bolj celovito pokazalo značilnosti staršev, njihovega ekonomsko socialnega statusa in pričakovanj glede otroka,
- raziskovanje tipa navezanosti staršev in otrok,
- ugotavljanje strukturne in komunikativne odprtosti v družinah.

Zaključila pa bi z besedami Nataše Banko, uni. dipl. psih., specialistke klinične psihologije, ki jih je zapisala v spremni besedi knjige Mama številka nič (Hof 2009: 153 -154):

»Počutje posvojenega otroka je v prvi vrsti odvisno od njegove interpretacije dogodka posvojitve in še zdaleč ni vseeno, kakšna ta interpretacija je. In prav pri tem je otroku treba pomagati, da posvojitve zanje ne postane travma. Treba mu je povedati, da roditeljica ni zapustila njega, ki ga ni niti poznala, pač pa situacijo, ki ji ni bila kos in na katero se je odzvala, kot se je v tistem trenutku znala in zmogla. Lažje bo otroku, katerega posvojitelji so bili na posvojitve dobro pripravljeni, med odraščanjem pa so poznali in zadovoljevali njegove razvojne potrebe, saj je tak otrok zadovoljen in se manj prepušča fantaziranju o drugih starših, ki bi bili vse, kar prvi niso. Na poti iskanja in soočanja s sabo in drugimi je strokovna intervencija pogosto dobrodošla, vzpostavitev pozitivnega odnosa do roditeljice pa temelj zdravega odnosa do posvojenega otroka, ki pomembno oblikuje njegovo identiteto. Odnosi med starši in otroki so doživljajsko eni najpomembnejših. Spremljajo nas vse življenje in nas tako ali drugače usposobijo za življenje. Od njih ni odvisna samo naša preteklost, temveč tudi sedanjost in prihodnost. So sila prepleteni in kljub najboljšemu namenu pogosto pustijo čustvene rane. Toliko bolj, če je na isti krožnici več ljudi, vez med njimi pa močna ne glede na fizično razdaljo, spol ali starost.«

5 VIRI IN LITERATURA

1. Bear, I. 1997. Mednarodna priporočila in sporazumi, ki se ukvarjajo z meddržavnimi posvojitvami. *Strokovno-pravni informator* 6: 39-46.
2. Bowlby, John. 1991. Attachment and Loss: Volume II, Separation: Anxiety and Anger. England: Penguin Books.
3. Brodzinsky, David. 2006. Family Structural Openness and Communication Openness as Predictors in the Adjustment of Adopted Children. *Adoption Quarterly* 9, 4: 1-18.
4. Carstens, Carol in Julia, Maria. 2000. Ethnoracial awareness in intercountry adoption: US experience. *International Social Work* 43, 1: 61-73.
5. Cugmas, Zlatka. 1998a. Otrokova navezanosti na mater in discipliniranje otroka. *Psihološka obzorja* 7, 3: 85-107.
6. Cugmas, Zlatka. 1998b. Bodi z menoj, mami. Razvoj otrokove navezanosti. Ljubljana: Produktivnost, d.o.o., Center za psihodiagnostična sredstva.
7. Cugmas, Zlatka. 2001a. Nova spoznanja o vlogi staršev pri razvoju otrokove navezanosti. *Psihološka obzorja* 10, 2: 51-66.
8. Cugmas, Zlatka. 2001b. Vloga očeta kot objekta otrokove navezanosti. *Psihološka obzorja* 10, 3: 89-104.
9. Cugmas, Zlatka. 2003a. Navezanost je dinamičen proces. *Psihološka obzorja* 12, 1: 85-102.
10. Cugmas, Zlatka. 2003b. Četrty vzorec navezanosti: neorganiziranost/neorientiranost. *Psihološka obzorja* 12, 3: 7-24.
11. Čačinovič Vogrinčič, Gabi. 2007. Socialno delo z družino. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
12. Fishman, Francine in Harrington, Elliotte S. 2007. School Issues and Adoption. V: Javier, Rafael A., Baden, Amanda L., Biafora, Frank A., Camacho-Gingerich, Alina. Handbook of Adoption. Sage Publications. (256-280).
13. Flaker Vito. 1998. Odpiranje norosti: Vzpon in padec totalnih ustanov. Ljubljana: *cf.
14. Flaker Vito. O značilnostih totalnih ustanov. V: Flaker Vito in Urek Mojca. 1988. Hrastovski anali za leto 1987. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS, Center za mladinsko prostovoljno delo.

15. Gindis, Boris. 2008. Institutional Autism in Children Adopted Internationally: Myth or Reality? *International Journal of Special Education* 23, 3: 118-123.
16. Grotevant, Harold D., Dunbar, Nora, Kohler, Jule K., Lash Esau, Amy M. 2000. Adoptive Identity: How Contexts Within and Beyond the Family Shape Developmental Pathways. *Family Relations* 49, 4: 379-387.
17. Grotevant, Harold D., Miller Wrobel, Gretchen, Von Korff, Lynn, Skinner, Brooke, Newell, Jane, Friese, Sarah, McRoy, Ruth G. 2007. Many Faces of Openness in Adoption: Perspectives of Adopted Adolescents and Their Parents. *Adoption Quarterly* 10, 3-4: 79-101.
18. Groza, Victor, Ryan, Scott D., Cash, Scotty J. 2003. Institutionalization, Behavior and International Adoption: Predictors of Behavior Problems. *Journal of Immigrant Health* 5, 1: 5-17.
19. Hof, Marjolijn. 2009. Mama številka nič. Dob pri Domžalah: Miš. Zbirka prva z(o)renja.
20. Hoksbergen, René in Ter Laak, Jan. 2007. Psychic Homelessness Related to Reactive Attachment Disorder. V: Javier, Rafael A., Baden, Amanda L., Biafora, Frank A., Camacho-Gingerich, Alina. Handbook of Adoption. Sage Publications. (474-490).
21. Howe, David in Fearnley, Sheila. 2003. Disorders of Attachment in Adopted and Fostered Children: Recognition and Treatment. *Clinical Child Psychology and Psychiatry* 8: 369-387.
22. Huh, Nam Soon in Reid, William J. 2000. Intercountry, transracial and ethnic identity: A Korean example. *International Social Work* 43, 1: 75-87.
23. Janko Spreizer, Alenka. 2010. Z angažirano antropologijo proti rasizmu in rasni dominaciji nad Romi. *Socialno delo* 49, 2-3 (Romi): 99-108.
24. Jones, Chris in Hackett, Simon. 2007. Communicative Openness Within Adoptive Families: Adoptive Parents' Narrative Accounts of the Challenges of Adoption Talk and the Approaches Used to Manage These Challenges. *Adoption Quarterly* 10, 3-4: 157-178.
25. Judge, Sharon. 2004. Adoptive Families: The Effects of Early Relational Deprivation in Children Adopted from Eastern European Orphanages. *Journal of Family Nursing* 10, 3: 338-356.

26. Kim, Young Yun. 2006. From Ethnic to Interethnic: The Case for Identity Adaptation and Transformation. *Journal of Language and Social Psychology* 25, 3: 283-300.
27. Klun, Maja. 2008. Posvojitev otrok kot oblika socialnega starševstva. Diplomaska naloga. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
28. Kobal, Leonida. 2001. Zlimam se z ljudmi. Ugotavljanje terapevtskih učinkov pri prostovoljcih z vidika teorije navezanosti. *Socialno delo* 40, 6: 335-354.
29. Kobal, Leonida. 2008. Navezanost in proces separacije-individualizacije pri mladih odraslih v vlogi prostovoljcev na področju psihosocialne pomoči. *Psihološka obzorja* 17, 1: 57-72.
30. Lancaster, Chloe in Nelson, Kaye W. 2009. Where Attachment Meets Acculturation: Three Cases of International Adoption. *The Family Journal* 17, 4: 302-311.
31. Lee, Richard M. 2003. The Transracial Adoption Paradox: History, Research and Counseling Implications of Cultural Socialization. *The Counseling Psychologist* 31, 6: 711-744.
32. Mahmoud, Hala W. 2009. Commentary: The Role of Feeling in Intrapersonal and Interpersonal Ethnic Identities. *Culture & Psychology* 15, 2: 284-292.
33. Meese Ruth L. 2005. A Few New Children: Postinstitutionalized Children of Intercountry Adoption. *The Journal of Special Education* 39, 3: 157-167.
34. Mesec, Blaž in Cigoj-Kuzma, Nika. 2003. Navodilo za pisanje diplomske naloge in opravljanje diplomskega izpita. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
35. Miall, Charlene E. in March, Karen. 2005. Open Adoption as a Family Form: Community Assessments and Social Support. *Journal of Family Issues* 26, 3: 380-410.
36. Neil, Elsbeth. 2009. Post-Adoption Contact and Openness in Adoptive Parents' Minds: Consequences for Children's Development. *British Journal of Social Work* 39: 5-23.
37. Nydam, Ronald J. Relinquishment as a Critical Variable in the Treatment of Adoptees. 2007. V: Javier, R., Baden, A., Biafora, F., Camacho-Gingerich, A. *Handbook of Adoption*. Sage Publications. (445-460).
38. Palacois, Jesús in Brodzinsky, David. 2010. Review: Adoption research: Trends, topics, outcomes. *International Journal of Behavioral Development* 34, 3: 270-284.

39. Paulsen Charlotte in Merighi Joseph R. 2009. Adoption Preparedness, Cultural Engagement and Parental Satisfaction in Intercountry Adoption. *Adoption Quarterly* 12: 1-18.
40. Phinney, Jean S., Jacoby, Brian, Silva, Charissa. 2007. Positive intergroup attitudes: The role of ethnic identity. *International Journal of Behavioral Development* 31, 5: 478-490.
41. Podbevšek, Marija in Šolar-Meglič, Polona. 2009. Priprava na posvojitve v Sloveniji in Evropski uniji. Diplomsko naloga. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
42. Pomerleau, Andree, Malcuit, Gerard, Chicoine, Jean-Francis, Seguin, Renee, Belhumeur, Celine, Germain, Patricia, Amyot, Isabelle in Jeliu, Gloria. 2005. Health status, cognitive and motor development of young children adopted from China, East Asia and Russia across the first 6 months after adoption. *International journal of Behaviour Development* 29, 5: 445-457.
43. Praper, Peter. 1995. Tako majhen pa že nervozen? Predsodki in resnice o nevrozi pri otroku. Nova Gorica: Educa.
44. Rapoša Tajnšek, Pavla, Čačinovič-Vogrinčič, Gabi, Miloševič-Arnold, Vida, Rode, Nino, Mikolič, Mojca, Rajšelj, Sabina, Bole Finžgar, Metoda, Kovačec, Anita, Rozman, Vlasta in Zorko, Elvira. 1999. Organizacija in standardi na področju posvojitve. Raziskava. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
45. Rezar, Irena. 2007. Mednarodne posvojitve. Diplomsko naloga. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.
46. Ryan, Scott D. in Groza, Victor. 2004. A Cross-National Comparison. *International Social Work* 47, 1: 53-79.
47. Schwartz, Seth J., Zamboanga, Byron L., Weisskirch, Robert S., Rodriguez, Liliana. 2009. The relationships of personal and ethnic identity exploration to indices of adaptive and maladaptive psychosocial functioning. *International Journal of Behavioral Development* 33, 2: 131-144.
48. Skynner, Robin in Cleese, John. 1994. Družine in kako v njih preživeti. Ljubljana: Tangram.
49. Sprinčnik, Tina. 2009. Vpliv stilov navezanosti na kvaliteto komunikacije v partnerskem odnosu. Diplomsko naloga. Ljubljana: Fakulteta za socialno delo.

50. Šavli, Nina. 2009. Kako posvojiti otroka iz Rusije? Prvi koraki novih staršev. *Pravna praksa* 28, 13: 15-177.
51. Švab, Alenka. 2006. Družinske spremembe. V: Rener, Tanja, Sedmak, Mateja, Švab, Alenka, Urek, Mojca. Družine in družinsko življenje v Sloveniji. Koper: Univerza na Primorskem. (63-88)
52. Taymans, Julia M., Marotta, Sylvia A., Lynch, Sharon J., Riley, Debbie B., Oritz, Deanna M., LaFauci Schutt, Jean M., Mallery, Coretta J., Embich, Jeanne L. 2008. Adoption as a Diversity Issue in Professional Preparation: Perceptions of Preservice Education Professionals. *Adoption Quarterly* 11, 1: 24-44.
53. Thomas, Kristy A. in Tessler, Richard C. 2007. Bicultural Socialization Among Adoptive Families: Where There Is a Will, There Is a Way. *Journal of Family Issues* 28, 9: 1189-1219.
54. Urh, Špela. 2010. Etnična (ne)občutljivost v izobraževanju za socialno delo. *Socialno delo* 49, 2-3 (Romi): 73-84.
55. Vonk, M. Elisabeth in Massatti, Richard R. 2008. Factors Related to Transracial Adoptive Parents' Levels of Cultural Competence. *Adoption Quarterly* 11, 3: 204-226.
56. Welsh, Janet A., Viana, Andres G., Petrill, Stephen A., Mathias, Matthew D. 2008. Ready to Adopt: Characteristics and Expectations of Preadoptive Families Pursuing International Adoptions. *Adoption Quarterly* 11, 3: 176-203.
57. Westhues, Anne in Cohen, Joyce S. 1998. Ethnic and Racial Identity of Internationally Adopted Adolescents and Young Adults: Some Issues in Relation to Children's Rights. *Adoption Quarterly* 1, 4: 33-55.
58. Wilson, Samantha L. 2003. Post-Institutionalization: The Effects of Early Deprivation on Development of Romanian Adoptees. *Child and Adolescent Social Work Journal* 20, 6: 473-483.
59. Wilson, Samantha L. 2009. Attending to Relationships: Attachment Formation within Families of Internationally Adopted Children. *Top Lang Disorders* 29, 1: 18-31.
60. Zapiski s konference o rejništvu in posvojitvah v Hong Kongu julija 1996. 1997. Pravico otroka do odraščanja v družini. Smernice za izvajanje rejništva in posvojitvev na državni in meddržavni ravni. *Strokovno-pravni informator* 11: 28-47.

61. Zaviršek, Darja, Kopal, Barbara, Čačinovič-Vogrinčič, Gabi, Urh, Špela, Sobočan, Ana M., Smolej, Simona, Dremelj, Polona, Žiberna, Vid, Klun, Maja, Rezar, Irena. 2009. Postopki, organizacija in standardi na področju posvojitev. Raziskovalno poročilo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani: Fakulteta za socialno delo.
62. Zaviršek, Darja. 2000. Hendikep kot kulturna travma: historizacija podob, teles in vsakdanjih praks prizadetih ljudi. Ljubljana: *cf.
63. Zaviršek, Darja. 2005. Tleči rasizem zahodnih demokracij. *Socialno delo* 44, 4-5 (Globalne neenakosti): 251-258.
64. Zaviršek, Darja. 2006. Zakonska zveza in njene omejitve. V: Zdravko Kobe in Igor Pribac (ured.), Prava poroka? 12 razmišljanj o zakonski zvezi. Ljubljana: Založba Krtina.
65. Zaviršek, Darja. 2009a. Zakaj socialno starševstvo za socialno delo. *Socialno delo* 48, 1-3 (Socialno starševstvo) : 1-2.
66. Zaviršek, Darja. 2009b. Med krvjo in skrbjo. *Socialno delo* 48, 1-3 (Socialno starševstvo): 3-16.
67. Zaviršek, Darja. 2010. Etnizacija in patologizacija Romov in romskih skupnosti. *Socialno delo* 49, 2-3 (Romi): 85-97.
68. Zorn, Jelka. 2003. Antirasistična perspektiva v socialnem delu. *Socialno delo* 42, 4-5: 303-310.
69. Zorn, Jelka. 2005. Globalne neenakosti (predgovor). *Socialno delo* 44, 4-5 (Globalne neenakosti): 239-240.
70. Žvelc, Maša in Žvelc, Gregor. 2006. Stili navezanosti v odraslosti. *Psihološka obzorja* 15, 3: 51-64 .

Pravni predpisi:

71. Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih. Ur. l. RS, št. 69/2004-UPB1, 101/2007 Odl.US: U-I-328/05-12, 122/2007 Odl.US: U-I-11/07-45.
72. Zakon o osebnem imenu. Ur.l. RS, št. 20/2006.
73. Zakon o socialnem varstvu. Ur.l. RS, št. 3/2007-UPB2 (23/2007 popr., 41/2007 popr.), 122/2007 Odl.US: U-i-11/07-45.

74. Zakon o dedovanju. Ur.l. SRS, št. 15/1976, Ur.l. SRS, št. 23/1978, RS, št. 17/1991-I-ZUDE, 13/1994-ZN, 40/1994 Odl.US: U-I-3/93-17, 82/1994-ZN-B, 117/2000 Odl.US: U-I-330/97-28, 67/2001, 83/2001-OZ.
75. Zakon o mednarodnem zasebnem pravu in postopku. Ur.l. RS, št. 56/1999, Ur.l. RS, št. 45/2008-ZArbit.
76. Zakon o državljanstvu. Ur.l. RS, št. 24/2007-UPB2.
77. Zakon o matičnem registru. Ur.l. RS, št. 37/2003, Ur.l. RS, št. 39/2006, 59/2006-UPB1.
78. Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih. Ur.l. RS, št. 97/2001 Spremembe: Ur.l. RS, št. 76/2003, 110/2003-UPB1, 56/2005 Odl.US: U-I-137/03-23, 111/2005 Odl.US: U-I-31/04-14, 21/2006 Odl.US: U-I-116/03-22, 47/2006, 110/2006-UPB2, 114/2006-ZUTPG, 122/2007 Odl.US: U-I-11/07-45, 10/2008.
79. Sporazum med vlado RS in vlado Republike Makedonije o meddržavnih posvojitvah. Uradni list RS, št. 15/07.
80. Konvencija o varstvu otrok in sodelovanju pri meddržavnih posvojitvah. Ur.l. RS, št. 14/99-MP.

Elektronski viri:

81. Navodilo za pisanje diplomskega dela in opravljanje diplomskega izpita. Dostopno na: [http://www.fsd.si/mma_bin.php/\\$fid/2009111910353670/\\$fname/navodilo+za+pisanje+dipl.+dela.pdf](http://www.fsd.si/mma_bin.php/$fid/2009111910353670/$fname/navodilo+za+pisanje+dipl.+dela.pdf) (30. 05. 2010).
82. Prvič v Rusijo. Dostopno na: <http://med.over.net/forum5/read.php?142,5840884,5876401> (19. 4. 2010).
83. Konvencija Združenih narodov o otrokovih pravicah. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105> (24. 04. 2010).
84. Posvojitev otroka - 20.000 evrov. Dostopno na: <http://www.zurnal24.si/otrok/posvojitev-otroka-20-dot-000-evrov-164971> (29. 03. 2010).
85. Katalog javnih pooblastil, nalog po zakonu in storitev, ki jih izvajajo CSD. Dostopno na:

- http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/katalog_pooblastila_csd_jul08.pdf (5. 5. 2010).
86. Posvojitve otroka, prispevek Jasmine Jamnik. Dostopno na:
<http://tvslo.si/predvajaj/#ava2.69004158;;> (10. 05. 2010).
87. The Vulnerable Prenate. Dostopno na:
<http://www.birthpsychology.com/healing/emerson.html>. (23. 05. 2010).
88. Primal Wound. Dostopno na: http://www.nancyverrier.com/prim_book.php. (23. 05. 2010).
89. The Adopted Child: Trauma and Its Impact. Dostopno na:
<http://www.everythingforadoption.com/Trauma-and-Adoption.asp>. (23. 05. 2010).
90. Forming a healthy attachment with your adopted child. Dostopno na:
http://www.babycenter.com/0_forming-a-healthy-attachment-with-your-adopted-child_1374194.bc. (24. 05. 2010).

6 POVZETEK

Že deklaracija Združenih narodov o socialnih in pravnih načelih v zvezi z varstvom in skrbstvom za otroke pravi, da naj bi tisti, ki so odgovorni za skrb in vzgojo, upoštevali potrebo posvojenca po informacijah o njegovem izvoru. Hkrati pa naj bi v posebni obliki upoštevali tudi otrokov kulturni in verski izvor (Bear 1997: 38-40). Tudi Konvencija o otrokovih pravicah¹⁸, katere podpisnica je Slovenija, pravi, da naj bo posebna pozornost posvečena tudi otrokovemu etničnemu, verskemu, kulturnemu in jezikovnemu poreklu.

Prav tako tudi Smernice za izvajanje rejništva in posvojitve¹⁹ vsebujejo priporočila, ki pravijo, da ima otrok pravico do svoje življenjske zgodbe in svoje identitete. Smernice izpostavljajo kriterij za bodoče posvojitelje, ki naj bodo sposobni obvladati medrasne, medkulturne in mednarodne vidike posvojitve, hkrati pa morajo biti skrbni in otrokom, ki imajo travmatične izkušnje, ponuditi stalnost in varnost. Kljub vsem tem določilom pa priprava na posvojitve v Sloveniji ni zakonsko določena ter ima celo različne pomene pri različnih strokovnih delavcih. Večina priprav, ki so organizirane s strani društev predvsem neformalno in prostovoljno, ne ponujajo specifičnega znanja, ki je potrebno za starše, ki so se odločili posvojiti otroka iz tujine. Ta izobraževanja tudi ne ponujajo možnosti medkulturnega učenja za starše. Izobraževanje za osebe, ki so se odločile posvojiti otroka iz tujine, bi se moralo nadaljevati tudi po končanem postopku posvojitve, saj se lahko izkaže, da šele takrat potrebujejo podporo. Ker država formalnopravno ureja posvojitve, mora zagotoviti tudi primerno izobraževanje za starše, da bo posvojitve res v otrokovo korist. Brez zakonsko urejene priprave na posvojitve za bodoče starše država krši otrokove pravice in spregleda, da je posvojitve institut za varstvo otrok in ne za uresničevanje želje po otroku.

Skozi teoretični pregled različnih tematik sem želela pokazati, da imata država in ministrstvo nalogo, da oblikujeta specifične priprave na posvojitve posebej za starše, ki želijo posvojiti otroka v tujini, saj so izkušnje otrok, ki pridejo iz vzhodnoevropskih institucij edinstvene, drugačne ter bolj kompleksne. Tudi slovenski starši pravijo, da niso bili pripravljene na

¹⁸ Konvencija o otrokovih pravicah. Dostopno na: <http://www.varuh-rs.si/index.php?id=105> (5.5.2010).

¹⁹ Zapiski s konference o rejništvu in posvojitvah. *Strokovno-pravni informator* 11, 1997: 28-47.

prilagajanje in psihološke procese otroka ter so imeli pomanjkljivo znanje o tem, kako življenje v sirotišnici vpliva na otroka.

V diplomski nalogi sem zbrala pomembne študije o izkušnjah otrok iz vzhodne Evrope. Naredila sem pregled tovrstne obstoječe tuje literature s poudarkom na analizi travme otrok, ki prihajajo iz zaprtih institucij za otroke, ter jo prepletla in z obstoječimi zgodbami slovenskih staršev, ki so posvojili otroka v tujini, ki so bile zapisane v opravljenih slovenskih raziskavah (2007, 2009). V teoretičnem delu sem analizirala in na socialnodelovno prakso aplicirala naslednje konceptualne sklope: koncept travme, institucionalizacije, varne navezanosti, nujnost kulturno kompetentnih staršev, vprašanje medkulturne socializacije in razvoj formalnopravnih in strokovnih postopkov na tem področju, ki so pri nas še v povojih.